

Ára: 800,— Ft

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- Molnár Emese:*
Sors-töredékek
Sabina Spielreintről 3
- Sabina Spielrein:*
A pusztítás
mint a keletkezés oka 13

MŰHELY

- Bálint Ágnes:*
A mezítlás óvodások. Polányi
Laura kísérleti pedagógiája 53

- Friedrich Melinda:*
A kirekesztés stratégiái
a pszichoanalízisben 63

FÓRUM

- Jens De Vleminck:*
„Es ist schwer,
ein Mensch zu werden” –
A pszichoanalízis tragikus
humanizmusa 69

ARCHÍVUM

- Kapusi Krisztián:*
„Róza mama” –
Ferenczi Sándor édesanyjáról 84

- BESZÁMOLÓK, HÍREK 91
ENGLISH SUMMARIES 93
CONTENTS 96

E számunk megjelenését anyagi
támogatásukkal segítették:

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Anoním támogatóink jövedelemadójuk
1%-ával

THALASSA

PSZICHOANALÍZIS–TÁRSADALOM–KULTÚRA

2008/3

Destrukció és keletkezés

MOLNÁR EMESE:
**Sors-töredékek Sabina
Spielreintről**

SABINA SPIELREIN:
**A pusztítás
mint a keletkezés oka**

BÁLINT ÁGNES:
**Polányi Laura kísérleti
pedagógiája**

FRIEDRICH MELINDA:
**A kirekesztés
stratégiái**

JENS DE VLEMINCK:
**A pszichoanalízis
tragikus humanizmusa**

KAPUSI KRISZTIÁN:
**Ferenczi Sándor
édesanyjáról**

Thalassa 2008/3

A címlap Arthur Rackham (1867-1939) angol könyvillusztrátor Richard Wagner „A Nibelungok gyűrűje” c. operaciklusához készült egyik képe (Brünnhilde tűzhalála) felhasználásával készült.

Megjelent A Vászon és a Dívány találkozója. Szabad asszociációk filmművészet és pszichoanalízis határvidékén című multimédiás cd-rom. A kiadványt a Pécsen 2006. december 7. és 9. között megrendezett I. Magyar Pszichoanalitikus Filmkonferencia (I. MPFF) sikere és lendülete inspirálta.

A cd-rom a konferencián elhangzott előadások, műhelybeszélgetések és kerekasztal-beszélgetések szerkesztett anyagának közzétételével széleskörű betekintést ad a napjainkban is meghatározó jelentőségű pszichoanalitikus filmkritika eredményeibe, a pszichoanalitikus filmelmélet módszertani lehetőségeibe. A kezdeményezés hozzájárul a magyar nyelven még csak szórványosan hozzáférhető pszichoanalitikus filmelmélet és filmelemzés modelljeinek, eszközeinek, módszertanának megismertetéséhez.

Kiadta a Thalassa Alapítvány és az Imágó Egyesület (IME), az Oktatási és Kulturális Minisztérium anyagi támogatásával.

Megrendelhető a 2008mpf@gmail.com e-mail címen.

THALASSA

A Ferenczi Sándor Egyesület lapja

ALAPÍTVÁ 1989-BEN

Thalassa Alapítvány, Budapest

19. évfolyam, 3. szám, 2008

A szerkesztőbizottság tagjai

BAKÓ TIHAMÉR, BÓKAY ANTAL, BORGOS ANNA,
ERŐS FERENC (a szerkesztőbizottság elnöke), HÁRS GYÖRGY PÉTER,
HIDAS GYÖRGY, KOVÁCS ANNA, LÉNÁRD KATA, MÉSZÁROS JUDIT,
VAJDA JÚLIA, VALACHI ANNA

Szerkesztőségi titkár

KOVÁCS ANNA

Olvasószerkesztő

PALKÓ MAGDA

E számunk megjelenését támogatta

A Thalassa a Pécsi Tudományegyetem Pszichológiai Doktori Iskolája
elméleti pszichoanalízis programjának és az MTA Pszichológiai
Kutató Intézetének közreműködésével készül.

A kéziratokat a következő címre kérjük elküldeni:

Thalassa szerkesztősége, c/o MTA Pszichológiai Kutatóintézet,
1394 Budapest, Pf.: 398. Tel., fax: (36-1) 239-6043

E-mail: thalassa@mtapi.hu

Honlap: <http://thalassa.mtapi.hu>

ISSN 0865-9362

Thalassa Alapítvány, 2008

Felelős kiadó: VAJDA JÚLIA

Tördelés: KOVÁCS ANNA

Borítóterv: HARSÁNYI TAMÁS

Nyomdai munkálatok: BODNÁR NYOMDA

Felelős vezető: BODNÁR TAMÁS

TANULMÁNYOK

SORS-TÖREDÉKEK SABINA SPIELREINRŐL*Molnár Emese*

Sabina Spielrein élete, munkája és pályája szorosan összefonódik – hiszen a korábbi páciensből, hisztériás tünetektől szenvedő betegből a szkizofréniát tanulmányozó, elmebetegségeket kezelő orvos; a gyermekpszichológia iránt mélyen elkötelezett, újító gondolatokat alkotó, érzékeny, a mélyben meghúzódó összefüggéseket kutató pszichoanalitikus lett. Ő volt Jung első, pszichoanalízissel kezelt páciense; neki pedig Jung az első és talán egyetlen szerelme. Sorsa, élettapasztalata, fájdalma, betegsége, az abból

Sabina Spielrein

való gyógyulás, a szerelem és a csalódás, a magány és a küzdés segítettek őt hozzá tudományos munkájában alkotott újító és termékeny gondolatok megalkotásához. Minden egyes történetét saját magában megélve, saját magán átengedve, megdolgozva és tudatosítva szakmai munkájába emelt – megírta és kiírta. Így gyógyult, így dolgozott, így élt. A tudattalan folyamatokat és a tudattalan nyelvét tehát elsősorban saját élményein keresztül kutatta. Ennek tükrében fogalmazta meg először a halálösztön gondolatát – mellyel később Freud rendszere gyakorlatilag beteljesedett. Saját élményeiben és tapasztalataiban a fájdalomnak, a halálnak, a gyásznak – s így a melankóliának, „a szerelmi szenvedély komor szövedékének” (Kristeva, 1987/2007, 29) nagy szerep jutott. Mintha egyszerre lett volna mélységesen mélyen, vonzotta, csábította

volna a halál, a rombolás, a megsemmisítés vágya; ugyanakkor hihetetlen erővel és energiával élte és szerette az életet.

Magánéletét rendkívül nehéz külön választani szakmai életétől: egyrészt, mert olyan nagy gondolkodókkal volt személyes és tudományos kapcsolata, mint Jung és Freud; másrészt mindvégig nagyon magányos volt. Továbbá, szenvedélyesen foglalkozott a gyógyítással és a pszichoanalízissel, hiszen úgy érezte, „erre a tevékenységre született, ez a küldetése”; munkáját egyszerre tartotta művészi és tudományos tevékenységnek (Etkind, 1999, 316.). Életéről és munkásságáról nagyon keveset tudunk – töredékek maradtak fenn csupán: levelezése Junggal és Freuddal (Jung Spielreinek küldött 46 levele és Spielrein 12 levele Jungnak, Freud 12 levele és Spielrein 2 levele Freudnak); valamint 1909 – 1912 között vezetett naplója, melyek 1977-ben kerültek elő a Genfi Pszichológiai Intézet egykori központja, a Palais Wilson pincéjéből (Carotenuto, 1982). Sorsában, történetében, mely sajnos csak töredékekben tárul fel előttünk, egyszerre bontakozik ki egy páciensi, egy baráti, egy szerelmi, egy munkatársi és egy közvetítői minőség. Jelenléte és hatása mintha egyszerre lenne nőiesen lágy és ösztönös; illetve férfiasan kemény és céltudatos.

Ki volt ő? Egy pszichoanalitikus próbaeset? Nő, „csábító”, múzsa vagy megtermékenyítő gondolkodó? Szerelmes nő, alkotó vagy álmodozó? A lélek őrzője? Feleség, anya, vagy az elképzeléseiert a végletekig kitartó, bátran küzdő asszony?

A „pszichoanalitikus próbaeset”

1904. augusztus 17-én Sabina Spielrein jómódú, zsidó szülei a Zürich melletti Burghölzliben lévő elmegyógyintézetbe viszik őt kezelésre, melynek vezetője a modern pszichiátria egyik megalapítója, Eugen Bleuler volt. A tizennyolc éves Spielrein az akkor huszonkilenc éves tanársegéd, Carl Gustav Jung első olyan betege, akivel pszichoanalitikus terápiát folytat. Tünetei ekkor már nagy valószínűséggel négy éve fennállnak – de minden bizonnyal három éve, hat éves korú Emilia húga tífuszban bekövetkezett halála óta erősödtek fel (Carotenuto, 1982). Bár Jungtól hivatalosan hisztéria diagnózist kap (Carotenuto, 1982), mai ismereteinkkel tünetei a szkizofréniát is kimerítik. A mély lehangoltság, a külvilág iránti érdektelenség, a szeretetre való képesség elvesztése, valamint a teljesítménygátlás, illetve az érzés zavara, és

csökkenése a freudi terminusban ugyanakkor a melankólia felé is sodorhatja őt (Freud, 1997). Naplójából, visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy nagyon gyakran érezte magát semmirevalónak, teljesítményre képtelennek és morálisan kárhozzátandónak, amiért szemrehányásokat tett magának – és mivel önkritikája nagyon erős volt, kitaszítást, büntetést várt cserébe. Az énézés lecsökkenését és elszegényedését érhetjük itt tetten (Freud, 1997). Jung, akivel kapcsolata először barátsággá, majd szerelemmé alakult, 1906. október 23-án ír először Freudnak Spielreinről, mint egy igen érdekes és nehéz esetről, amit mindenképpen „le kell reagálnia”. 1907. szeptemberében az amszterdami Nemzetközi Pszichiátriai és Neurológiai Kongresszuson Jung Freud felkérésére bemutatja a pszichoanalízist, és a Spielrein-esetet demonstrálja (Etkind, 1999). „Pszichoanalitikus próbaesetnek” két évvel később, 1909. júniusában Freudnak írt levelében nevezi őt – miután napvilágra kerül titkos szerelmi viszonyuk, és ő megpróbál védekezni, illetve tagadni (Etkind, 1999, 266.).

A lélek őrzője

Spielrein naplójából tudjuk, hogy Jung átadta neki saját naplóját olvasásra (melyet a feleségén kívül addig senki más nem látott). Álmait is elmesélte, melyeket közösen elemeztek és értelmeztek. Személyes, intim szálak, történetek fonódnak össze; titkokat osztanak meg egymással. Így válik ő lelke ismerőjévé és őrzőjévé (Carotenuto, 1982).

Szerelmes nő

Spielrein életében a szerelem, mint a szabadság záloga, mélyen gyökerezett. Naplójából tudjuk, hogy mindvégig egy „olyan barátira áhított, akinek feltárhatja egész lelkét, annak minden részletét. Aki megérti és szereti őt – ahogy a szülők megértik és szeretik a gyerekeiket” (Carotenuto, 1982, 45.). Talán ezt a kapcsolatot kereste egész életében, és talán úgy hitte, Jung személyében meg is találta. Felnézett rá és tisztelte őt, mint kezelőorvosát és gyógyítóját. Szerette őt, mint betegségből való szabadítóját és első szerelmét. Szerette őt, mint tanárát és mentorát, aki elindította őt későbbi hivatása felé. Valószínűleg sohasem szűnt meg szeretni őt – sem szakításukkor; sem akkor, mikor Jung elbánt vele; sem akkor, mikor később férjhez ment és gyermeket szült.

„...Csak a szerelem ég éveken át, anélkül, hogy kihunyna” (Faenza, 2003). Ebből a szerelemből, ebből a szenvedélyből, fájdalomból, csalódásból és hiányból merített tudományos munkáiban is. 1912-ben megírta „A pusztítás mint a keletkezés oka” című nagyon fontos és nagyhatású művét Jungnak ajánlja – mint „szerelmük gyümölcsét, kislányokat, Siegfriedet” (Carotenuto, 1982, 47.), a Wagner opera mitikus alakja nyomán. Ebben a mitológiában megtalálja saját álmait és fantáziáit. Siegfried alakjában Jungot, Brünnhilde alakjában pedig önmagát véli felfedezni. Úgy véli, úgy mentette őt meg Jung a betegségből, mint ahogyan Siegfried visszahozta Brünnhildét a sötétségből. „Ez a tudományos munka többet jelent számomra, mint az élet, ezért félek annyira...Siegfried alkotói lendületet adott nekem, noha csak Perszephoné árnyvilágában adatott meg neki a létezés. Nem akarom megzavarni az ön világát és nyugodalmát; épp ellenkezőleg, az én disszertációm azért készült, hogy tőlem telhetően segítsen boldogulását” (Carotenuto, 1982, idézi Etkind, 1999, 279.). Ezzel mintegy teljesítette kötelességét, és szimbolikus formában megvalósította álmát: megszülte közös gyermeküket, Siegfriedet. Elengedi szerelmét, nem tud és nem is akar ártani neki, sőt, segíteni akarja őt – akár tudományosan. Talán így adja vissza mindazt a türelmet, odafigyelést, gondoskodást, szeretetet és örömet, amit annak idején páciensként Jungtól kapott. Elengedi őt, de szívéből nem veti ki, mert „ha kivetné, nem tudna többé mást szeretni; ha azonban nyitva hagyja az ajtót, más ember is beléphet rajta valamikor” (Carotenuto, 1982.). Neki is szüksége van erre az eltávolodásra, erre a „kellő távolságra”, mert szerelemben akar élni, nem pedig meghalni tőle (Carotenuto, 1982, 10-11.).

Feleség és anya

1912. június 14-én feleségül megy egy orosz orvoshoz, Pavel Scheftelhez. Naplójában mindössze néhány soros bekezdés van erről az eseményről. „Folytatása következik. Álmaink egy zsúfolt éjszaka után ” (Carotenuto, 1982, 44.). A feleség- és anyaszerep kérdése ekkor már mélyen foglalkoztatja; személyes érdeklődése – szülés, születés, anyaság, anya-gyermek kapcsolat – tudományos munkáiban is megjelenik. Még ebben az évben megírja első gyermek-pszichoanalitikus munkáját, mely a pszichoanalízis történetében is egyike az elsőknek: „Hozzájárulás a gyermeki pszichéről való ismeretekhez” címmel (Etkind, 1999). 1913.

december 17-én megszületik első leánya, Renata. Házassága nagy valószínűséggel nem boldog. Az első világháború idején férje elhagyja őt, és Oroszországba utazik; Spielrein Genfben marad. Nem tudjuk biztosan, hogy elválnak-e, valószínűleg nem, mert Scheftel polgári házasságot köt egy orosz orvosnővel, akitől 1924-ben leány gyermeke születik. Ugyanabban az évben Spielrein újra összekerül férjével, Moszkvából (ahol eddig élt és dolgozott) a Don melléki Rosztovba költöznek, és 1926-ban megszületik második leányuk, Eva (Etkind, 1999).

Alkotó és álmodozó

Spielrein 1911-ben szerzi meg doktori fokozatát, „Egy szkizofréniaeset (Dementia praecox) pszichológiai tartalma” [„Über den psychologischen Inhalt eines Falles von Schizophrenie (Dementia praecox)"] című disszertációjával (Etkind, 1999). Ekkor kezdi felismerni, hogy nem a szexuális ösztön az egyedüli erő az emberben – ahogy azt addig Freud gondolta. Ezzel együtt és ennek ellenében létezik egy másik ösztön – a rombolás ösztöne, az élet megsemmisítésének vágya. Erről nyilvánosan 1911. november 25-én beszél először a Bécsi Pszichoanalitikus Egyesület ülésén. Bár nem fogadták kitörő lelkesedéssel, és kezdetben Freud sem értett vele egyet, kilenc évvel későbbi, „Túl az örömelven” című művében már hivatkozik rá, és később Erősztt és Thanatoszt, mint az emberi természet két egyenértékű, alapvető ösztönének eszméjét tette meg elmélete alappilléreinek (Etkind, 1999). 1911. december 11-én Spielreint felveszik a Bécsi Pszichoanalitikus Egyesület tagjai közé – az első női tagok egyike. Egy évvel később megírja megtermékenyítő hatású cikkét, „A pusztítás a keletkezés oka” címmel, melyben elsőként fejt ki eszméit a rombolási vagy halálösztönről és annak szexuális hajtóerővel fennálló viszonyáról. Ebben a művében elemzi többek között Nietzsche elképzelését az örök visszatérésről, és az emberfeletti ember eszméjét úgy írja le, mint amiben Nietzsche-nek az anyjával való azonosulása fejeződik ki – az anyjával való szerelmi viszonyban az ember önmagát úgy képzei el, mint saját anyját, anyját pedig mint önmagát (Spielrein, 1912/1986). A rombolásról, a halálösztönről itt ír részletesen.

1920-ban előadást tart Hágában a VI. nemzetközi pszichoanalitikus kongresszuson – „A beszéd eredetének és fejlődésének kérdéséhez” címmel. Itt beszél az elsődleges/autisztikus beszédéről, melynek nem a kommunikáció a rendeltetése, és amelynek bázisán kifejlődik a

másodlagos / szociális beszéd, melynek első szavait azokra a hangokra vezeti vissza, melyeket szópás közben ad ki a gyermek. A gyerek és szülei érzelmenteljes viszonyában elemzi a beszéd és gondolkodás kölcsönhatását (Etkind, 1999). Dolgozott Bleuler professzor klinikáján, Bonhofer professzor pszichoneurológiai klinikáján, a pszichoanalízissel Jungnál Zürichben, valamint Freudnál Bécsben foglalkozott. Később Münchenben a művészettörténet és mitológia területén végzett kutatásokat, az 1920-as évek elején már Genfben a Rousseau Intézetben orvopedológusként dolgozott, illetve Claparède professzor Pszichológiai Intézetének laboratóriumában pszichológiai kutatásokat végzett. 1923-tól Oroszországban az Állami Pszichoanalitikai Intézet tudományos munkatársa; orvos-pedológus a Harmadik Internacionálé nevelőtelepen; és az 1. számú Moszkvai Egyetemen a gyermekpszichológiai részleg vezetője. Hitt a szabadságban, és annak erejében. Nagy valószínűséggel egészen 1936-ig, amíg végleg betiltották a pszichoanalízist, praktizált és dolgozott pszichoanalitikusként (Etkind, 1999).

Múza és megtermékenyítő gondolkodó

Olyan elméleteket dolgozott ki, illetve olyan gondolati összefüggéseket fejtett ki, melyek később mély nyomot hagytak mind a freudi, mind pedig a jungi rendszerben. Személyes, mély, szenvedélyes és intim kapcsolata Junggal, mely túlmutatott a kezdeti orvos-beteg kapcsolaton, de amelyben Spielrein még sokkal inkább a beteg szerepben volt, múzsként inspirálhatta Jungot, és segítette megélni, megérteni és megfogalmazni elméletének fontos pilléreit – az animát és az árnyékot (Bettelheim, 1996). Ez a kapcsolat, illetve annak szövevényessége, és nehézsége, ahogy azt Jung Freudnak interpretálta, előtérbe helyezte, illetve segítette az áttétel és különösen a viszontáttétel szerepéről való gondolkodást a terápiás kapcsolatban. Freud már 1906. decemberében ír az áttétel fontosságáról Jungnak: „...Az áttétel adja a tudattalan megértéséhez és tartalma lefordításához nélkülözhetetlen impulzust... A gyógyítás lényegében a szerelmen át történik” (Freud/Jung, 1974 idézi Etkind, 1999, 251.). „Az orvos iránti szerelmében a beteg újból felidézi és átéli azokat az érzéseket, amelyek korábban, mivel tudattalanok voltak, betegséget váltottak ki. Tudatosulnak az elfelejtett és kínzó gyermeki szenvedélyek és félelmek – de nem teljesednek be!” 1909-ben már a viszontáttételről is ír Jungnak: „...Ezek az élmények

segítenek abban, hogy magunkra vegyünk egy olyan páncélt, melyre okvetlenül szükségünk van, hogy irányíthassuk a viszontátvételt, ami végeredményben állandó problémája mindannyiunknak. Ezek az élmények tanítanak meg bennünket arra, hogy indulatainkat a legjobb cél felé irányítsuk” (Freud/Jung, 1974 idézi Etkind, 1999, 267.).

Spielrein úgy gondolta, hogy a szaporodási ösztön két egyenértékű és egymással ellentétes komponenst tartalmaz: az életösztönt és a halálösztönt – ennek megfelelően éppannyira teremtő, mint amennyire pusztító erő is egyben (Spielrein, 1912/1986). Fel tudott tehát nőni: múzsából egyenrangú partnerré, munkatárssá és termékeny, újító gondolkodóvá tudott válni. Az 1920-as évek elején Genfben nyolc hónapon keresztül minden nap analízisbe járt hozzá Jean Piaget – aki szerint a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület küldte Spielreint Genfbe az analízis ottani propagálása céljából. Piaget-t nagyon érdekelte az analízis, de az elmélettel kapcsolatban szkeptikus volt. Spielrein végül maga szakította meg a folyamatot, mert nem akart „naponta egy órát pazarolni egy olyan emberre, aki elutasítja az elméletet.” (idézi Etkind, 1999, 302.). Nézetek hasonlóságát és különbözőségét sokszor megvitathatták és Spielrein mind érzelmi, mind intellektuális szempontból hozzájárulhatott Piaget tudományos pályájához – akinek egyébként ekkortájt jelent meg egy cikke „A pszichoanalízis és kapcsolatai a gyermekpszichológiával” címmel. 1921-ben már a gyermeki beszéd és gondolkodás fejlődéséről, valamint az egocentrikus beszédéről ír. 1923 őszén Spielreint Alekszandr Lurijával együtt felvették a frissen szervezett orosz pszichoanalitikus egyesület tagjai sorába. Az egyesület ülésén „A gondolkodás az afázia esetében és az infantilis gondolkodás” címmel tartott előadást. Kifejtette, hogy az afázia esetében a gondolkodás zavara hasonlít a gyermeki gondolkodásra, illetve, hogy mindkét gondolkodási típus megvilágítja a beszéd kialakulásának folyamatát. Ezek az elképzelések nagyon hasonlítanak Lurija elkövetkező neuropszichológiai kutatásaira az afázia területén (Etkind, 1999).

Az élet és halál asszonya

Életét, betegségét és gyógyulását végig kíséri az élettel és a halállal való mély és intenzív munka. 1912-ben megírt destrukcióról szóló tanulmánya az életet és a halált a Föld-Víz szimbolikáján keresztül magyarázza. A téli álomba merült Brünnhildét (aki a Föld), megváltja Siegfried, a győ-

zedelmes fény (aki a Nap): kardjával átvágja páncélját (ami a jégkéreg), és ilyen formán meg is termékenyíti őt. Brünnhildében Siegfried saját anyját termékenyíti meg. Siegfried anyja ugyan Sieglinde, Brünnhilde viszont az ő nővére így azt szereti, akit Sieglinde, nevezetesen Siegmundot. Ennek megfelelően beleérzi magát Sieglinde helyzetébe, Sieglinde válik az ő vágyszemélyiségévé. Amikor Siegfriedet megmenti, saját vágját, saját gyermekét menti meg. Ahogyan Éva is, úgy Brünnhilde is atyja parancsa ellenére tesz, és ahogyan Éva is kiűzetett a Paradicsomból, úgy Brünnhilde is kiűzetik az Isteni birodalomból. A parancs megszegése miatt Brünnhilde (mialatt védi saját vágyszemélyiségét, magára véve annak bűneit) halál közeli alvásba merül, melyből Siegfried, a tavaszi nap csókja váltja őt meg. A halálvágy gyakran annak a vágya, hogy az ember a szerelemben haljon meg, például Richard Wagnern operáiban is. Brünnhilde tűzben (a szerelem tüzeiben) hal meg, paripájával együtt. A halál itt a szerelem győzedelmi dala! Brünnhilde lassan eltűnik Siegfriedben: Siegfried a tűz, a megváltó nap lángja. Ebben az ősi teremtőben Brünnhilde feloldódik, maga is tűzzé válik (Spielrein, 1912/1986, 46-48). Spielrein ezen a ponton kapcsolja össze a szkizofrének szexuális félelmét a dezintegrációtól való félelemmel. Azzal a félelemmel, hogy teljesen feloldódjanak, elveszenek, megsemmisüljenek a szeretett személyben. Ez az évnesztéstől való félelem (Freud, 1997). Wagnernél a halál leggyakrabban a keletkezés ösztönének pusztító komponense. Hősei a megmentő szerepében élik meg a szerelmet; és szerelmükért feláldozva magukat, meghalnak. Spielrein arra a következtetésre jut, hogy mindenfajta keletkezés és fejlődés alapja a destrukció; és mindenfajta disszociáció mögött a keletkezés okát találhatjuk meg. A halálösztön lényege, hogy elválaszthatatlan az életösztöntől, és az élet folytatásától egy másik emberben. A szerelem másik aspektusa az a vágy, amely tárgya megsemmisítésére irányul; éppen ezért minden születés egyben halál, és minden halál egyben születés. A halál önmagában véve szörnyű, de a szexuális ösztönök szolgálatában, vagyis ennek pusztító komponenseként, ami a keletkezéshez vezet, gyógyító (Spielrein, 1912/1986).

Mint minden munkájában, Spielrein itt is saját magából, saját megélt érzéseiből, gondolataiból, félelmeiből és gyötrelmeiből merít – hiszen gondolatban, álmában ő is megölte, megsemmisítette szerelmét, Jungot. Azért ölte meg, mert szerette őt. És ebből a halálból tudott ő tovább indulni – gyógyítani, alkotni és fejlődni. Saját magáról, saját magának

alkotott – vagyis saját magát írta és alkotta meg. Az alkotás ugyanis a szülés és születés archaikus történéseinek a reprezentációja, melyben az ember önmagát szüli meg, saját magától születik újjá – így válik az egész világ az én tükrévé (Zsélyi, 2007).

Életére jellemző volt a mediátor, illetve közvetítői szerep, hiszen első betegként és később „a kapcsolatként” Jung folyamatosan levélben tájékoztatta róla Freudot. Közvetítői, békítő szerepe a két nagy gondolkodó között hosszú ideig (minden bizonnyal 1923-ig, Oroszországba való visszatéréséig) megmaradt. Mindig valahol félúton, két part, két ember, két eszme között létezett, és alkotott.

IRODALOM

- BETTELHEIM, BRUNO (1996): Titkos asszimetria. *Thalassa* (7), 3: 101-114.
- CAROTENUTO, ALDO (1982): *A secret symmetry. Sabina Spielrein between Jung and Freud*. Pantheon books, New York.
- ETKIND, ALEKSZANDR (1999): Sabina Spielrein: tiszta játék egy orosz lánnyal. In: *A lehetetlen Erósza. A pszichoanalízis története Oroszországban*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 246-323.
- FAENZA, ROBERTO (2003): *Lélekszakadva (The Soul Keeper)*. Játékfilm, 90 perc, Medusa Film, Best Hollywood.
- FREUD, SIGMUND (1997): Gyász és melankólia. In: *Ösztönök és ösztönsorsok*. Filum Kiadó, Budapest, 129-144.
- KRISTEVA, JULIA (1987/2007): A melankolikus képzelet. *Thalassa* (18), 2-3: 29-50.
- MARTON, ELISABETH (2002): *Nevem Sabina Spielrein (Ich Hiess Sabina Spielrein)*. Dokumentumfilm, 90 perc. Sveriges Television, Les Films du Centaure, Idé Film Felixson AB, Maximage GmbH, Hyteria Film AB, Millennium Film Oy.
- SPIELREIN, SABINA (1912/1986): *Die Destruktion als Ursache des Werdens*. edition diskord, Tübingen, 7-60. Magyarul lásd „A pusztítás mint a létrejövés ősoka” címmel a jelen számban.
- ZSÉLYI, FERENC (2007): Kristeva és Colette. *Thalassa* (18), 2-3: 65-86.

B U D A P E S T I K Ö N Y V S Z E M L E

BUKSZ

KRITIKAI ÍRÁSOK

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

KÖRÉBŐL

BÍRÁLAT

ÁCS PÁL SEBŐK MARCELL AMBROSZIUS-MONOGRÁFIÁJÁRÓL

HIDAS ZOLTÁN FELKAI GÁBOR NÉMET SZOCIOLÓGIATÖRTÉNETÉRŐL

BUDA BÉLA CSABAI MÁRTA ÚJ KÖNYVÉRŐL

PROBLÉMA

BARÁTH KATALIN HAJNAL ISTVÁN ÍRÁSTÖRTÉNETI MUNKÁIRÓL

SZABÓ Á. TÖHÖTÖM A TÖRTÉNETEK ETNOGRÁFIAI KISAJÁJTÍTÁSÁRÓL

TISZTELETKÖR

BENCE GYÖRGY: POLITIKAI-FILOZÓFIAI TANULMÁNYOK

SZEMLE

MI A PÁLYA – A KÖNYVKIADÁSBAN?

M E G J E L E N I K

2008. NYÁR

N E G Y E D É V E N T E

MEGJELENT A *BUKSZ* 2008. NYÁRI SZÁMA

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél;

e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu; faxon: 303-3440. További információ
a (06-80) 444-444-es telefonon.

A PUSZTÍTÁS MINT A KELETKEZÉS OKA*

Sabina Spielrein

Szexuális problémákkal való foglalatosságaim közben nagyon megfogott a kérdés: ez a leghatalmasabb hajtóerő miért foglalja magában az a priori elvárható kellemes érzések mellett az olyan negatív érzéseket is, mint a félelem és az undor, amelyeket – ahhoz, hogy a pozitív tettekhez eljuthassunk – először le kell küzdeni? A szexuális tevékenységhez való negatív hozzáállás természetesen különösen a neurotikusoknál feltűnő. Eddigi ismereteim szerint a különböző kutatók ennek az ellenállásnak az okát a neveltetésben és a szokásokban keresték, amelyek ezt a vágyat kordában tartani törekszenek, és emiatt minden gyermeknek megtanítják, hogy a szexuális vágyak rosszak és tiltottak. Néhány kutatónak feltűnt, hogy a szexuális vágyakhoz erősen kapcsolódik a halálról való elképzelés, de a halál egyben úgy is felfogható, mint morális bukás (Stekel¹). Gross szerint az undor érzése abból fakad, hogy a

---

* Eredetileg megjelent: “Die Destruktion als Ursache des Werdens” címmel a *Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschungen*-ban (továbbiakban *Jahrbuch*), 1912, 4: 465-503. A fordítás alapjául szolgáló kiadás: *Die Destruktion als Ursache des Werdens*. (Hrsg. Gerd Kimmerle) Tübingen: edition diskord, 1986, 7-60. A szerzőtől számozó jegyzetek, az eredetinek megfelelően, a tanulmány végén találhatóak. A *-gal jelölt jegyzetek a fordító és a szerkesztő megjegyzései. A főszövegben és a jegyzetekben, szögletes zárójelben tüntettük fel a magyarázó kiegészítéseket. (A szerk.)

¹ Mikor ezt a munkát írtam, még nem jelent meg Dr. Stekelnek „Az álmok nyelve” című könyve [„*Die Sprache des Traumes: Eine Darstellung der Symbolik und Deutung des Traumes in ihren Beziehungen zur kranken und gesunden Seele, für Ärzte und Psychologen*” Wiesbaden: J. F. Bergmann, 1911]. Ebben számos olyan álmra utal, melyeket kívánságaink szerint élünk, illetve vágyódunk utánuk. Végezetül, mint ezek ellentétéként, összefoglalja a szexuális ösztönök lényén alapuló kívánságok megélését.

szexualitás tevékenység során termelődő nedvek helyileg ugyanott vannak, mint ahol a testből a kiválasztás végtermékei, a holt anyagok eltávoznak. *Freud* az ellenkezés okát a pozitív érzések elfojtására vezeti vissza. *Bleuer* ebben az ellenállásban szükségszerű negatív dolgot lát, amelynek mindenképpen jelen kell lennie a pozitív hangulatú érzések és elképzelések mellett. *Jungnál* a következőt találtam:

„A szexuális váagnak, azaz a libidónak két oldala van: Ez egy olyan erő, amely mindent megszépít, de adott esetben mindent le is rombol. Gyakran úgy teszünk, mintha érthetnénk, miben is áll ennek a teremtő erőnek a romboló jellege. Az az asszony, aki mai kultúrkörülmények közepette átengedi magát vágyainak, igen hamar megismeri a romboló oldalt is. Szükséges, hogy némiképp a polgári illemből kiindulva gondolkodjunk, ha érteni akarjuk, milyen határtalan bizonytalanságba esik az, aki feltétel nélkül adja át magát a sorsnak. A megtermékenyülés egyben önrombolást is jelent, hiszen a következő generáció megjelenése egyben azt is jelenti, hogy jelen generáció túllépett a csúcspontján: így válnak leszármazottaink a legfélelmetesebb ellenségeinkké, akikkel semmiképpen nem jutunk dűlőre, mert túlélnek minket, és kiragadják a hatalmat az erejét vesztett kézről. Teljesen érthető az erotikus sorstól való félelem, mert beláthatatlan következményekkel járhat. A sors amúgy is beláthatatlan veszélyeket rejt magában, így magyarázható, hogy a neurotikus miért nem meri megkockáztatni az élet élését, hiszen inkább félre kíván állni, nehogy be kelljen szállnia az élet veszélyes harcaiba. Aki lemond arról, hogy megélje ezt a kockázatot, annak el kell fojtania vágyait, vagyis egyfajta öngyilkosságot kell elkövetnie. Ebből adódnak a halállal kapcsolatos képzelgések, amelyek oly szívesen járnak együtt az erotikus vágyakkal.”²

Szándékosan idéztem ennyire pontosan *Jung* szavait, mert az ő megfigyelései felelnek meg leginkább az általam levont következtetéseknek, mivel olyan ismeretlen veszélyre utalnak, amely a szexuális tevékenységben rejlik. Ezen kívül számomra az is fontos, hogy egy hímnemű individuum is tudatában van egy olyan veszélynek, amely nem kizárólag szociális jellegű. A halállal kapcsolatos elképzeléseket *Jung* nem tartja összhangban lévőnek a szexualitásról alkotott elképzelésekkel, szerinte ezek ellentmondásban állnak egymással. A leányokkal kapcsolatos tapasztalataim alapján azt mondhatom, hogy normálisan a szorongás érzése az,

---

² Jung: Wandlungen und Symbole der Libido [A libidó szimbólumai és változásai]. *Jahrbuch*, 1911, 3, 120 ff.

ami az elfojtás-érzés előterébe lép, amikor először nyílik lehetőség a vágyak megvalósulására. Mégpedig a szorongásnak is egy bizonyos formája: az ellenséget az ember önmagában érzi, hiszen saját szerelmi lángja az, amely vasmarokkal szorítva kényszeríti afelé, amit egyébként nem akar. Az ember érzi a Véget, az Elmúltot, ami elől hiába próbál elmene-külni. Ez minden? – kérdezhetnénk. Ez a csúcspont, és semmi nincsen ezen kívül? Mi történik az individuummal szexuális tevékenység közben, ami ezt a kedélyállapotot indokolja?

I. Biológiai tények

Megtermékenyítéskor a férfi és a női ivarsejt egyesül. Mindkét sejt megszűnik, mint egységes egész, és ebből a megsemmisülésből keletkezik az új élet. Némely alacsonyabb rendű állatok, mint például a *kérész*, be is fejezik életüket, amikor létrejön az új élet. E lény számára a teremtés egyben elmúlás is, mely egyben a legszörnyűbb élmény egy élő számára. Ha azonban saját elmúlása az új élet teremtésének szolgálatában áll, akkor az individuum vágyik rá. A magasabban fejlett állatoknál, akik nem egyetlen sejtből állnak, a szexuális aktus közben nem semmisül meg az egész individuum, de az egységes egészként működő ivarsejt elenyészése nem hagyja hidegen az egész szervezetet, sőt, mindez az egyén egész életével a lehető legbensőségesebb kapcsolatban áll. Koncentrált formában az egész individuumot tartalmazzák ezek a sejtek, ugyanakkor az individuum az ő egész fejlődésüket is befolyásolja. Az egyénnek ez az extraktuma teljes egészében megsemmisül a megtermékenyülésnél. A nemi sejtek egyesülésének megfelelően a nemi aktusnál is a legbensőségesebb egyesülés történik két individuum között: az egyik behatol a másikba. A különbség csak *menyiségi*: nem az egész egyént érinti, csak egy részét, amely azonban az adott pillanatban, az egész organizmus értékét képviseli. A férfi rész feloldódik a női részben, a női megváltozik, más formát kap az idegen betolakodó által. A változás az egész szervezetet érinti: destrukció és újjáépülés, amelyek rendes körülmények között mindig végbemennek, mégpedig elég nyers formában. Az organizmus megválk szexuális produktumaitól, akárcsak a kiválasztódó anyagoktól. Nem valószínű, hogy az individuumnak sejtelve se lenne ezekről a lebontó és felépítő folyamatokról. Ha más-hogy nem, akkor megfelelő érzelmek formájában. Ahogy a szaporodási

ösztön által hajtva örömrzertet élünk meg a keletkezésnél, úgy az elutasító érzelmek, mint a szorongás és az undor, nem a térben egymás mellett létező exkrétumok téves összekapcsolásából származnak, s nem is azt a negatívumot jelentik, hogy le kell mondani a szexuális tevékenységről. Olyan érzelmek ezek, amelyek megfelelnek a nemi ösztönök destruktív komponensének.

II. Individuálpzichológiai nézőpontok

Meglehetősen paradox módon hangzik az az – egyébként igaz – állítás, hogy lelkileg semmit sem élünk meg a jelenben. Egy esemény csak akkor kap érzelmi töltést, ha erre korábbi, a tudattalanban rejlő érzelmi töltésű élmények okot adnak. Ezt leginkább egy példán figyelhetjük meg: Egy leány nagy örömmel olvas boszorkánytörténeteket. Kiderül, hogy kisgyermekként szívesen utánozta a boszorkányokat, és az analízis folyamán az is kiderül, hogy a boszorkány a kislány fantáziáiban az anyát személyesítette meg, akivel a kislány azonosítja magát. A boszorkánytörténetek a kislánynak tehát csak annyiban örömteliek, amennyire az anya élete az, amelyet a kislány szintén szeretne végigélni. A boszorkánytörténetek csak hasonlatok az anya életére; annak helyét veszik át, ezekre tevődik át az érzelmi hangulat. Az anya élményei nélkül a kislány számára nem lennének örömteliek a boszorkánytörténetek. Ebben az értelemben minden múlandó csupán szimbóluma egy számunkra ismeretlen őselménynek, amely a jelenben önmaga analógiáját kutatja. Semmit sem élünk meg a jelenben, bár az érzelmeket, hangulatokat a jelen képzetekre vetítjük ki. Példámban a tudatos részben foglal helyet a jelenlegi boszorkányképzet, a tudattalanban pedig végbement a múltba való asszimiláció (boszorkányélmény – anyai élmény), amiből kiindulva a jelen differenciálódik. Minden tudatos gondolatot vagy képzetet követ egy ugyanolyan tudattalan, amely a tudatos rész eredményeit lefordítja a tudattalan rész számára. Ezt a párhuzamos gondolkodási folyamatot leginkább a *Silberer* által leírt kimerültségi állapottal [Ermüdungszustand] tudjuk igazolni. *Silberer* két példával világítja meg mindezt:

1. példa: „Arra gondolok, hogy szándékomban áll egy bizonyos egyenetlenséget kijavítani.” Szimbólum: „Látom magam, amint legyalulom a fát.”

2. példa: „Arra gondolok, hogy az emberi szellem behatol az anya-probléma nehéz és sötét területére” (*Faust* II. rész)

Szimbólum: „Egy sötét tenger messzire benyúló homokstrandján álldogálok magányosan. A tenger vize a horizonton szinte egybeolvad a szintén mély tónusokban játszó fekete levegővel.”

Jelentés: A sötét tengerbe benyúló rész, megfelel a sötét problémába való behatolásnak. A víz és a levegő egybeolvadása, vagyis a fent és a lent egybeolvadása azt szimbolizálja, hogy az anyáknál (ahogy azt Mefisztó mondja) minden idő és minden hely egybeolvad egymással, és nem léteznek határok fent és lent között. Ezért mondja Mefisztó az útra kész Faustnak: „Szállj hát alá! Mondhatnám: hágj magasra!” [Jékely Zoltán fordítása]

Ezek a példák meglehetősen tanulságosak: láthatjuk, hogy a jelennek megfelelő gondolatmenet hogyan asszimilálódik a tudattalanban elhelyezkedő generációkra visszavezethető élményekben. A kifejezés: „egyenetlen rész” a munkában egy másik képzettartalomban találja meg szimbólumát: a gyalulásban. A tudatban értelemszerűen a jelennek felel meg a kifejezés, és ennek megfelelően eredete szerint differenciálódik. Ezzel szemben a tudattalan a szavaknak visszaadja eredeti jelentésüket, ahol az egyenetlen rész a gyalulással lett kiegyenlítve. Így egyszerűen átváltoztatja a jelen cselekvést, a kijavítást egy korábban már lényegesen gyakoribb cselekvésre, a gyalulásra.

A második példában az is érdekes, hogy akárcsak az ősi népek, az anyát a tengerben látja (az anyai, teremtő tenger, amelyből minden élet keletkezett). A tenger (az anya) amelybe az ember behatol, egyben a sötét probléma, az állapot, ahol nincsen idő és tér, nincsenek ellentétek (lent és fent), mivel ez még nem differenciálódott, még nem teremtő valami, vagyis valami örök. A tenger (az anya) egyben a tudattalan képe is, amely ugyanígy időn kívüli³, hiszen egyszerre él a jelenben, múltban és jövőben, és amely számára összemosódnak a terek (egy őshellyé) ahol az ellentétek ugyanazt jelentik.⁴ Ebben az őstasyában (a tudatta-

---

³ Freud alapján a tudattalan időtlen, mert az kizárólag olyan kívánságokból tevődik össze, melyek a jövőre nézve realizálódnak. Freud 1900a: *Die Traumdeutung* [Álomfejtés, Helikon Kiadó, 1985].

⁴ Freud: „Über den Gegensinn der Urworte” [Az ősszavak ellentétes értelme] (*Jahrbuch*, 1910, 2, 179 ff.)]

lanban) minden korábban differenciálódott képzet fel akar oldódni, ami azt jelenti, hogy vissza akar alakulni a még nem differenciálódott állapotába. Ha az általam analizált beteg⁵ például azt mondja: „a Földet keresztülfúrták” helyett, hogy azt mondaná, „megtermékenyültem”, úgy a Föld – a minden nép képzetében – ősanya, tudatos és tudattalan szinten egyaránt. Ezzé az ősanyává változik át a differenciálódott anya = páciens. Nem véletlenül keresték a görög filozófusok, például *Anaxagórasz* is a világ minden szenvedésének eredetét abban, hogy a létezők differenciálódtak az őselemekből. Ez a fájdalom abban áll, hogy lényünk minden kis része vágyódik arra, hogy eredeti állapotába visszaváltozzon, amelyből aztán az új keletkezés kiindul.

Freud a felnőttkori direkt vagy plátói szerelmi megnyilvánulásainkat a gyermekkorra vezeti vissza, amikor a bennünket gondozó személyek által első gyönyörözeteinket érzékeltük. Ezeket a gyönyörözeteket próbáljuk később újra és újra átélni, és amikor a tudat már rég kidolgozott magának egy normális szexuális célt, a tudattalan még mindig azokkal a képzetekkel bíbelődik, amelyeknek gyönyörhangulatuk volt kora gyermekkorunkban. *Freud* ellenlábasai tiltakoznak az ellen, hogy a kora gyermekkor ártatlan gyönyörözeteit szexualizáljuk. Aki egyszer is végig vitt egy analízist, az nem kételkedik benne, hogy az ártatlan gyermek erogén zónái a felnőttnél a szexuális aktus során akár tudatosan, akár tudattalanul, de a gyönyör forrásává válnak. Valószínűleg az individuuum felépítésétől függ, hogy mely zónákat részesít előnyben. Mindenesetre a neurotikus betegeknél nagyon világosan látszik, hogy a gyermekkorban örömezzethez kapcsolódott zónák később a gondoskodó személlyel ellentétes, megfelelő szimbólummá válnak. Ez jogosít fel bennünket arra, hogy *Freuddal* egyetértve azt állítsuk, hogy a felnőttek szexuális gyönyör-magvait a (gyermekkori) infantilis gyönyörforrásokban találjuk meg. Valaki megjegyezte, hogy ugyanígy, egy kis jóindulattal, az evésből is le lehetne vezetni a szexualitás szerepét. Szeretném azonban, ha nem siklanánk el annak a francia szerzőnek a véleménye mellett sem, akik az önfenntartó ösztönökből vezetik le a lelki rezdüléseket. Ez a nézet azt vallja, hogy az anya azért szereti gyermekét, mert

---

⁵ [S. Spielrein]: Über den psychologischen Inhalt eines Falles von Schizophrenie (Dementia praecox) [Egy szkizofréniaeset (Dementia praecox) pszichológiai tartalma]. *Jahrbuch*, 1911, 3, 329 ff.

szoptatásnál a gyermeke tehermentesíti a tejmirigyeket; illetőleg a férfi és a nő között is azért áll fenn szeretet, mert a koitusz megszabadítja őket a testüket terhelő exkrétumoktól, és így azok elvesztik károsító hatásukat. A gyönyörérzet tehát a megkönnyebbülés tárgyára irányul. Ezek az ellenvetések nem nyilatkoznak a freudi tanokról: *Freud* egyáltalán nem kutatja, hogy mi a gyönyörérzet, és hogyan keletkezik. Azzal a stádiummal indít, amikor a gyönyörérzet már jelen van, és akkor már tényleg azt tapasztaljuk, hogy a gyermekkori gyönyörérzetek a későbbi szexuális gyönyörérzet előzményei. Épp úgy, mint ha beleszeretnénk annak az ápolónőnek a jótékony kezeibe, aki a táplálékot biztosítja számunkra... Az önfenntartó és a fajfenntartó ösztön (a szexuális ösztönöket is ide értve) között meglehetősen szoros a kapcsolat. Tapasztalati tény, hogy szexuális izgalom esetén a koituszt kiválthatja az evés. Két tényező játszik közre ebben. Egyfelől az, hogy maga az evés is élvezetet okoz, másfelől az, hogy a szexuális izgalomnál megnő az étvágy. De ennek ellentéte is megfigyelhető: természetesen az éhséget nem tudja teljes mértékben pótolni a koitusz, de a gyenge testfelépítésű, sovány egyéneknél gyakran figyelhetünk meg fokozott szexuális vágyat.

Ha tudattalan és tudatos énünk *causa movens-e* [fő mozgatója] után kutatunk, akkor azt hiszem, *Freudnak* igaza van abban, hogy mindenfajta pszichés produkció alapja az, hogy az ember az öröm elérésére, és a boldogtalanság elnyomására törekszik. Az öröm gyermekkori forrásokra vezethető vissza. Felvetődik a kérdés, hogy vajon egész lelki életünk kizárólag élményekből áll-e? Nem léteznek bennünk olyan hajtóerők, amelyek anélkül hoznák mozgásba lelki életünket, hogy megérintené őket az én jó érzése, vagy fájdalma? Az alapvető hajtóerők, mint a faj- és az önfenntartó ösztönök az egész lelki életre nézve ugyanazt jelentik, amit az én életére nézve jelentenek, vagyis ezek az öröm és bánat forrásai? Határozottan azt az álláspontot kell támogatnom, hogy az ént, csakúgy, mint a tudattalan folyamatokat, olyan lelki rezdülések irányítják, amelyek lényegesen mélyebben helyezkednek el, és vajmi kevésbé törődnek az érzelmi reakcióinkkal, vagy a felénk támasztott követelményekkel. Az öröm mindössze ezekre a mélyebben fekvő részekből előbukkanó követelésekre adott igenlő válasz. Előfordul, hogy a bánat vagy a fájdalom egyenesen örömet okoz, pedig önmagában véve bánatot kéne, hogy okozzon, hiszen a fájdalom, amelynek az önfenntartó-ösztön ellenáll, valamilyen sérülésnek felel meg. Vagyis lényünk mélyén van valami, ami – bármennyire

paradoxonnak tűnik is - ezt az önsérülést akarja, mivel az *én* örömmel reagál rá. A sérülés vágya, a fájdalom felett érzett öröm teljesen érthetetlen, ha csak az ént vesszük figyelembe, ami csak örömet akar megélni. *Mach* azt a nézetet vallja, hogy az *én* lényegtelen, állandóan változó valami, csak pillanatnyi csoportosulása az örök elemi érzeteknek. Filozófusként *Mach* megelégszik ezzel a sémával. *Mach* nevével bennem erősen összekapcsolódik *Jung* neve, mivel utóbbi kutató szintén azt vallja, hogy a psziché sok kis részből áll össze. *Jung* az, aki a komplexus-autonómiáról beszél, mivel szerinte nem egy osztatlan *én*ünk van, hanem különböző összetevők, amelyek egymással harcolnak a prioritásokért. A legszebb bizonyítékát ennek szerinte a dementia praecoxban szenvedő betegek nyújtják, akik oly erőteljesen érzik az *éntől* elszakadt részek hatalmát önmaguk felett, hogy saját tudattalan vágyaikat életképes ellenségeknek tekintik (az *én* páciensem a vágyakat „sejtéseknek” nevezte). „A sejtés valósággá válhat, hogy kinyilvánítsa létjogosultságát” – mondta az általam analizált beteg.

Arra a következtetésre jutottam, hogy az *én* legjellemzőbb vonása, hogy „dividuum”.* Minél közelebb jutunk a tudatos gondolkodáshoz, képzeleteink annál differenciáltabbak, és minél mélyebbre jutunk a tudattalanba, annál általánosabbak és tipikusabbak lesznek. A psziché mélye nem ismeri azt, hogy „*én*”, csak azt, hogy „*mi*”.⁶ Vagy a jelen *én*re, mint objektumra tekint, ami más objektumoknak van alárendelve. Egy betegen trepanációt [csontlékelést] hajtottak végre. Narkózisban lassan elveszítette a tudatát, és a fájdalmat, és olyan távolinak érezte a külvilágot, hogy amikor a koponyáját vették, bele tudott kiáltani. Ez mutatja, hogy észlelte ugyan a koponyáját, de egy *éntől* elválasztott objektumként, mondjuk egy szoba formájaként. Így lehetséges, hogy a személyiség egyes részei objektivizálódnak. A következő példákban az *én* teljes eltárgyasulását tekinthetjük végig. Egyik páciensem elmondta⁷, hogy narkózisban, amikor a fájdalmat már nem érezte, önmaga helyett sebesült katonákat látott, akikkel együtt érzett.

---

* [Dividuum = „osztható”, szemben az individuummal, amely „oszthatatlan”-t jelent.]

⁶ Vö. Spielrein: Schizophrenie. Schlußbetrachtungen. *Jahrbuch*, 1911, 3, 329 ff. [Szkizofrénia. Záró megállapítások].

⁷ l. c. [loco citato = az idézett helyen]

Ezen alapszik a gyermekmondóka fájdalomcsillapító hatása is, miszerint fájjon a kutyának, a macskának, stb. csak ne a gyereknek. Saját ujjacskája helyett, másokénak látja a fájó ujját, az "én ujjam"-ból egy általános képzet lesz, akármilyen másik ujj. Egy személyes szerencsétlenségnél gyakran vigasztalódunk azzal, hogy másokkal is megtörténik, vagy még inkább, hogy mindenkiel megtörténik, mintha a fájdalom elviselését könnyebbé tenné a gondolat, hogy megjelenése törvényszerű, és kiiktatjuk megjelenésének személyes és véletlen mivoltát. Ami általános történés, az többé már nem szerencsétlenség, csak egy objektív tény. A fájdalom az *én* képzetének differenciáltságán alapszik. Ez alatt olyan képzetet értek, amely az éntudathoz kapcsolódik. Ismert, hogy az együttérzés akkor lép fel, ha a másik helyébe képzeljük magunkat. A dementia praecoxban szenvedő betegek, akiknél az én képzete átváltozik egy általános-, vagy fajtaképzetté, megjelenik egy inadekvát érzelem, a közöny. Ez azonban nyomban eltűnik, ha sikerül előidézni egy én-kapcsolatot. Például ahelyett, hogy a páciens azt mondja: „A Földet vizelettel mocskolták be”, azt mondja: „Egy szexuális aktusban bemocskoltak engem.”⁸ Ebben rejlik véleményem szerint a szimbolikus kifejezésmód. A szimbólum ugyanazt jelenti, mint a félelmetes képzet, de mint énképzet kevésbé differenciált. Egy „nő”-n több mindent lehet érteni – hiszen csak a lényegükben hasonlítanak –, mint mondjuk a sokkal élesebben determinált énképzet, Marta N. alatt. Erre azt válaszolhatnánk: Ha az, aki álmodik, saját maga helyett egy másik személyt vesz, a másik személy sem kevésbé differenciált, mint maga az álmodó. Ez csak objektíven tekintve helyes. Minden ember számára csak annyiban léteznek a többiek, amennyiben közülük van a pszichéjéhez, számunkra másokból csak a nekünk megfelelő létezik. Ha az álmodó egy másik személlyel helyettesíti önmagát, akkor a legkevésbé sem törődik azzal, hogy a másik személyt világosan ábrázolja, sokkal inkább több személy olvad össze egy személlyé. Az álmodónak csak az számít, hogy a helyettesítő személyben azt a jellemvonást ábrázolja, ami az ő vágyképezetnek megfelel. Ha az álmodó példának okáért azt szeretné, hogy a szép szeméért irigyeljék, akkor szép szemű személyeket fog összevegyíteni, úgy hogy egy individuum helyett egy típus jelenik meg,

---

⁸ Lehetséges számára az az elképzelés, hogy a tisztátalan föld nagyon erős negatív hatással bír, tehát a kapcsolat Föld = Önmagam [önmagát azonosítja a földdel].

olyan típus, amely vizsgálatok és a dementia praecox betegek elmondásai alapján az archaikus gondolkodásmodnak felel meg.

A hisztéria, amely „én-hipertrófiával” jár, mutatja a megnövekedett érzékenységet. Tévedés lenne azonban azt állítani, hogy a hisztériás beteg lelki élete gazdagabb volna, mint a dementia praecox-ban szenvedő betegeké. A dementia praecox betegeknél igen jelentős gondolatokra bukkanunk. Az én aktivitásának hiánya következtében mindössze arról van szó, hogy egyfajta típusos, archaikus, analóg gondolkodással van dolgunk. Freud szerint a dementia praecox libidóelvonással és -visszatéréssel jár, majd egyfajta harc alakul ki a libidó eltűnése, illetve meg tartása között. Az én felfogásom szerint két antagonisztikus áramlat között zajlik ez a harc: a faji, illetve az én-psziché között. A faji psziché [Artpsyché] az énképzetet szeretné személytelenné és tipikussá tenni, az én-psziché védekezik a feloldódás ellen azzal, hogy az eltűnő komplexus érzelmi hangsúlyát egy mellékes asszociációra helyezi át, és ehhez rögzül az (inadekvát affektus). Csakhogy a betegek is érzékelik, hogy az érzelmi tónus nem felel meg a képzetnek, amire az áthelyeződött, és hogy ők „váltották ki” az egykor rendelkezésre álló affektust. Így magyarázható, hogy az ilyen betegek saját pátoszukon nevetnek, és mindent komédiának tekintenek. A betegség korai szakaszában sokszor láthatunk súlyos szorongásokat és depresszív állapotokat, mivel a beteg az érzelemhangsúlyos én-részek nivellálódását úgy érzékeli, mint az én-kapcsolat iránti szükséglettel szemben álló törekvést, mint a jelenhez való alkalmazkodást. Olyan ez, mintha a korábban kiváltott érzelmi hangulat még nem csengett volna le, miközben a rá vonatkozó tárgyak már nincsenek semmiféle kapcsolatban az énnel. Az ekkor fennálló uralgó érzet: a világ megváltozott, teljesen idegen, olyan, mint egy színdarab. Ezzel egy időben előtör a felismerés: „Én magam is teljesen idegen vagyok magamnak.” A gondolatok deperszonalizálódnak, „csináltaknak” tűnnek a beteg számára, mivel az énen kívülről, a mélyből törnek fel, ahol nem én van, hanem „mi”, vagy még inkább „ők”. A még meglévő érzelmet patetikusan fejezi ki, ahogyan egy szónok is túlzottan patetikussá válik, ha a megfelelő képzetek helyett, magukat az érzelmeket ábrázolja. A szorongás jelen van, amíg a még meglévő érzelem, vagyis az *én-kapcsolat* utáni vágy a betegnek megengedi, hogy érzékelje az én szétesését. A betegség előrehaladásával beáll a jól ismert közöny: a beteg többé semmit sem vesz fel személyesen, még ha azt is mondja, hogy „én”, az is csak egy tárgy, ami már nem jelent én-t, és az én nem is

vágyik semmire. Így lehetséges, hogy egy asszony, aki egyébként sok gyermeket szeretne, nevetve beszél 22 ezer fiacskájáról, mintha ez nem is az ő valóságos vágya lenne. De a betegeknek lehetnek igazi, adekvát érzelmei is; láttam is ilyet a nem szimbolikus, közvetlen én-kapcsolatok kialakításánál. Azoknál az eseteknél, amelyek az intézetbe érkeznek, már olyan előrehaladott a zavar, hogy a beteg újra és újra visszaesik inadekvát beállítódásába. Hogy mennyire képes ezeken az embereken segíteni az analízis, az egyelőre még a jövő titka.

Az öröm- és bánatérzetek csökkenésének következtében nem azonos mértékben alszik ki a lelki élet. A differenciáltság utáni vágy, illetve a személyes vágyak realizálása természetesen kialszik, ezzel szemben ott vannak az indifferens képzetek asszimilációi (vagyis a feloldódás), illetve a tipikus ősi faji képzetek, amelyek egész népeket hoztak létre. Ezek az érzelem-mentes képzetek, amelyek népeket hoztak létre, az ösztöneinket kísérő tartalmakról tanítanak bennünket. Az én csak örömet és jó érzést képes kívánni magának, de a faji psziché arra tanít, hogy olyat is kívánunk, ami negatív és pozitív érzelmi töltetű is lehet, és ebben láthatjuk, hogy a bennünk élő faji vágyak egyáltalán nem egyeznek meg az *én* vágyaival, és hogy a faji psziché ezt a recens én-pszichét asszimilálni kívánja. Eközben jelenlegi formájában az én, illetve az én minden kis részecskéje rendelkezik az önfenntartásra való törekvéssel (tehetetlenségi erő). A faji psziché, amely az én jelenlegi formáját megtagadja, éppen ezzel a megtagadással teremti meg mindig újra, mivel a lesüllyedő Én-részecske gazdagabban merül fel, mint valaha. Ezt legszebben a művészi alkotásokban láthatjuk. Az én számára abban áll a regresszió, hogy az ember örömteli gyermeki élményeket kíván újra megélni. De vajon miért is oly örömteliek a gyermekkori élmények? Miért leljük örömünket a már ismert élmény⁹ felismerésében? Miért létezik a szigorú cenzúra, amely arra sarkall, hogy élményeinket módosítsuk még azután is, hogy a szülői hatalmat rég nem érezzük? Miért nem éljük meg inkább mindig ugyanazt, és miért nem reprodukáljuk ugyanazt?¹⁰ Ebből következőleg a megtartás, a

---

⁹ Vö. Freud: Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten [A vicc és viszonya a tudattalanhoz, In: Sigmund Freud: *Esszék*. Gondolat, Budapest, 1982, 33-251.].

¹⁰ Miért nem saját szeretett anyja képét festi meg a festő, ahelyett, hogy egy reneszánsz képet alkot? A „cenzúra” nem tiltja meg nekünk az anyát „szublimált” formában szeretni.

tartósítás vágya mellett él bennünk a transzformáció vágya is, amely azt jelenti, hogy egy individuális képzet tartalom egy neki megfelelő, hasonló, múltból származó anyagban feloldódik, és az individuális vágy kárára, egy típusvágy, vagyis fajvágy válik belőle, amit az individuum kivetít, mint műalkotást. Az ember keresi azokat az önmagához hasonlókat (szülőket, ősokeket), akikben feloldódhat az énrészecske, mert a hasonlóban való feloldódás nem látványos rombolást jelent. Szépen, észrevétlenül megy ez végbe. De vajon mi más jelent az énrészecskének ez a feloldódása, ha nem a halált? Lehet, hogy szebb, új formában kerül újra napvilágra, de az már nem ugyanaz az énrészecske, hanem egy másik, ami a feloldódó részecske árán keletkezik, miként egy magból keletkező fa is, ami bár ugyanaz a faj, de individuálisan nem ugyanaz a lény. Az pedig már csak ízlés dolga, hogy melyiket akarjuk hangsúlyosabbnak látni, az éppen eltűnő, vagy az éppen létrejövő létet. Ugyanennek felel meg az egész énkomplexumot tekintve az öröm és a bánat. Neurotikusoknál ismerünk példákat arra, amikor közvetlenül kinyilvánítják, hogy félnek a nemi kontaktustól, mert a maggal individuumuk egy része is elvész.

Mindent érzékelni, érteni akarunk, ami megmozdít, vagy kimozdít bennünket. Minden képzet, amit közvetlenül, vagy műalkotás formájában átadunk embertársainknak, az őslélmények egy változata, amiből pszichénk összeáll. Vegyünk példaként egy már differenciálódott élményt. Például egy napsütéses tavaszi napot, amely már végtelen számú generációt tett boldoggá előttünk. Ha reprodukáljuk az élményt, akkor differenciálnunk kell, mivel a fák, a füvet, az eget jelenlegi tudattartalmunknak megfelelően hozzuk létre. Most már nem egyszerűen egy tavaszi nappal, hanem egy speciális, személyes tavaszi nappal van dolgunk. És fordítva, ha ez a már differenciálódott alkotás egy másik individuum pszichéjébe kerül, akkor újra átváltozik: amikor a másik individuum megdolgozza, a tavaszi nap megint más színezetet kap. A tudatos megmunkálás mellett a képzetek a tudattalanban vannak otthon, amely jelenlegi individuális jellegüket elveszi, feloldja, és visszavezeti őket az ősokekhöz. A tudattalanban is megtaláljuk a tavaszi napot, csak éppen szétválasztva a napot, az eget és a növényeket. Utóbbit átváltoztatva, vagy talán teljesen „visszaalakítva” a néplélektanból ismert mitológiai képekké. Amikor egy gondolatot kimondunk, vagy kifejezünk, egy képzet-általánosítást követünk el, mivel a szavak szimbólumok, amelyek arra szolgálnak, hogy azt, ami személyes, általánosan

emberivé, érthetővé alakítsák, vagyis megfosszák személyes jellegétől. Egy teljesen személyes valamit a másik ember soha nem érthetne meg, és nem is csodálkozunk azon, hogy *Nietzsche*, aki hatalmas énnel rendelkezett, végül azt mondja: a nyelv csak azért van, hogy önmagunkat és másokat összezavarjon. Mégis megkönnyebbülést érzünk, ha kimondunk valamit, ha én-képzetünk árán egy faji képzetet alkotunk, ahogyan a művésznek is öröme telik saját szublimációs termékében, amikor az individuális helyett a tipikust ábrázolja. Minden képzet keres egy vele nem azonos, de hasonló anyagot, amiben feloldódhat, transzformálódhat. Ez a hasonló anyag nem más, mint az azonos képzettartalmakon alapuló felfogó képesség, amelynek segítségével egy másik személy fogadja a képzeteinket. Ez a megértési folyamat szimpátiát hív elő bennünk, ami nem mást jelent, mint hogy az ember még többet szeretne magából adni, mindaddig, amíg a rokonszenv – különösen, ha nem azonos individuumokról van szó – oly mértékig fokozódik, hogy az ember teljes egészében (egész énjét) át kívánja adni. Ez a fázis az én számára a lehető legveszélyesebb boldogságérzettel jár együtt, mivel megtörténik a hasonlóban (a szerelemben) való feloldódás.

Mivel a szerelmünkben a hozzá hasonló szülőt szeretjük, egészen érthető, hogy eközben valóságosan is szeretnénk megélni a szülő sorsát¹¹ (lásd *Jung*: „Az apa jelentősége az egyén sorsában”^{*}). A véletlennek csak annyiban van szerepe az életben, hogy aktiválja a pszichében a már létező predestinált szexuális élményt, vagyis az a pszichében, mint élménylehetőség, már létezik. Az első esetben ki van elégítve a komplexus, a második esetben azonban a feszültségkeltő elem nincsen kiiktatva, és folyamatosan meg kell szabadítani az újra és újra kiegészülő analóg képzettartalmaktól. Emiatt a lelki élet számára az élmények aktiválásának csak negatív jelentése van, mégpedig az, hogy a képzettartalmakat a vele együtt járó feszültségekkel együtt kiiktatja. Tegyük fel, az ember elérte a kívánt egyesülést szerelme tárgyával. Amint a valóság jogaiba lép, amint a szavak tetté válnak, meggyőzően

---

¹¹ Átéljük, vagy még inkább szemléljük csupán, és megéltnek csak azt hívjuk, amit őseinken keresztül már átéltünk.

^{*} [Jung: „Die Bedeutung des Vaters für das Schicksal des Einzelnen” *Jahrbuch*, 1909, 1, 155 ff. Magyarul: In: C. G. Jung: *Freud és a pszichoanalízis*. Scolar Kiadó, Bp. 2006. 305-324.]

feloldódik az adott képzetcsoport, a boldogító ellazító érzés. Ebben a pillanatban az ember pszichikailag teljesen improduktív. Minden képzet eléri életmaximumát, amikor legintenzívebben vár arra, hogy megvalósuljon. De a megvalósulás egyben el is pusztítja azt. Ez nem azt jelenti, hogy egy hatalmas egység megvalósulásakor a teljes lelki élet leáll, mert egy komplexus csak egy elenyészően kicsiny részecske, ami az ősélményekből differenciálódott. Ez az esemény újabb differenciálódásokat idéz elő, amelyeket lereagálás formájában vagy műalkotás-ként transzformálunk. Fontos hangsúlyozni, hogy tartalmuk szerint a szublimált produktumok egyike sem mond ellent a valóságos szaporodási vágyaknak. Azért tűnnek ellentéteseknek, mert kevésbé idomulnak a jelenhez, kevésbé differenciáltak. Inkább tipikusak abban az értelemben és formában, ahogyan elképzeltük, mondjuk a természet vagy a Krisztus iránti szerelmet. *Jung* megmutatta, hogy a Napban a saját libidót, a mindenkiben lakó apát tiszteli az ember.¹² Mivel az aktiválás ezeket a képzeteket nem szünteti meg, benne maradnak a pszichében, mint nagyon erős vágyak az őseredethez való visszatérésre, különösen a teremőben való feloldódásra. Így magyarázható az, hogy miért válik a vallás a legmagasztosabb, egyszersmind a legalantasabb dolog szimbólumává, amennyiben szexuális tette válik, miként a *Pfister* által analizált Zinzendorf gróf, vagy az általam analizált M-né esetében. Az énen kívül eső szerelmi tárgy teljes elutasításával azt érik el, hogy saját libidójuk tárgyává válnak, az abból egyenesen adódó önpusztítással együtt.

Stekel így ír a „Beiträge”-ben* az álomfejtésről:

„Miképpen az álom nem ismeri az általános elutasítást, nem ismeri az élet elutasítását sem. A halál – annyit jelent, mint élet, mégpedig éppen a legnagyobb életöröm fejeződik ki az álomban halálvágyként. Az öngyilkosságra is ugyanez a pszichológiai hozzáállás érvényes, még a halál módját is erotikus fantáziák befolyásolják. Ezeket a gondolatokat egyes költők többször is megfogalmazták, és különböző filozófusok is rávilágítottak már

---

¹² Jung: Symbole und Wandlungen der Libido [A libidó szimbólumai és változásai]. Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschungen, III. szám 1. félévi kiadás. *Jahrbuch*, 1911, 3, 120 ff.

* [Valószínűleg Wilhelm Stekel: „Beiträge zur Traumdeutung” (Hozzájárulások az álomfejtéshez) c. írásáról van szó (*Jahrbuch*, 1909, 1, 458–512.).]

Erósz és Thanatosz összefüggéseire. Az álomban előforduló öngyilkosság, ahogyan az életben is, egy örömteli halál, és gyakran nem egyebet ábrázol, mint szadisztikus színezetű szerelmi aktust.”

Eddig egyetértek Stekellel. Ő azonban tovább folytatja:

„Fiatal leányok tipikus álma arról szól, hogy meztelenül állnak az utcán, egy hatalmas férfi rájuk ront, és hasba szúrja őket egy késsel. Ebben az esetben a gyilkosság a megtermékenyítést szimbolizálja erőszakos módon. A tisztesség az, ami visszafordíthatatlanul meghal. A szüzesség halála ez, ami az asszony életének kezdetét jelenti.”

Én viszont semmi okát nem látom, miért kellene azt gondolnunk, hogy ezt az álmot morális halálként kell felfognunk, *Stekel* azonban még igazi halálban is csak egy szadisztikus színezetű szerelmi aktust látott. Annak a ténynek alapján látja magát álmában a lány, illetve a nő is egy sadista színezetű szexuális aktus áldozataként, hogy a nőt szexuális aktus közben valóban „átdöfik”. Ezért a háborús események nagymértékben alkalmasak a neurózis kiváltására, amelynek alapját a szexuális élet zavaraiiban találjuk meg. A háború szolgáltatja a destruktív képzetet. Mivel az egyik képzet előhívhat egy másik, vele rokon képzetet, így a háborúval kapcsolatos destruktív képzetekkel előhívható a szaporodással kapcsolatos destruktív képzet is. Utóbbi képzet még egy normális ember számára is kínyszerűvé, céltalanná és múlandóvá teheti a létet, hát még a neurotikus számára, akinek amúgy is uralja életét a destruktív, és csak alkalmas szimbólumokra vár, amelyekben kifejezheti önmagát a destruktív fantázia. Fiatal emberek, különösen leányok gyakran álmodnak arról, hogy koporsóban [Sarg] fekszenek. *Freud* azt tanítja, hogy a koporsóban fekvés az anyatestben való fekvéssel azonos (koporsó = anyai test). *Stekel* ezt helyesen egészíti ki azzal, hogy a „sír” [Grab] szónak is hasonló jelentése van, mint a „koporsó”-nak, és hogy a „graben” [ás] szó is félreérthetetlen jelentéssel bír, hasonlóan a „bohren [fúr] és a „geboren sein” [születik] szóhoz („graben” [ás], és „begraben” [eltemet, elföldel]). A sír tehát mennyországgá lesz, ahogyan az ember képzete odáig megy, hogy a sírből (a halálon át) egyenesen a mennybe kerül. Az egyik nőbeteg, M. asszony¹³ egészen átfogó szimbolikával rendelkezik: új életre születik azáltal, hogy a

---

¹³ Vö. fent idézett munkám.

keresztény hitnek megfelelően meghal Krisztusban. Ha a halált, mint szexuális egyesülést képzelik el, amit a páciens számos Krisztusra vonatkozó fantáziája bizonyít, akkor, amint azt már korábban kifejtettük, Krisztussal (a szeretett lényvel) kellene azonosulnia, Krisztussá kellene válnia. És valóban Krisztussá válik, kiterítve fekszik a padlón, és azt állítja, hogy keresztre van feszítve, és minden beteget meg akar váltani. Végül, akárcsak Krisztus, ő maga válik az életet adó sírrá. Forel professzor* = Dr. J. megérkezik hozzá, a sírboltba (= szoba), ahová élve eltemették, és ahonnan újjászületik, mint szőlőtőke. A szőlőtőke, ami az új élet szimbóluma, ebben az értelemben a gyermek. A páciens ezután azt állítja, hogy egy kicsiny Forellé változott. Azáltal válik kicsi Forellé, hogy rosszul bánnak vele, ütik-verik – mondja – vagyis megint a megsemmisülés által. Más alkalommal gyermektermelő teste egy üvegekoporsó, vagy összetört porcelánhéj. Itt hevernek halott gyermeke csontjai. A porcelánt át kell dörzsölni a gyermek csontjaival, majd együtt megfőzni, hogy új gyermek születhessen. Lényegi és alapvető elem, hogy az új élethez a halál szükséges, és a keresztény hitnek megfelelően, a halott a halál által éledhet újjá. Az elföldelés a keresztény mitológiában azonos a megtermékenyítéssel. Ha valaki foglalkozott mitológiával, annak nem kétséges ezen állítás helyessége.

„Az új generáció létrejöttéhez – mondja a páciens – az állat egész testét fel kell készíteni. A fejből (psziché) és a spermatikus fejlődésből az állatban létrejön az új generáció.” „A Novozoon (=sperma) egy halott anyag.”

Utóbbi mondat arra utal, hogy a spermát halott anyagnak fogja fel. A *Binswanger* által analizált Irma undorodik a koitusztól és a halottaktól. Ha az evés nála azonos a koitalással, akkor a hulla egyenlő a spermával, amit közben felvesz magába. Irma kiterjedt koporsó-szimbolikával is rendelkezik, de egy normális individuummal szemben, egyben irtózik is ezektől a képzetektől: Egy normális ifjú lány számára az elföldelés képzete gyönyörre válik, ha azt gondolja, hogy a szerelmében hal meg. *Binswangernek* egy alkalommal azt mondta egy fiatal lány: „A legnagyobb gyönyör az lenne, ha a szerelme testében lehetne”. Irma is azt gondolja, hogy „a halál egy szép férfi”, de csak pillanatokra, mert utána

---

* [August Forel (1848-1931) svájci neuroanatómus és pszichiáter, a zürichi egyetem professzora, a Burghölzli klinika igazgatója 1899-ig.]

azonnal elnyomják a szintiszta destruktív képzetek, érthető módon az azzal járó félelemekkel együtt. Irma így ábrázolja ezeket az érzelmeket:

„A vadság, a tombolás, önmagunk átadásának, a legyőzöttség érzése, amikor az ember nem tudja, mit tesz, és mivé válhat.”

Az embert valami megmérgezi (emiatt annyira jó szexuális állapot a kígyó), súlyosan megbetegszik, ahogyan M. asszony és más betegek szimbolikája is mutatja. A nőt a terhesség a gyermekek keresztül lerombolja, hiszen a gyermek az anya számlájára fejlődik ki, mint egy rosszindulatú daganat. Orvos-kolléganőimnek számtalan példa állt ebben a témában rendelkezésükre, és a tudattalan remekül értett hozzá, hogy miként használja ezeket a szimbólumokat. Egyikük azt álmodta, hogy a kisöcsének (vágyszemélyiség) galambdaganata van a gyomrában (galamb = ártatlanság), majd a galamb kirepül a száján. A másik kolléganőnek kelevények nőttek a nyakán, mint M. asszonynak. Egy másiknak az ujjá lesz többször rákos álmában, mások skarlátot kapnak, és így tovább... Az álmokban fellépő összes szexuális szimbólumnak ugyanaz az értelme, jelentése, mint a mitológiában az életet és halált osztó istennek. Egy példa: a ló, a legismertebb szexuális állatok egyike, a napisten életadó állata, illetve egyben a halál állata is, a halál szimbóluma.¹⁴

Nagyon tanulságosak az önkielégítés különböző formái közben fellépő destruktív képzetek. A pszichés autoerotizmust legjobban *Nietzschén* lehet tanulmányozni. *Nietzschén*, aki egy életen át egészen önnön libidójának szentelte a személyiségét. Miként fogta fel *Nietzsche* a szerelmet, vagy még inkább, miként érzékelte? A magány annyira kínozza az író, hogy megteremtette az ideális barátot, Zarathusztrát, akivel azonosult. A szerelem utáni vágyakozás okozta, hogy *Nietzsche* önmagán belül férfira és nőre szakadt, mégpedig mindkettő Zarathusztra alakjában.

„Mert már jó, az izzó – az ő szeretete a földhöz közel! Ártatlanság és teremtvágy nagyon minden nap-szerelemben! / Nézzetek csak, mily türelmetlenül jó föl a tenger fölött! Nem érzitek szerelme szomjuságát és meleg lehelletét? / A tengert akarja szívni, mélységét magához fölinni a magasba:

---

¹⁴ Vö. J. Negelein: Das Pferd im Seelenglauben und Totenkult [A ló a lelki hitéletben és a halottkultusz. *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde*, XI (1901), p. 406-414.].

ekkor a tenger vágya ezer emlővel emelkedik. / Csókoltatni és szopatni *akar* ő a nap szomjától; léggé *akar* lenni, és magassággá és a fényesség ösvényévé és maga is fényességgé! / Bizony, bizony, a naphoz hasonlatosan szeretem én az életet és minden mély tengereket. / És ez *nékem* a megismerés: minden mélység jöjjön föl – az én magasságomhoz! – / Im-ígyen szóla Zarathustra.” [Nietzsche, 1908, 79]*

Ahogy *Nietzsche* számára a szerelem abban áll, hogy miként a nap magába szívja a tenger mélységét, ugyanígy van a felismeréssel is. *Nietzschének* a megismerés nem más, mint vágy a szerelem, a teremtés után. A lángoló nap úgy szívja fel a tengert, mint egy szerelmes, és a vadul mozgó tenger ezer mellként emelkedik a magasba, a csók után epekedve, mint egy szerelemtől örült nő. A mell szívásának fantáziaképe arra utal, hogy a nap egyben úgy is viselkedik a tengerrel szemben, mit gyermek. Emlékszem, hogy *Silberer* a hipnagóg jelenség második példájában az anyát tengerként ábrázolja. Ahogy a nap felszívja magába a tengert, úgy szívja fel a megismerő Zarathusztra a mélységet (a tenger mélyét). A megismerés utáni vágy eszerint a költő számára nem más, mint az önnön mélységeiben élő anyja utáni vágy. Ha az anya az ő saját mélysége, akkor az anyával való egyesülést autoerotikusnak kell felfognunk, vagyis egyesülés önmagával. Más helyeken *Nietzsche* kigúnyolja az úgynevezett tiszta szerelem hirdetőit, a makulátlan megismerést, ami nélkülöz mindennemű vágyat, ami azzal csapja be önmagát, hogy a kígyó egy isteni lárva képébe öltözik (lásd: Jung: Istenség – saját libidó – kígyó).

„Valóban, nem mint teremtők, nemzők, a létesülésnek örvendő szeretitek a földet!” – kiáltja – „Hol van szépség? Amikor minden akaratommal *akarnom kell*; amikor szeretni akarok és tönkremenni; hogy egy kép ne maradjon csak kép.” (Lásd korábban: az aktiválás révén egy lelki tartalom – „kép” – megsemmisül, vagy a megsemmisülés révén fog aktiválódni.) „Szeretni, tönkremenni: ez rímre jár már öröktől fogva. Szeretni akarni: ez annyi, mint késznek lenni a halálra is.” [Nietzsche, 1908, 78-79]

Azáltal, hogy *Nietzsche* szerelemben egyesül az anyával, maga is

---

* [Friedrich Nietzsche: *Im-ígyen szóla Zarathustra*. (Ford.: Dr. Wildner Ödön. Grill Károly Könyvkiadóvállalat, Budapest, 1908.) Az idézetek forrása: <http://mek.oszk.hu/01700/01740/01740.pdf>. Itt és a továbbiakban e kiadás oldal-számait adtuk meg.]

nemzővé, teremtővé, létadóvá válik. Ez az anyaság a következő szövegben még inkább megmutatkozik:

„Teremtők, fensőbbrendű emberek! A ki szülni akar, beteg az; aki pedig szült, tisztátalan az. / Kérdezzétek meg az asszonyokat: nem szülnek kedvelésből. A fájdalom kotkodácsoltatja a tyúkokat és költőket. / Teremtők! Bennetek sok a tisztátalan. Ez onnét vagy on, hogy anyáknak kellett lennetek!” [Nietzsche, 1908, 189]

*Nietzsché*t olvasva sok mindent megtanulhattunk, és sejtésem szerint ez a folyamat fényt vetett arra is, hogy az autoerotikus izolációban élő, dementia praecoxban szenvedő betegeknel miért találkozunk oly gyakran – ha nem is mindig – a homoszexuális összetevővel.¹⁵ *Nietzsche* nő lesz, amikor az anyával azonosul, miközben utóbbit felszívja magába. Ehhez hozzájárul, hogy *Nietzsche* tudata az autoerotikus izoláció miatt nem a jelenben él, sokkal inkább önnön mélységeiben, ami ahhoz az időszakhoz tartozik, amikor a kisgyermek nemi érzete még nem kielégítő, és a mell szívása, vagyis szopás közben az anyával szemben passzív módon nőként viselkedik. Ha *Nietzsche* nőnemű, akkor az anya férfiként fog viselkedni vele szemben, éppígy a később az anya helyét átvevő mélység, vagy mély gondolatai, amelyekről később még beszélünk, amelyekben saját magával harcol. *Nietzsche* számára az anya ő maga és ő maga – saját anyja.

Minden szerelem esetében meg kell különböztetnünk a felmerülő képzetek kétféle irányát: Az egyik – ahogyan szeretünk, a másik – ahogyan szeretnek bennünket. Első esetben mi magunk vagyunk az alany, és a külvilágba kivetített tárgyba vagyunk szerelmesek. Második esetben átváltozunk a szerelem tárgyává, és önmagunkat szeretjük. A férfiben, akinek aktív feladata meghódítani a nőt, előnyben részesülnek az alanyi képzetek, ezzel szemben a nő esetében, akinek az a feladata, hogy magához kösse a férfit, az utóbbi képzetek uralkodnak. Ezzel áll összefüggésben az ismert asszonyi kokettálás is: az asszony megpróbálja kitalálni, miképpen tetszhetne a férfinak. Ezzel függ össze a nők erősebb hajlama¹⁶ a homoszexualitásra és autoerotikára. Ahhoz, hogy

---

¹⁵ Vö. Otto Rank: Ein Beitrag zum Narcissismus [Adalék a nárcizmushoz]. *Jahrbuch*, 1911, 3, 401 ff.

¹⁶ Fiatal leányoknál csak a szenvedélyes csókokra és ölelésekre gondolunk. Ez, egy asszony számára nem feltűnő módja a barátságának, egy férfi számára azonban furcsának tűnne.

a szerelmévé változzon, az asszony kénytelen bizonyos mértékben férfiként érezni, és mint a férfi tárgyat, önmagát és egy másik nőt is szeretni szeretlemmel, aki az ő vágyszemélyisége. A szerelmes mindig szépségnek szeretné látni önmagát. Egy alkalommal egyik kolléganőmet egy halom boríték fölött találtam teljesen kikelve önmagából. Próbálta megcímezni a borítékokat, de nem sikerült olyan szépen írnia, ahogyan az az első boríték esetében sikerült. Ismerős volt nekem az írás. Amikor megkérdeztem tőle, mit mond neki az az írás, amire annyira vágyik, hirtelen eszébe jutott, hogy a szerelme írt így. Annyira nagy volt az igény, hogy azonosuljon a szerelmével, hogy csak a szeretett férfiként volt képes eltérni önmagát. Trisztán és Izolda esetében ugyanezt látjuk.

IZOLDA: „Te Izolda, Trisztán én, Nem lesz Izolda!

TRISZTÁN: „Trisztán te, én Izolda, Nem lesz Trisztán!”*

A gyermek is autoerotikus, mivel passzív szerepet játszik a szülőkkel szemben. Meg kell küzdenie a szülők szerelméért, és folyton azon jár az esze, hogy miként nyerje el a tetszésüket. El kell képzelnie, milyen lesz, ha szeretik, és ennek megfelelően felveszi majd a szülők szerepeit. Későbbi években a lányok riválist látnak az anyában, de egyben az anya a vágyszemélyiségük is, ahogy a fiúk ugyanígy vannak az apákkal. Ha a szülők felbosszantják a gyermeket, arra a bosszú lenne a normális reakció. Ezt azonban nem teheti meg a gyermek, így vagy egy tárgyon tölti ki a dühét, vagy önmaga ellen fordul, mert semmi okosabb nem jut az eszébe, például saját haját rángatja, miáltal belehelyezkedik saját szülei helyzetébe. *Gogol Revizor*jában van egy polgármester, aki elképesztően beképzelt és beosztottjait szégyentelenséggel kizsigereli, a végén mégis becsapja őt egy fiatal szélhámos, akit a várt revizornak vél. Amikor a szélhámos mindenkit nyilvánosan kigúnyol egy levélben, nemkülönben a polgármestert is, az utóbbi gúnyolódva átkozza saját magát: „Emberek! Emberek! Ide nézzen az egész világ! [...]! Vén hülye! Vén hülye!” – kiáltja.** A sikertelen agresszió ebben az esetben is előhívja a második fajta képzettsort, amikor saját tárgyává változik át az önmagával foglalkozó szubjektum. A szexuális ösztönben megtalálható

---

* [„A szerelmi halál” jelenete Richard Wagner *Trisztán és Izolda* című operájában]

** [Gogol: *A revizor*. Mészöly Dezső és Mészöly Pál fordítása. V. felvonás 8. jelenet. <http://mek.oszk.hu/00300/00395/00395.htm>]

destruktív komponensnek megfelelően, az aktív férfinek inkább vannak szadisztikus vágyai: szerelmét el karja pusztítani, míg a nő, aki a szerelem tárgyaként képzelel el magát, szeretné, ha megsemmisítenék. A határvonal természetesen nem teljesen éles, mivel minden ember biszexuális valamilyen mértékben, a nőnél is jelen van a szubjektum-képzetsor, illetve a férfinál az objektum-képzetsor. Emiatt lehet a nő szadisztikus, a férfi pedig mazochisztikus. Ha az objektum-képzetsor intenzitása oly módon növekszik, hogy a szeretett individuummal azonosul valaki, akkor a szerelem önmaga ellen fordulhat, ez pedig öndestrukciónak, önkasztrációnak vezet; mártíriumhoz, vagy a szexualitás teljes megsemmisítéséhez, mint a kasztráció esetében. Ezek az önmegsemmisítésnek különböző fokozatai.

Maga a megtermékenyítési aktus is önmegsemmisülés. *Nietzsche* szavai is erre utalnak.

„Az ember olyas valami, a minnek fölbe kell kerülni.” [Nietzsche, 1908, 5, 20, 129] – így tanítja Zarathusztra: „Hogy létre jöhessen a magasabb rendű ember.” „És ha most már minden lajtorja híjjával vagy, tudnod kell hozzá, hogy még a tulajdon fejedén járj: ugyan, hogy akarnál másképp fölfelé hágni? / Tulajdon fejedén és tulajdon szíveden keresztül! Most a legpuhábbnak is meg kell keményednie benned. / A ki mindig sokat kímélte magát, az utóvégre a sok kímélet miatt betegeskedik. Dicsértessék, a mi keménységem térszen! Én nem dicsérem a földet, a hol vaj és méz folyik! / Ha ki sokat akar látni, meg kell tanulnia, hogy magától *el*tekintsem: – erre a keménységre szüksége van minden hegymászonak. / A kinek pedig a megismerés mívénél tolatkodó a szeme, hogy láthatna minden dologból többet felszínénél!” [Nietzsche, 1908, 98]

E mondat értelme a következő: Értened kell hozzá, hogy miként emelkedj önmagad fölé (destrukció), különben miképpen hozhatnád létre a magasabbat, a gyermeket. Abban a fejezetben, aminek címe: A kéretlen üdvösségről, Zarathusztra azt mondja:

„De én gyermekeimhez láncolva feküvék: a sóvárgás veté nekem ezt a cselt, a sóvárgás szeretet után, hogy zsákmánya legyen gyermekeimnek és elveszek bennök.” [Nietzsche, 1908, 105]

A gyermek Zarathusztra, a „mély gondolat” a dolgok örök visszatéréséről, azzal fenyeget, hogy születetlenül hal meg Zarathusztrában, mégis életre hívja Zarathusztrát.

„Mozdúlsz, nyujtózkodol, hörögsz? föl! föl! Ne hörögi, beszélned kell nékem! Zarathustra szólít, az istentelen! / Én, Zarathustra, az élet szószólója, a szenvedés szószólója, a kör szószólója – téged szólítlak, legrejtettebb gondolatom! / Üdvöz legyek! Jossz, – hallak! Mélységem *beszél*, utolsó mélységem ragadtam napvilágra! / Üdvöz legyek! Jövel! Addsza kezedet – ha! engedd! Haha! – Utálat, utálat, utálat – – óh jaj nékem!” [Nietzsche, 1908, 141]

Mint ahogy napként Zarathusztra felszívja magába a tenger mélyét, most napfényre küldi önnön mélységét (a nap analógiája = szerelem). Tudjuk, hogy *Nietzsche* maga a fény (a magasság), aki önnön anyját (a tenger mélyét, magába szívja. Ez az egyesülés tette *Nietzscht* szülőanyává. Ugyanígy küldi önnön mélységét a fényre, segíti napvilágra, miként a gyermeket. Ez a mitológiai gyermekek kútjára emlékeztet: „a holtak gyermekké változtak, és úgy születtek újjá”¹⁷. *Wünsche*¹⁸ szerint, aki számos bizonyítékkal szolgál minderre, egy helyen nyomatékosan megjegyzi: „A Holda birodalmába felemelkedő holt lelkek nem tudnak csak úgy egyszerűen újjá születni, mert először meg kell mártózniuk kútjában, és ott megújulni.” *Wünsche* szerint a holtak kútból vagy tóból való kiemelkedésének az a gondolat az alapja, hogy a vegetatív vagy állati ösztönélet az alvilágban gyökerezik. Ez igaz, de ha a tudattalan az emberi születés ábrázolására a növényvilágból hozza a szimbolikát, akkor az ember születésénél lényegi analógiát kell találnunk: A gyermekek tavakból lépnek elő, mivel az anya testében valóban egy tóban (magzatvíz) léteznek, ahonnan a világba kell lépniük. *Jung* „A gyermeki lélek konfliktusai”^{*} című dolgozatában megmutatja, miként keresi a kis Anna, akit a gyermekek születése és keletkezése foglalkoztat, a kérdés megoldását a növényvilágban. Érdekli őt a haj, a szem a száj kialakulása, és végül, hogy kisöccse, Fritz miként nőtt fel a mama hasában (mama = Föld), ezért azt kérdezi az apjától: „Hogy került Fritz a mama hasába? Valaki beleültette a magocskát? Elültették őt a mama hasában?” Más analóg folyamatokat

¹⁷ Vö. O. Rank: Die Lohengrinsage. Ein Beitrag zu ihrer Motivgestaltung und Deutung. [A Lohengrin-monda. Adalékok motívumainak kialakulásához és jelentéséhez.] *Schriften zur angewandten Seelenkunde*, 13. füzet, Leipzig/Wien, 1911.

¹⁸ August Wünsche: Die Sagen vom Lebensbaum und Lebenswasser, altorientalische Mythen. [Mondák az Életfáról és az Élet vizéről, ókori keleti mítoszok.] *Ex Oriente Lux* 1, 2. Leipzig 1905.

* [„Über Konflikte der kindlichen Seele,” *Jahrbuch*, 1909, 2, 33 ff.]

is talál a növényvilágban, amelyek ugyancsak alkalmasak az őt foglalkoztató titok kifejezésre, és emiatt tudattalanja rájuk irányítja a figyelmét. Amikor három éves volt, Anna azt hallotta, hogy a gyermekek angyalok, akik a mennyországban laknak, és a gólya hozza őket a Földre. Egy nap azt kérdezi a nagymamájától:

Anna: „Nagymama, miért olyan ráncosak a szemeid?”

Nagymama: „Mert már öreg vagyok.”

Anna: „De aztán újra fiatal leszel?”

Nagymama: „Nem, egyre öregebb leszek, végül meghalok.”

Anna: „Aztán megint kisgyermek leszel?”

Nagyon érdekes, hogy Anna számára teljesen természetes az az elképzelés, hogy a nagymama újra kisgyermekké fog változni. Mielőtt még halott volna nagymamától az angyalokról, és hogy hogyan jönnek a Földre, megkérdezi magától a nagymamától, hogy ő is újra fiatal lesz-e. Ezért nem is csodálkozik rajta, hogy a nagymamából angyal lesz, viszont rögtön kiegészíti a választ az újjászületéssel. Éppen elég példa áll a rendelkezésünkre olyan betegekről, akik gyermeket szerettek volna, és magukat is látták gyermekké változni. Szép példa erre egy Amida-beli¹⁹ templom apácája Riklinnél. M. asszony Forel [Forelle = pizstráng] professzorral való szexuális aktusa közben kis pizstráנגgá változik. Rank olyan álmokra hívja fel a figyelmünket, ahol a születés szimbóluma fordítottan jelenik meg: Ahelyett, hogy a gyermek kiemelkedne a vízből, beviszik a vízbe. A szimbólum azonosulás útján jön létre. Egy este azt mesélte egyik orvos kollégánóm, hogy milyen szívesen vállalna gyermeket. Másnap azt álmodta, hogy egy szűk folyosóba kell betuszkolnia magát, aminek nincsen kijárata, zárt épületben végződik, miként a szülőcsatorna az anyaméhben. Kértem, hogy mutassa meg, hogyan kúszott, és ettől rádöbrent, hogy egy születni készülő gyermek mozgását végezte. Eközben attól félt, hogy többé nem tud bejutni, mert túl szűk a csatorna, és ráadásul folyamatosan szűkül, végül majdnem összepréselte őt. A dementia praecox-ban szenvedő M. asszony látja önmagát, amint vízben hagyják gyermekekkel együtt, a lelkeket pedig megmenti Krisztus, vagyis újra földre születnek gyermekként (hiszen a destrukció

---

¹⁹ Franz Riklin, Wunscherfüllung und Symbolik im Märchen [Kívánságok teljesülése és szimbólumok a mesében]. *Schriften zur angewandten Seelenkunde* 2, Leipzig/Wien 1908.

létezéshez vezet). *Nietzschénél* is láthatunk hasonló destrukciós szimbolikát gondolatai születésénél, amelyek nála a gyermeknek felelnek meg. Zarathusztra elzárkózik a teremtés aktusa elől az undor segítségével, mintha a teremtés valami tisztátalan dolog lenne. Ez emlékeztet a szavaira. „A ki szülni akar, beteg az; a ki pedig szült, tisztátalan az.” (Nietzsche, 1908, 189). Természetesen úgy kell alakítani a gyermek helyét elfoglaló gondolatot, hogy tartalmazza a legkívánatosabb mellett a legszörnyűbbet is, hogy ezzel igazolja, miért kíván Zarathusztra a gyermekeiben elveszni. És ez az eset áll fenn valóban: A gondolat a legmagasabbat mondja ki, hogy a magasabb rendű ember mindig visszatér, és a legkisebbet, hogy a legkisebb ember is mindig visszatér. Mivel *Nietzsche* folyton a legteljesebb életigenléssel foglalkozik, így a kívánt gondolat egyben azt is mondja számára, hogy ez az igenlés nem jöhet létre a tagadás nélkül, a legmagasabban egyben a legkisebb is benne van. Ez a szörnyű összetevő alkalmas rá, hogy lenyűgözze Zarathusztrát: hét napon át fekszik mozdulatlanul, mint egy halott: közben borzalmas állatokkal harcol, amelyek azonosak saját mélységével, vagyis saját szexuál-személyiségével. Leharapja a szörny fejét, vagyis meggyilkolja saját szexualitását, és miközben önmagát megöli, gondolatainak mélysége eléri a legnagyobb életerőt és vele együtt a feltámadó *Nietzschét*.

Érdekes lehet ezen a ponton az orosz fejedelemről, Olegről szóló monda. Azt jósolják neki, hogy legkedvesebb lova által éri el majd a halál. Hogy a jóslat beteljesedését elkerülje, a lovat a szolgálinak adja, és megparancsolja, hogy nagyon jól bánjanak vele. Egy idő után megtudja, hogy a ló megdöglött. Panaszosan áll a sír mellett és szidja a hazug jóst. Míg ő így jajong, a ló fejéből egy kígyó kúszik elő, és halálra marja a fejedelmet. A ló Oleg szexualitását jelenti. Ha az állat elpusztul, Oleg vele hal, mivel a kígyó (= szexuális vágyak) ellene fordul.

A destrukcióból ebben az esetben nem teremtés lesz, mint *Nietzschénél*, hanem az mutatkozik meg, hogy a legkedvesebb, az életadó szexuális állat a halál forrásává válhat. A szenvedélyes költők feltűnően sokszor halnak meg a műveikben. Vegyük csak *Shakespeare* Romeo és Júlia című tragédiáját. Már az is nagyon tanulságos, hogy miként jön létre az egymást gyűlölő szülők gyermekei között szerelem. Egy meghatározott pszichológiai szempontból a gyűlölet azonos a szerelemmel. Ugyanazokat a tetteket kiválthatja a gyűlölet és a viharos szerelem is. A gyűlölet a jelenre és az aktiválásra vonatkoztatva negatív szerelem. Mivel a gyűlölet a lehető legerőteljesebben ellenáll a képzettartalmak

megsemmisítésének az aktiválás segítségével, így a szerelmi képzetek a gyűlölködő ember tudattalanjában a lehető legerőteljesebbek. Míg a megszelídített libidó gyenge megsemmisítési képzetel rendelkezik, mint azon incselkedések, veszekedések, bántások, amelyek az ismert német szólás kialakulásához vezettek: „Was sich liebt, das neckt sich”^{*} addig egy megvadult szadista, borzalmak által szabadul meg szenvedélyétől, ami akár a kéjgyilkossáig is fajulhat. Ha a libidóképzet pozitív hangsúlyát akadályozó okok megszűnése által a gyenge elutasításból egy gyenge szimpátia alakul ki, akkor a bilincseitől szabadult képzetek, amelyeket a gyűlölet nem engedett aktiválódni, lángoló szenvedélyé válhatnak. Ennek a szenvedélynek pusztítania kell, mert túl erős ahhoz, hogy holmi önfenntartási korlátokhoz tartsa magát. Ezt ábrázolja *Shakespeare*. Hevesen lobogó hősei nem elégszenek meg a libidó kismértékű aktiválásával, ami elégséges lenne egy átlagos szerelmi egyesüléshez. Egyre több akadályra van szükségük, amelyen keresztül megszabadulhatnak rombolási kényszerüktől. Csakhogy semmilyen akadály nem elég nagy, hogy egy olyan szenvedélyt lecsillapíthasson, amely kizárólag a teljes destrukcióban, vagyis az individuum halálában leli meg nyugalma. Ahogyan egyfelől a szülőkre fixált túl erős libidó ellehetetleníti, hogy átvigyék a külvilágba²⁰, mivel semmilyen tárgy nem felel meg tökéletesen a szülőknél (nem azonos velük). Emiatt a kielégítetlen libidó újra a szülőkre fixálódik. Ebből a valóságra irányuló vérfertőző fantáziák jönnek létre, illetve felerősödő fantáziaszimpptomák, például a természet imádatában vagy vallási formában. A nemi ösztön által hordozott kielégítetlen destruktív kényszer egyre nő, és egyre konkrétabb és egyre erősödő halál-fantáziákat teremt. A vérfertőzés vágyához kapcsolódó halálképzet nem jelenti azonban azt, hogy „Meghalok, mert nem akarok vétkezni”, hanem inkább: „Halott vagyok”, ami azt jelenti: „Elértem a vágyott visszahelyezést a nemzőmbe, tehát megszűnök benne.” Az erőteljesen kifejezésre jutó destruktív vágy megfeleltethető az erőteljesebb létvágy-nak a kevésbé kifejeződő vérfertőző szerelem mellett. Hogy a halálképzetek forrását nem pusztán a vérfertőző gondolatokban kell keresnünk, elégségesen bizonyítják az álmok és mítoszok, amelyekben gyermekek

---

* [Szó szerint: Aki szeret, civódik is.]

²⁰ Lásd Carl Spitteler *Imago* című regényét (1906), [magyarul Hertelendy István fordításában, Révai, Budapest, 1942].

fogannak meg szülőktől és testvérektől, amelyeket ennek megfelelően létfantáziáknak lehet nevezni. *Freud* kimutatta, hogy minden álmokkép egyben a negatívját is jelenti, amint *Freud* azt is megmutatta, hogy a nyelvészetben jól ismert az összavak „ellentétes értelme”. *Bleuler* ambivalencia-fogalma és *Stekel* bipolaritás-fogalma egyaránt kimondja, hogy minden pozitív mellett egyben ott áll a negatívja is. *Jung* szerint mindkét ösztön ugyanolyan erős, ha nem észleljük őket. De elég, ha csak egy kicsit is felerősödik egyik a másik számlájára, és máris úgy tűnik számunkra, mintha csak arra vágnánk. Ez a tan meglehetősen megfelel annak a célnak, hogy belássuk, miért nem vesszük észre a szexuális ösztönben rejtőző halálösztönt. Normális körülmények közt az életösztön kissé erősebb, már csak azért is, mert a lét a destrukció eredménye, függ a destrukciótól. Mindig sokkal egyszerűbb a végeredményen gondolkodni, mint az okokat kutatni. Nem kell sok hozzá, különösen gyerekeknél és az emocionális embereknél, hogy a destrukciós komponens túlsúlyba kerüljön. Neurózis esetében például túlsúlyban van ez a komponens, és megmutatkozik az étellel és a természetes sorssal szembeni ellenállás minden szimptomájában.

Összefoglalás

Minden, a tudatban megjelenő tartalom egy pszichológiailag idősebb tartalom differenciált produktuma. Ezt a tartalmat a jelenhez igazítjuk, kap egy specifikus közvetlen színezetet, ami Én-vonatkozású jelleget kölcsönöz neki. Ha ezt a csak nekünk hozzáférhető specifikus tartalmat érthetővé, vagyis mások számára is hozzáférhetővé szeretnénk tenni, akkor el kell végeznünk egyfajta visszadifferenciálást: levetkőztetjük a személyes, specifikus tartalmat és egy általános, a faj számára érthető szimbolikus formában fejezzük ki. Ezzel egyben a bennünk lévő másik tendenciát követjük, ami ellentétben áll a korábbival, az asszimilációs, vagy feloldódási tendenciát. Az asszimiláció éri el, hogy egy csak az ének szóló egység immár a „mi”-nek szóló egységgé változzon. Egy személyes élmény feloldása egy művészeti alkotásban, álomban, vagy patológiai szimbólum formájában átváltoztatja faji élménnyé, és az énből „mi”-t²¹ csinál. Az öröm, illetve a bosszúság fellépése az én-kapcsolat

---

²¹ Über den psychologischen Inhalt eines Falles von Schizophrenie (Dementia praecox) [Egy szkizofréniaeset (Dementia praecox) pszichológiai tartalma].

meglététől vagy eltűnésétől függ. Ha a személyes élmény átfordult faji élménnyé, akkor a továbbiakban úgy viszonyulunk hozzá, mint nézőközönség, aki csak akkor érez együtt, ha bele tud helyezkedni az adott képzetbe. Ilyen nézők a dementia praecox betegek, és mi magunk is álmunkban. Az önfenntartó ösztönnek felel meg bennünk a differenciáló tendencia és egy kikristályosodott Én-rész tehetetlenségi ereje vagy akár az egész Én-személyiség. A fajfenntartó ösztön egy szaporodási ösztön, és pszichikailag is kifejezésre jut az asszimilációs, illetve feloldó tendenciákban (az én átváltozása „mi”-vé), amikor az „ősanyag” újra differenciálódik. „Ahol a szerelem az úr, ott meghal az Én, a sötét despota.” A szerelemben a szerelmes feloldódása szerelme tárgyában a legteljesebb önigenlés, egy új én-élet a szeretett személyben. Ha a szerelem nincs jelen, akkor egy idegen hatalom befolyásolja a pszichikai és testi individuum képzeit, mint szexuális aktus közben a megsemmisülés-képzetek vagy halálképzetek.

Az önfenntartó ösztön egy egyszerű ösztön, aminek csak pozitív aspektusa van, de a fajfenntartó ösztön, aminek a régít fel kell oldania, hogy létrejöhessen az új, egy pozitív és egy negatív komponensből is áll egyszerre. A fajfenntartó ösztön lényegét tekintve ambivalens. Ezért van, hogy a negatív komponens felébredése előhívja a pozitív komponent és fordítva. Az önfenntartó ösztön statikus, amennyiben az a dolga, hogy a már meglévő individuumot megvédje az idegen hatásoktól. A fajfenntartó ösztön ezzel szemben dinamikus, ami arra irányul, hogy az individuum új formában „támadjon fel”. Semmilyen változás nem mehet végbe anélkül, hogy előtte ne pusztult volna el a régi állapot.

III. Élet és halál a mitológiában

A dementia praecoxban szenvedő betegekkel és az álmok terén nyert tapasztalatok azt mutatják számunkra, hogy a lelkünk mélyén megbúvó ideák nem egyeztethetőek össze jelenlegi tudatos gondolkodásunkkal, és ezeket közvetlenül nem is vagyunk képesek megérteni. Ezen elképzeléseket sejtéseink tudatszintjén találjuk meg, amire mitológiai és más szellemi tanúságok alapján következtethetünk. Eszerint tudattalannak gondolkodásmódja megegyezik sejtéseink tudatos gondolkodásával. Most ahelyett, hogy öröklött „gondolkodásmódról” beszélnek,

„amely a megfelelő elképzelések kialakulásához vezet”, inkább a rövidség kedvéért öröklött „elképzelésekről” beszélünk.

Az elképzelés, miszerint az élet a négy elemből alakult ki (föld, víz, tűz, levegő), már a keleti szimbolikában megjelent. Céлом elérése érdekében, az életet és a halált a föld és víz-szimbolikában fogom végigkövetni. Ennek során főként a *Wünsche* és *Kohler* által összegyűjtött történeti anyagot fogom felhasználni.

Ismert a tudás és az élet két fája, amelyek a Biblia szerint a Paradicsomban találhatóak. Az ősi kultúrákban csak az élet fája²² található meg. Az élet fájának két szerep jutott: a halottak és súlyos betegek számára a fa gyümölcse életet ad, de az egészségesek és erősek számára halált hozó. Ha valaki a tiltott gyümölcsöt meg akarja ízlelni, az azt jelenti, hogy át kívánja adni magát a nemzési aktusnak, és hogy eljegyezte magát a halállal, amelyből azonban új életre kelhet. Ádámot és Évát, akik a bűn áldozatául estek, Krisztus a haláltól kívánja megmenteni, amikor meghal értük a kereszten. Krisztus magára veszi az emberiség bűneit. Azt szenved el, amit az emberiségnek kellene elszenvednie, majd új életre kel. Ennek megfelelően Krisztus az emberiség egyik szimbóluma lett. Ahogyan az ember számára, úgy Krisztus számára is a halál forrása lett az élet fája. *Wünsche* gazdag anyagot gyűjtött össze, amelyekből kiderül, hogy Jézus keresztfája az élet fájából készült. Többek közt felsorol egy középelnémet találós kérdést, ami így hangzik: „Nemes fa nőtt a kertben, amit nagy gonddal ültettek. Gyökerei a pokol aljáig elérnek (ebben az angolszász versikében a pokol egy férgekkel, kígyókkal meg sárkányokkal teli hely), csúcsa pedig Isten trónjához ér, koronája a világot fogja át. A fa lombja gyönyörűen pompázik.” Ez a tudás fájának (=élet fája) leírása. Formáját kereszt alakúnak ábrázolja.

Amikor Ádám súlyosan megbetegszik, fiát, Szethet a Paradicsomba küldi, hogy elhozza számára az irgalom olaját. Ehelyett az angyal három ágat ad neki – más legendák szerint három almamagot –, amiket Ádám nyelve alá kell ültetni. Ádám ugyan meghal, de az ágakból fák sarjadnak, amelyekből az egyik Ádámot és az egész emberiséget megváltja majd. (Más változatokban csak egy ágat ültetnek el, melynek megháromszorozódása a fa és a teremtés viszonyára utal.) Amikor Ádám megtudja, hogy

---

²² *Wünsche* megjegyzi, hogy bár a halál nem az Élet fájáról, hanem a Tapasztalás fájáról származik, sok legenda nem különbözteti meg egymástól a Tapasztalás és az Élet fáját. Alapjában véve csak az Élet fája létezik.

közeleg a halála, életében először felnevet.²³ Most hogy már halott, nem kell többé meghalnia, ehelyett a nemzés segítségével, mint új teremtmény érkezhethet a Földre. Az ágat a szájba ültetik. Az ág a falloszt szimbolizálja, ahogy *Riklin*²⁴ ezt a mesékre vonatkoztatva bebizonyítja, és mint ilyen, a legnagyobb hatalom szimbóluma is egyben.²⁵ Mózes kezében is csodákat tesz. A bot az uralkodó kertjéből származik, aki Mózes későbbi menyasszonyának apja. Csak az jegyezheti el a lányt, aki képes uralni a botot. Ugyanakkor ez egy szexuális próba is: Mózes, aki a lány apjától kapja a botot, attól kezdve a lány szemében átveszi a férfi helyét az apától. *Wünsche* szerint a királyi jogar is az Élet fájáról származik. Ennek megfelelően a királyi hatalom egyben alapvetően szexuális hatalom is. Az életet adó fát (ami kinőtt az ágból) a legtöbb legendában a víz felett átívelő hídként használják. Gondoljunk csak Nietzschére, aki szerint az ember híd a felsőbbrendű emberhez. „Az ember olyas valami, a minek fölbe kell kerülni.”, mondja Nietzsche [id. mű, 5, 20, 129]. Ugyanígy túl kell lépni a régi fán, ami hidat képez az új generáció számára. Mivel pedig a fa egyben az életadó fallosz szimbóluma is, így önmagunkon lépünk túl, amikor átlépünk a fán. Miután a fa egy ideig szolgált nekünk, Isten elsüllyeszti a vízbe. A víz szintén egy teremtő őserő, akárcsak Ádám, akibe elültették az ágat. Ebből fakad az újjászületés. Az elsüllyedő fát mindenki elfelejtette, és csak, amikor eljött Krisztus keresztre feszítésének ideje, emlékezett vissza egyik ellensége a fára.

„Ej, e fatörzs jó lesz – így gondolkodott.
Jézus keresztfája méltó súlyt kapott.
Már oly nehéz ő, mint egy szikla
Mely magát az örök idővel teleitta.”
„Síron nőtt e fa, hol az első ember hever.
Így legyen Krisztusnak megfelelő teher
És ahogy a halált, – az emberiségnek –
Elhozta egyben az örök üdvösséget.”

---

²³ Egy legenda szerint, Ádám, miután az Isteni küldetést magára vállalja, így kiált: „Ott, a sírom mellett megered egy fa, ez azt jelentette, bárcsak ne a Halál-fáját látnád. De, ha az ég kegyesebb hozzád, akkor hamvaimból ő, mint az Élet-fája fakadjon.”

²⁴ Riklin: „Wunscherfüllung und Symbolik im Märchen” [Kívánságok teljesülése és szimbólumok a mesében]. *Schriften zur angewandten Seelenkunde*. Bd. 2. 1908.

²⁵ Az ágacska, vagy a fa itt, mint férfi szexuális szimbólum érvényesül. Otto Ranknak a Lohengrin mondáról szóló tanulmányában számtalan monda került összegyűjtésre erről, amelyben a fa nőként szerepel. Ez alátámasztja Stekel feltételezését a biszexualitás szimbolikájáról.

Milyen szerepet játszik mindebben, Isten fia, Krisztus? Hogyan váltja meg az emberiséget? *Wünsche* több olyan germán mondát is említ, amelyben a beteg apa vagy anya meggyógyul a szent víz, vagy paradicsomi gyümölcsök által, és megmenekül a haláltól. A vízről még szönlunk később, a gyümölcsök pedig az élet fájáról származnak. *Wünsche* tavaszmítoszokat lát ezekben a mesékben: az élet fájának gyümölcsei, illetve az élet vize, az életerő szimbólumai, melyek segítségével a természet évről évre megújul. A beteg anya vagy apa a tél hatalma alatt sínylődő természetet jelenítik meg. Az északi mondákban sokféle tavaszmítosz fordul elő, amelyekben a Napisten megváltja a Földet, megtermékenyítve azt sugaraival. A Nap és a Föld helyett a Nibelung énekekben Siegfridet és Brünnhildét²⁶ találjuk. A téli álomba merült Brünnhildét (Föld), megváltja Siegfried, a győzedelmes fény (Nap) úgy, hogy kardjával átvágja páncélját (jégréteg), és ilyen formán meg is termékenyíti. Ezt a folyamatot nem nevezik megtermékenyítésnek, mint a Nap és a Föld esetében, ehelyett reálisabban úgy ábrázolják a megtermékenyítést, mint valaminek a keresztülhasítását, és hozzá jön még egy csók, kiemelve annak erotikus jelentőségét. Fontos, hogy Brünnhildében Siegfried saját anyját termékenyíti meg. Siegfried anyja ugyan Sieglinde. Brünnhilde viszont annak nővére így azt szereti, amit Sieglinde is szeret, nevezetesen Siegmundot. Ennek megfelelően beleérzi magát Sieglinde helyzetébe, Sieglinde válik az ő vágyszemélyiségévé, illetőleg szexuál-személyiségévé. Amikor Siegfriedet megmenti, saját vágját, saját gyermekét menti meg. Annak az állításnak az igazát, hogy Brünnhilde Siegfried anyja, Dr. Graf bizonyította be. Ahogyan Éva is, úgy Brünnhilde is atyja parancsa ellenére tesz, és ahogyan Éva is kiűzetett a Paradicsomból, úgy Brünnhilde is kiűzetik az Isteni birodalomból. A parancs megszegése miatt Brünnhilde (mialatt védi saját vágyszemélyiségét, magára véve annak bűneit) halál közeli alvásba merül, melyből Siegfried, a tavaszi nap csókja váltja meg.* A halálvágy gyakran annak a vágya, hogy az ember a szerelemben haljon meg,

---

²⁶ Vö. *A Nibelung-ének*, Max Burkhard, Brandis Kiadó [magyarul: Attraktor kiadó, Bp. 2004. Szász Károly ford.]

* [Max Graf: Richard Wagner im »Fliegenden Holländer«. Ein Beitrag zur Psychologie künstlerischen Schaffens. Schriften zur angewandten Seelenkunde. 1911, 46.]

például Wagnernél is. Brünnhilde tűzben (a szerelem tüzében) hal meg, paripájával együtt, és halálában így kiált fel:

Grane lovam, köszöntlek én!
Jól tudod ugye,
hogymerremviz útunk?
Az égő lángban vár az urad,
Siegfried, az én hitvesem.
Hogy őt újra látod,
boldog vagy máris?
Csábít felé a jókedvű szikra?
Úgy ég szívemben, mint ott a láng,
édes vágyam, mely nem hamvad el,
őt megölelni, a karja közé repít
ez az érzés, így egyek leszünk!
Hejahó! Grane!
Vár rád a gazdád! Siegfried!
Siegfried! Siegfried!
Lásd, boldog párod köszönt!*

A halál itt a szerelem győzedelmi dala! Brünnhilde lassan eltűnik Siegfriedben: Siegfried a tűz, a megváltó nap lángja. Ebben az ősi teremtőben Brünnhilde feloldódik, maga is tűzzé válik. Wagnernél a halál leggyakrabban a keletkezés ösztönének pusztító komponense. A *bolygó hollandi* című operájában ezt tisztán láthatjuk. Ő ugyanis csak akkor szabadulhat, ha olyan asszonyt talál, aki hű marad hozzá. Senta képes erre. Hűségének legmagasabb foka, hogy készen áll a teljesen megsemmisülésre ebben a szerelemben, vagyis hogy a férfival együtt meghaljon. Ő az a szerető, akit *Freud* mint „megmentőtípusként” említ. *Freud* felhívja a figyelmet arra, hogy létezik egy tipikus fantáziakép a vízből való kimentésre, amikor a férfi anyává teszi a megmentett nőt, „aki maga is megment valakit (egy gyermeket), amivel, akárcsak a Mózes-legendában Rank, a királylány, anyának ismeri el magát.” Már *Nietzschenél* is láthattuk, hogy miként válik anyává azáltal, hogy magába szívja a tengert (anya). A születés-álmokban is ugyanezt a folyamatot ismertük meg. Senta is anyává lehet, ha feloldódik az anyában (tenger), mint

---

* [Richard Wagner: *Az istenek alkonya*. V. felv. 3. jelenet. Blum Tamás fordítása.]

ahogyan a Hollandi a leépülés (halál) által a teremtőben, maga is teremtővé válik. Senta és a Hollandi újjászületve emelkednek ki a tengerből.²⁷

Wagner hőseinek közös pontja azonos Brünnhilde és Siegfried közös pontjával: mindannyian a megmentő típus képviselőiként élik meg a szerelmet. Szerelmükért feláldozva magukat meghalnak. Nagyon feltűnő a hasonlóság az északi Siegfried és a keleti Krisztus közt. Krisztus is megmentőtípus, aki az emberiségért áldozza fel önmagát. Siegfried a Napisten, és az ő szerelme az anyaföld. Krisztus szintén Napisten. Krisztus meghal az Életfán. Amikor rászögeznek pont úgy függ rajta, mint egy gyümölcs. Akárcsak a gyümölcs, Krisztus meghal, és az anyaföldre hull, megtermékenyítve azt. Ez a megtermékenyítés vezet az új élet kialakulásához, a holtak feltámadásához. Krisztus halála és feltámadása kiegyenlítette Ádám bűnét. Nézzük meg most, miben is állt Ádám és Éva büntetése. Meg akarták szerezni a Paradicsom gyümölcsét, ami tiltott volt, mert csak a halál után szabadott belekóstolni. Amikor Isten halálra ítélte Ádámot és Évát, azzal tulajdonképpen maga engedélyezte nekik a tiltott gyümölcsöt. Ugyanezzel a jelentéssel bír a másik büntetés, miszerint Ádámnak arca verítékével kell megművelnie a földet (anya) és Évának fájdalmak közt kell világra hoznia gyermekét. Mi is tehát tulajdonképpen a büntetés? Nem más, mint az individuum sérülése, mivel a szaporodás annak destrukcióját követeli. Teljesen természetes tehát, ha a büntetésről alkotott elképzelés oly szívesen kap szexuális színezetet.

Hogy isten büntetését elkerüljék, áldoznak neki, vagyis önmaguk helyett egy másik lényt adnak, amit elpusztíthat, hogy az ember önmaga maradjon. Ami eredetileg a legértékesebb volt, azt később egyre értéktelenebb szimbólumokkal helyettesítették, de a tudattalan számára mindez ugyanazt a cél szolgálja, mivel a tudattalan számára a szimbólumoknak valóságértékük van. A legértékesebb áldozat maga Krisztus, aki magára vette az emberiség bűneit, és ezáltal megváltotta. Arra azonban már nincsen szükség, hogy Krisztus minden alkalommal újra és újra meghaljon az emberiségért. Az is elég, ha cselekedeteit az ember élettel tölti fel saját emlékezetében. Vagyis az ember azonosul Krisztussal, ami-

---

²⁷ Lásd: Otto Rank: Die Lohengrinsage. Beitrag zu ihrer Motivgestaltung und Deutung. *Schriften zur angewandten Seelenkunde*. Bd. 13. 1911.

kor bor és a kenyér formájában magához veszi annak testét és véréit. Ezzel kinyilvánítja, hogy én, aki most egy vagyok Krisztussal, meghoztam a kötelező áldozatot, és ez meghozza számomra feltámadást. Hogy milyen módon azonosul az ember itt az áldozattal (esetünkben Krisztussal, akinek véréit és testét magához veszi), kiderül Marie-Andree Eysn²⁸ érdekesítő közléseiből, amelyeket alább idézünk. Großgmain Mária templomának* oltárán több szerencsétlenségről is olvashatunk, az áldozat céljának, a szeretett áldozatnak és a vágyott tevékenységnek a megadásával együtt. Az egyik ezek közül így hangzik:

„Egy gyermek befulladt a fürdőbe, és amikor az anya ezt megtudta, aggódó szívvel eljegyezte egy élő áldozattal, mire az új életre kelt.” Vagy: „Egy koca szétmarcangolta egy gyermek fejét, ezért eljegyezték őt egy élő áldozattal, és meggyógyult.”

Az áldozati állat meghal, a szerencsétlenül járt ember pedig meggyógyul. A következő példában is ezt láthatjuk. „Egy halott anya gyermekét keresztelni hozták, ezért az apa eljegyezte magát egy élő áldozattal.” Itt is egy élő áldozatról van szó a gyermek helyett. Krisztus a gyermek, aki meghal az apáért, ő a „pars pro toto”, ami után a teremtés pillanatában az apa minden erővel vágyakozik: mindig az apa az, aki meghal a gyermekben, és mindig az apa újul meg a gyermekben. Az élő állatáldozatot végül felváltják a halott szimbólumok. Eysn ugyanebben a műben olyan vázakat említ, amelyek emberi fejre hasonlítanak. Ezeket gabonával töltik meg és fejfájás ellen használják. A vázákkal („köpflikkel”) megáldják a szenvedőt úgy, hogy az oltárról levéve a fejére helyezik, pont ahogy egyébként a kezünkkel is megáldunk valakit. A „köpflik” jelentősége még világosabbá válik, amikor megtudjuk, hogy vannak olyan fejek, amelyeket szentekről mintáztak, olyan szentekről, akik akárcsak Krisztus, a szeretet jegyében haltak meg, vagyis Krisztushoz hasonlóan áldozati halált haltak. Ilyen áldozati fejeknek – például Szent János fejének – másolatai találhatóak a reichenhalli múzeumban. Értelemszerűen ezek maggal telt gyümölcsök, amilyen gyümölcsnek Krisztust is képelték. Megtermékenyítéssel gyógyítanak,

---

²⁸ *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde*, 1901.

* [Großgmain: Kisváros Ausztriában, Salzburg közelében. Nevezetessége a Mária zárándoktemplom, benne az 1395-ből származó „Szép Madonnával”.]

és valóban ez is a helyzet. J. Arnold lelt rá néhány fából készült fejre, melyek szerinte fejfájás elleni, illetve a házasságért való áldozatról szólnak. E két átoknak egymás mellé állítása, nevezetesen a fejfájás és a nőtlenség, mutatja, hogy a fejfájás valójában a freudi „felfelé való helyezkedés” – jelenti, ahogy a magtartó edények formája is erre utal. Ezekben a környékeken a gyermektelenség ellen agyagfejeket használtak. Ezekben háromféle gabona volt – a hármas a nemzés szimbóluma. A fej helyett használt más áldozati szimbólumok belső szervekre hasonlítanak. Belső szervi figuráknál a beteg szervet különösen nagyban ábrázolják, vagyis az életért cserébe, az istentől elvárható destrukció helyett itt is egy kevésbé értékes valamit ajánlanak fel. Szépen elmondja ezt egy gyermekmondóka: Az ember fogja a sírdogáló kisgyermek fájó ujjacskáját és azt suttogja: Fájjon inkább a cicának, vagy a kutyuskának stb., XY-t hagyja el a fájás.” Majd háromszor ráköp az oldalára, az ártó tekintetek ellen. A hármas szám a nemzés szimbóluma, a köpet pedig a szentelt vízzel való meghintéssel azonos, ami távol tartja a démonokat. A áldozáshoz lényegét tekintve hasonló a tiszteletteljes megkövetés és üdvözlés. Ha valaki térdre hullik, vagy még inkább az uralkodó lábai elé veti magát, azzal azt mondja: Nézd, az életem a kezekben van, összetörten fekszem előtted (a halál értelemében), kérlek ajándékozd nekem az életet (újjászületés). Amikor Szeth a paradicsomba érkezik, és atya számára bocsánatért könyörög, porral hinti be a fejét. „Porból lettél és porrá leszel” – mondta az isten az embernek. Azzal, hogy Szeth homokot szór a fejére, azt jelzi, hogy ő már porrá vált (a földbe került, hiszen feje felett föld van. De a kezdetekhez való visszatérésből keletkezik az újjászületés.

K. Kohler műve²⁹ érdekes szimbolikával szolgál számunkra az ember földből való keletkezésére. A következőkben e műre támaszkodom. A rabbinikus írások ismernek olyan mezei és erdei embereket, akik köldökig a földben állnak, és azon keresztül szívják magukba a táplálékot. Ezeknek az emberhez hasonlatos lényeknek – ahogy azt *Maimonidész*

---

²⁹ Egy előadás, amely összehasonlítja a mondatörténetet Kaufmann Kohlertől Cincinnatiból. „Seltsame Vorstellungen und Bräuche in der biblischen und rabbinischen Literatur. Ein Beitrag zur vergleichenden Sagenkunde” [Különös elképzelések és szokások a biblikus és rabbinikus irodalomban. Adalék az összehasonlító mondatkutatóhoz]. In: *Archiv für Religionswissenschaft*, Bd. 13, Heft 1, (1910), S. 75-84.

Misna-kommentárjaiban írja – emberhez hasonló hangjuk is van. Az arab nyelv „emberkeként” vagy „törpeemberként” ismeri őket. *Salomon Buber* szerint ezek a meseszerű lények emberalakú növények, amelyeknek emberalakú feje csak akkor kerül napvilágra, ha a földből kihúzzák őket. *Simsi Simeon*³⁰ szerint ez az állat azonos a Jádúával, ami olyan formájú, mint egy tök, és gyökeréből hosszú zsinag nő ki, ami összeköti a Földdel. Aki kötélhossznyira megközelíti az állatot, azt széttépi. Ha a kötelet eltépik, az állat meghal: hangosan felüvölt és meghal. Világos, hogy ez a növényemberke a földben búj meg, pont úgy, mint gyermek az anyaméhben, köldökzsinórjával eredetéhez láncolva. Ahogyan az algebraiban sem változik a lényeg, attól függően, hogy a nagyságot a -val vagy β -szel jelöljük, éppúgy a tudattalannak is mindegy, hogy a lényeket – itt éppen a gyermek létrejötte – növény vagy ember-szimbólumokkal ábrázoljuk. Mint ahogyan a Traube-Hering-féle hullámok esetében mindkét felfedezőt megemlíttjük, amikor e felfedezésről beszélünk, ugyanígy tesz a tudattalan a növény-állatemberkekkel és más hasonló összetett képződményekkel (lásd Freud: *Álomfejtés*). A növény sikolt, mint egy gyermek, amikor megszületik. Ez halálsikoly. Amíg a gyermek az anyja testében van, nincs különálló élete. Ez az állapot a mitológiában a látszat-halál, vagy árnylét, mint például Proserpina birodalmában, ahol az életről csak tükörfény vagy sejtés létezik, és minden olyan mint egy árnykép. Az „anyában” még nem létezik világos és sötét, fent és lent, nincsenek ellentétek, mert még nincs differenciálódás az ősanjától, az ősanagtól. Csak ha a lény önálló organizmussá változott, akkor létezik számára élet és halál. Az élet a halál forrása, ahogyan a halál az életé. A gyermek fejlődése és létrejötte az anya számlájára történik. A szülésnél gyakran veszélybe kerül az anya. Meg is sérül. Hogy ne semmisüljön meg teljesen, a halálkomponensnek meg kell adni a pótszerét: áldozni kell. Az ember kirántja a növényt (megszüli) megöntözi áldozati állatok vérével vagy vizeletével. Ezek a halál termékei (a vizelet kiválasztódása). A zsidó ókorban volt egy növény, a tüzesen fénylő baarah, amelynek a gyökere olyan erővel rendelkezik, hogy elűzi a holt szellemeket és démonokat. A gyökér kihúzása azonnali halállal jár, ezért éjjel kutya, vizelet és menstruációs vér segítségével húzzák ki. A vizelet és a menstruációs vér egymás mellé állítása mutatja, hogy mindkét exkrétum úgymond nemi végter-

---

³⁰ Kohler: l. c.

mék³¹, amelyben benne rejlik a gyógyító és megtermékenyítő erő. Ezzel analóg a perzsa haoma-növény (Kohler szerint ez olyan növény- vagy faember, amelynek isteni csodatévő ereje van, egyfajta életfa), amelyet szintén éjjel, Hádész segítségével a sötétben, porrá zúznak egy mozsárban, és farkasvérrel locsolnak meg. A haoma démonirtásra szolgál. A haomából készült ital halhatatlanságot és termékenységet kölcsönöz. Ahogyan Jézusnak, az élet fájának gyümölcsként, meg kellett halnia, hogy ő maga feltámadhasson, és másoknak, akik vele azonosulnak, életet kölcsönözön, úgy az isteni haomafűnek (ami szintén egy faember) is meg kell halnia, hogy termékeny maggá, itallá válhasson. E növény veszélyességének megfelelően az araboknál a földművelést is veszélyesnek³² tartják. Arab hit szerint minden évben aratáskor meg kell halnia egy munkásnak. A föld halálhozó tulajdonsága egyben a Földemberkében is megtalálható. Ezért szokás az emberek közt békeáldozat vérével megöntözni a földet. A Föld egyfelől az Anya szerepét játssza, aki fiacskáját a köldökzsinóron át táplálja. Ennek megfelelően a gyermek kirántása egy születés; másfelől a Föld gyümölcsöket hordoz (gyermek), akárcsak a gyakran férfiként felfogott fák. A fa szimbolikájánál kifejtettem, hogyan viszonyulnak egymáshoz a gyermek és a nemi szervek.³³ Ennél fogva a szülés egyben koitusz is.

Freud professzornak köszönhetem a felfedezést, hogy a körülmetélés egyfajta kasztrációnak feleltethető meg. Egyes ausztrál törzseknél kasztrációs ceremóniát találunk, míg más, szomszédos törzseknél, ceremónia keretében kivernek két harapófogat. Ezek áldozati ceremóniák. Sejthetően szimbolikusan megölik a szexualitást önmagukban, hogy ne a valóságban semmisüljenek meg; hiszen destrukció nélkül nincs létezés! Egy asszony mesélte nekem, hogy mialatt egy fogorvos narkózisban kihúzta a fogát, saját szüléséről álmodott. Nem csodálkozunk rajta, ha a foghúzás álomban a szülés szimbólumaként jelenik meg. Nos a szülés=foghúzás=kasztráció, vagyis a nemzést kasztrációként fogjuk fel. *Tausk* elmondott egy esetet, amikor a beteg a közöszlést közvetlenül is kasztrációként élte meg: az aktusnál a vaginában lemetélődik a

---

³¹ Ezek valószínűleg az azonos szervekből származnak.

³² Curtis: *Ursemit. Religion im Volksleben des heutigen Orients* [Vallásosság a népi életben a mai Keleten]. Német kiadás, 1903. Idézi Kohler.

³³ Stekel feltételezésével egyetértve. A nép egy gyermeki képzelet előzményeként a koituszt úgy magyarázza, hogy a férfi hozza a nőbe a gyermeket.

pénisz. Vagyis az önkielégülés (álomban) mint foghúzás = kasztrációként jelenik meg. Ennek alapján felállítható a következő egyenlet:

$$\text{Nemzés} \left\langle \begin{array}{c} \text{koitusz} \\ \text{születés} \end{array} \right\rangle = \text{kasztráció}$$

Az öndestrukción kiváltható egy áldozat elpusztításával. A keresztény felfogás szerint Krisztus az emberek helyett szenved el a halált, akik a vallásban ezt képletesen vele együtt elszenvedik. Ez a jelképes öndestrukción eléri azt, amit Krisztus a valóságban megtett és elért, nevezetesen a feltámadást. Az öndestrukción a keresztény felfogásban akkor következik be, amikor valakit a földre fektetnek, vagyis visszahelyezik az anyaföldre. A feltámadás pedig újjászületés.

Plinius leír egy görög szokást, miszerint „a halottnak vélt ember addig tisztátalannak számított, amíg egy szimbolikus újjászületésen át nem esett” (*Kohler*). Ahogyan *Liebrecht* bebizonyította, az újjászületés egy anyaöhlöz hasonló kerek tetőnyíláson át történik meg. Indiában az újjászületés eszköze egy arany tehén. Az újjászületőt beleteszik a tehénbe, majd a szülőcsatornán át kihúzzák. Jeruzsálemben és Mekkában ugyan beengedik az újjászületőt, de ahelyett, hogy újra visszavinnék az anyába, feláldoznak egy bárányt vagy kecskét. Ez mutatja, hogy az áldozatot az anyába való visszültetés analógiájának tekintik. Az áldozati procedúra *Kohler* szerint a következőképpen történik: „Mielőtt a házba lépne, megáll, szétterpesztett lába között az áldozati állattal. Azután a baloldalára fektetik az állatot, a muszlimok Mekka irányába fordítják a fejét, vagyis dél felé, a keresztények Jeruzsálem, vagyis kelet felé, majd átvágják a torkát közvetlenül a küszöb előtt, vagy magán a küszöbön. Ha a visszatérő keresztény, akkor a homlokán vérrel keresztet rajzolnak. Azután az áldozaton és a véren keresztül belép a házba, és a templomba magával viszi a ruhákat, amiket viselnie kell, ahol a pap megáldja azokat.” A hazatérő lábai közt lévő áldozat helyzete megfelel a születő gyermek helyzetének. A véres kereszt, amit a visszatérő homlokára rajzolnak, a Krisztus halálával való kapcsolatra utal. Meghal és feltámad, akárcsak Krisztus.

Ez a fejezet is megmutatta nekünk, hogy a keletkezés a destruktiónból fakad. A teremtő, az életadó isten gyermekké változik, akit visszahelyeznek az anyaméhbe. A halál magában véve szörnyű, de a szexuális ösztönök szolgálatában, vagyis ennek pusztító kompo-

nenseként, ami a keletkezéshez vezet, gyógyító. Az örök élet nem gyógyír az ember számára. Ezt az élet forrásáról szóló legendából is láthatjuk. Idézek egy helyet a Nagy Sándor makedónai uralkodóval kapcsolatos mondavilágból (*Friedländer* alapján): Sándor szakácsa véletlenül megtalálta a forrást. Le akart mosni egy sózott halat a vízben, amikor a hal hirtelen életre kelt és kicsusszant a kezéből. A szakács is megfürdött a vízben, és általa örök életet nyert. De ez a halhatatlanság nem sok jót hoz számára.: Amikor a királynak elmeséli a csodát, az dühbe gurul, hogy miért nem tudott előbb a dolgról, és a halhatatlanná lett szakácsot a tengerbe vetteti. A szakács veszélyes tengeri démonná változik, akinek (más legendák alapján) áldozatot visznek. A szakácsot megbüntetik. A büntetés abban áll, hogy újra az őselembe, a vízbe vettetik, és destrukciót nem leelő életereje veszélyesen pusztítóvá válik.³⁴ A szakács analógiára találunk az alraun-növényben, meg a veszélyes földemberkében, amelyek még nem születtek meg. Ha a veszélyes növényt megölik, azzal gyógyítótá lehet tenni (megölés – születés). A nyugtalanul a vízben dülő szakáccsal ugyancsak analóg a Bolygó hollandi. *Friedländernek* is feltűnt ez a hasonlóság. *Graf* szerint nyugalmat nem leelő ide-oda hajókázása, a Hollandi belső lelki állapotára utal, amelyben hiába kutat egy megfelelő valaki után. A szakács a halál után vágyakozik, a bolygó hollandi pedig azt mutatja nekünk, hogy ez erotikus halál, vagyis olyan halál, ami új keletkezéshez vezet, hiszen Senta és a Hollandi egymást átölelve bukkannak fel a vízből.

„Egy régi irat szerint Ádám a Paradicsom elhagyásakor nem egy botot kap (*Wünsche* szerint bot=életfa), hanem egy jós-gyűrűt világkeresztel ($\oplus \odot$), amit egyik utódjára hagyott. A gyűrű eljutott Egyiptomba, ahol minden tudományok titkaként kezelték.”³⁵ *Wünsche* szerint a gyűrű lép az életfa helyébe. *Wünsche* felhívja a figyelmet ezzel kapcsolatban Goethe „Reineke, a róka” című művének egy részére, ahol szó van az arany gyűrűről, a három elásott héber szóval, amit a róka ad elő,

³⁴ Lásd Otto Rank: *Der Mythos von der Geburt des Helden. Versuch einer psychologischen Mythendeutung.* 1909. [A hős születésének mítosza. Kísérlet egy pszichológiai mítoszértelmezésre.] *Schriften zur angewandten Seelenkunde.* Bd. 5. 1909.

³⁵ *Wünsche: Vom Lebensbaum und Lebenswasser* [Az Élet fájáról és az Élet vizéről]. *Wünsche* szerint bizonyos legendákban az Élet fája = a Tudás fája. Lásd Nietzsche: a megismerés = szerelem stb.

és a királynak szól: a három elásott nevet a jámbor Szeth hozta le a Paradicsomból, amikor az irgalom olaját kereste. Mint ahogy már tudjuk, Szeth három almamagot, vagy három rizsszemet hoz a Paradicsomból, amelyekből később kinő az életfa. A három gyűrűbe vésett szó ebben az értelemben a gyűrű életadó erejének jelképei. A *Nibelung ének*-ben a gyűrű, mint a nemzés és teremtés eszköze közelebb kerül hozzánk, úgy is, mint az életerő és halál jelképe.

A világot csak akkor lehet megváltani, ha az élet visszatér eredetéhez, amit jelképesen úgy ábrázolnak, hogy a gyűrűt (élet) visszaadják eredetének, ahonnan vétetett.

E második részben olyan kísérletekre szorítkoztam, azzal a szándékkal, hogy ezen igen különféle példák segítségével az első részben foglaltak használhatóságát a mitológia segítségével illusztráljam. Szükség volna mélyebb és kiterjedtebb kutatásokra, hogy kimutathassuk a szexualitás destruktív komponensét a pszichológiai és mitológiai elképzelésekben. Ennek ellenére azt gondolom, példáim megfelelő mértékben megmutatják, hogy a biológiai tényeknek megfelelően, a szaporodási ösztön pszichológiai szempontból is két antagonisztikus összetevőből áll, és ennek megfelelően éppannyira teremtő, mint amennyire pusztító erő is egyben.

*Molnár Emese és
Malomsoky Ildikó fordítása*

NAGYAR **Lettre**

2008 nyári (69.) számának tartalmából

RÉZ PÁL

Réz Pállal Várady Szabolcs beszélget: „És akkor agyonlöttem magam” (Metafora estek)

FÉNYÉRZÉKENY TESTEK

Csizék Gabriella és Csooszó Gabriella bevezetője

Marc Tamisier: Fotográfiai testek, politikai testek (Ádám Anikó ford.)

François Soulages: A testfényképezés politikuma (Mihancsik Zsófia ford.)

Erdős Virág: Madame Poe

Peternák Miklós: A kép hatalma – a hatalom képe

Nagy Edina: „Van, aki forrón szereti...”

Házás Nikoletta: Közélről távolra és közelre

Gabriela Babnik: Gyapotbőr (Gállos Orsolya ford.)

Láng Júlia: Szemezgetés afrikai regényekből

Kékesi Zoltán: Képek, árnyakkal

Márton László: Fényképekkel és nélkülük (Munkafüzet 1998)

Nyikos Júlia: A fotografikus tapasztalat az irodalomban

Lettre arc-kép: El-Hassan Róza munkáit bemutatja Hock Bea

INDIA – MODERNSÉG ÉS HAGYOMÁNY

Arjun Appandurai: Helyretenni a hierarchiát (Karádi Éva ford.)

R. K. Narayan: Kabír utca (Varró Zsuzsa ford.)

Richard Burghart: Etnográfusok és helyi megfelelőik Indiában (Varró Zsuzsa ford.)

Pankaj Mishra: Nirad Chaudhuriról (Karádi Éva ford.)

Upamanyu Chatterjee: Amikor Indira Ghandit meggyilkolták (Varró Zsuzsa ford.)

Veena Das: Antropológiai vita Indiáról (Karádi Éva ford.)

Tarun Mitrával Östör Ákos és Liza Fruzzetti beszélget: Kalkuttai beszélgetések (Karádi Éva ford.)

KOMMENTÁROK, VITÁK

Esterházy Péterrel Majse Aymo-Boot beszélget: „Azt hiszem, inkább szó-író vagyok”

Ingo Schulze: Olvasni vagy írni (Karádi Éva ford.)

Madhu Benoit: Naipaul és India (Karádi Éva ford.)

Sudhir Kakarral Adolf Holl beszélget: Indiai szemmel nézni a dolgokat (Karádi Éva ford.)

TUDÓSÍTÁSOK

Eleanor Burnhill (Belfast/Edinburgh): Politikai turizmus Nyugat-Belfastban (Karádi Éva ford.)

Ilija Trojanov (Bombay/Bécs): Bombay és a szegénység felszámolása (Karádi Éva ford.)

Mircea Cărtărescu (Bukarest): Romák és románok (Kosztá Gabriella ford.)

VERSEK

Dakusyam Chitrakar (Varró Dániel ford.), Chitra Divakaruni (Szabó T. Anna ford.),
Halasi Zoltán, Semezdin Mehmedinoviæ, Senadin Musabegoviæ (Radics Viktória ford.),
Vikram Seth (Varró Dániel ford.), Aleš Šteger (Orcsik Roland ford.)

KÉPEK

El-Hassan Róza munkáit bemutatja Hock Bea

Kása Béla indiai fotói

A **lettre** kapható a jobb hírlap- és könyvesboltokban.
Megrendelhető ajándék előfizetésként is évi 1800 Ft-ért
a Jelenkor Kiadónál: 7621 Pécs, Munkácsy u. 30/a
Tel: 72/314-782 Fax: 72/532-047
a honlapon: www.jelenkor.com, e-mailen: lettrec3.hu

MŰHELY

**A MEZÍTÁBAS ÓVODÁSOK
POLÁNYI LAURA KÍSÉRLETI PEDAGÓGIÁJA***

Bálint Ágnes

Arthur Koestler óvodája

Arthur Koestler személyisége vonzotta a hihetetlen sorsfordulatokat. Életútja elválaszthatatlanul összefonódott a huszadik század történelmével. Véletlenül vagy sem, de mindig ott volt, többnyire aktív résztvevőként, ahol valami történelmi jelentőségű dolog történt. Talán nem ilyen horderejű, de mindenesetre rá jellemző sorsfordulatnak tekinthető az a tény is, hogy gyermekként rövid időre részese lehetett Polányi Laura egyedülálló pedagógiai kísérletének. Valószínűleg ez volt élete első igazi kalandja.

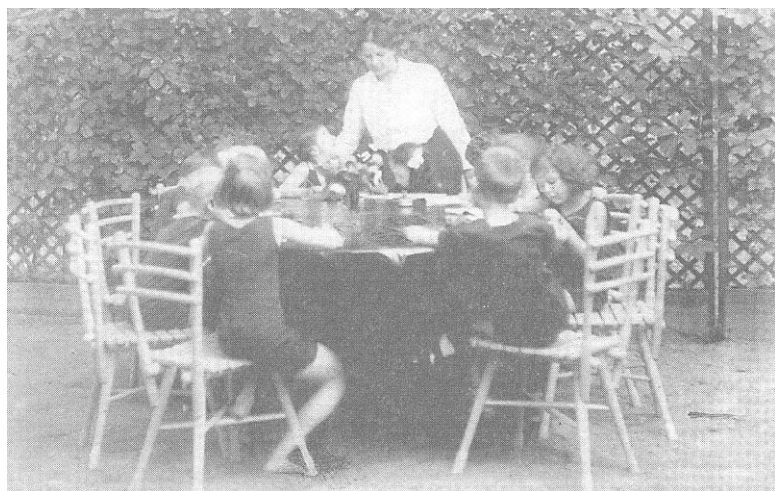
Polányi Laura

„Ötéves koromban – írta önéletrajzában – egy kísérleti avantgárd óvodába adtak Budapesten. Egy igen művelt családból való ifjú hölgy vezette.” (Koestler, 1998, 62.) A szóban forgó hölgy Polányi Laura (1882-1959) volt. Bár Koestler csak néhány hétig járhatott ebbe az óvodába, mégis számos emléket megőrzött vele kapcsolatban. Az egyik ilyen emléke, hogy többnyire a szabadban, Lolly (Laura) néni kertjében zajlottak a foglalkozások egy „rusztikus asztal körül”. Megőrzött egy régi fényképet is, amelyen tizenhárom gyermek (kilenc fiú és hat lány) látható, mindannyian fürdőruhában, mezítláb. Élesen emlékezett arra, hogy nap mint nap „pucéran” is látták egymást, mivel fiúk és lányok együtt vetkőztek-

---

* Előadásként elhangzott a PTE BTK Pszichológiai Doktori Iskolájának Elméleti Pszichoanalízis programja és a Magyarországi Otto Gross Társaság által rendezett "A pszichoanalízis mostohagyermekai" című műhelykonferencián. (Pécs, 2007. november 29-30.)

öltöztek az órák előtt és után. Hozzáette ugyanakkor, hogy ennek ellenére tizennégy éves koráig tudatlan maradt „a nemek közötti anatómiai különbségek felől” (Koestler, 1998, 63.).

A „rusztikus asztal körül”

Koestler arra is emlékezett, hogy kis társai között ott volt Laura néni két saját gyermeke is, Mihály és Éva.¹ A legkedvesebb társa akkoriban egy Vera nevű kislány volt, első szerelme, aki egyébként egy szocialista párti vezető lánya volt. Koestler néhány foglalkozás témáját is részletesen fel tudta idézni (ezekről részletesebben később szólunk).

Mindezekből úgy tűnik, hogy mély nyomokat hagyott benne az a néhány hétnyi időszak, amit ebben az óvodában tölthetett. Az intézmény és vezetője felvilágosult szellemiségéről Koestler édesanyja keveset tudhatott, mert meglepetésként érte, amikor a kis Arthur egyik foglalkozás kapcsán a gyermek születésével kapcsolatban kért tőle felvilágosítást. Nyomban ki is vette a gyermeket az óvodából – ami arról árulkodik, hogy annakidején tulajdonképpen tévedésből íratta be ebbe a modern, kísérleti szellemű intézménybe.

A felnőtt Arthur Koestler iróniával tekintett vissza régi óvodájára, ahol Laura néni „roppant korszerű, de némileg zavaros pedagógiai elképzelé-

---

¹ Stricker Évával évtizedek múltán egy ideig együtt is élt, később pedig szoros barátság fűzte össze őket.

seket” (Koestler, 1998, 62.) igyekezett a gyakorlatba átvinni. A „zavaros” jelző az ironián túl kétségeket is jelez – az utókor kétségeit. Vajon azok a különféle eszmék, amelyek markánsan megjelentek az óvoda szellemiségében, tényleg szintetizálhatók voltak? Egy biztos: Polányi Laura olyasmire vállalkozott, ami a maga korában egyedülálló volt.

Ki volt Polányi Laura?

Mielőtt részletesen rátérnénk a sajátos pedagógiai kísérlet bemutatására, érdemes megismernednünk azzal a hölgygel, aki egy ilyen szellemi kalandra vállalkozott a huszadik század második évtizedének elején. Polányi Laura Bécsben született 1882-ben, szülei második gyermekeként. Őt követték a testvérsorban híres fivérei, Polányi Károly és Polányi Mihály.² A kilencvenes évektől kezdve a család Budapesten élt, a gyerekek már itt végezték iskoláikat. Neveltetésük szigorú elvek szerint zajlott, amelynek lényege a puritán életvitel, a szoros időbeosztás, és sok tanulás volt (vö. Szapor, 2005, 3.). Németül, angolul és magyarul anyanyelvi szinten kellett tudniuk, de más nyelvekben is otthonosan mozogtak. Bár anyai nagyapjuk (maga is felvilágosult, művelt) rabbi volt (vö. Vezér, 1986, 7.), a család ekkoriban már egy erősen asszimiláns és szabadgondolkodó úton járt.

Édesanyjuk, Pollacsek Mihályné, született Cecilia Wolf (a család és barátai számára „Cecil mama”³) széles műveltségével és szerteágazó ambícióival tűnt ki a kortársai közül. Élénk társasági életet élt: maga köré gyűjtötte a radikális értelmiséget, és irodalmi szalonjában fórumot kínált számukra az együttgondolkodásra. A század első három évtizedében fennálló szalon gyakori vendége volt többek között Jászi Oszkár, Szabó Ervin és Lukács György mellett Karinthy Frigyes, sőt később Illyés Gyula és József Attila is (vö. Vezér, 1986, 8.; Litván – Varga, 1982, 558-559.; Szapor, 2005, 21.).

Polányi Laura 1904-ben történelem-angol szakon végzett a budapesti egyetem bölcsészkarán. Ez a tény azért is figyelemre méltó, mert a századelőnn még kivételsszáma ment az, hogy nők egyetemet végeznek. Ugyanabban az évben Laura férjhez ment Stricker Sándorhoz, az akkor már sikeres üzletemberhez. A családi emlékezet szerint férje „egyetlen kívánsága” az volt, hogy az egyetemet a doktorátus letétele nélkül fejezze be (Szapor,

---

² A Polányi testvérek teljes sora a következő: Polányi Adolf, Polányi Laura, Polányi Károly, Polányi Mihály és Polányi Zsófia. Korán elhunyt testvérük volt még Polányi Pál.

³ Az egyszerűség kedvéért a továbbiakban *Polányi Cecil*

2005, 22). 1905-ben megszületett Mihály fiuk, majd egy évre rá Éva. Harmadik fiuk, György Ottó 1913-ban született.⁴

Talán gyermekei születése miatt hajlott arra az intellektuálisan állandóan nyugtalan Laura, hogy egy időre szüneteltesse akadémiai karrierjét. 1907-ben azonban visszatért az egyetemre, megvédte szakdolgozatát, és 1909-ben ledoktorált magyar történelem, esztétika és angol irodalom tárgyakból (Szapor, 2005, 23.). További karrierre az egyetemen nem számíthatott (abban az időben nők nem habilitálhattak, így nem lehettek egyetemi oktatók), ezért intellektuális ambícióinak új terepet kellett találnia. Mint édesanyja szalonjában „nevelkedett” szabadgondolkodó, tagja volt az öccse, Károly alapította Galilei Körnek, továbbá a Társadalomtudományok Szabad Iskolájának és feminista egyesületeknek. Számos előadást tartott a szabadkőműveseknél, a Társadalomtudományi Társaságban és különféle nőszövetségekben (Vezér, 1986, 12.). Széles műveltségét és előadói ambícióit bizonyítja annak a levélnek egy részlete is, amelyet Ferenczi Sándor írt Freudnak 1912 februárjában az alábbi szöveggel: „A csinos Dr. Strickerné (aki Bécsben egyszer felkereste Önt) tanároknak tart előadást Ostwaldról, Payatról és Önről.” (Freud – Ferenczi, 2002, 60.).

Az egyetemi doktorátus megszerzése után tehát, akármennyire is szerteágazó intellektuális tevékenységet végzett, Polányi Laura valami olyasmire vágyott, ami huzamosabb ideig leköti a szabad energiáit, és mintegy szintézist teremt tájékozódásának számtalan területe között. Így jutott arra az elhatározásra, hogy magániskolát nyit a gyermekeivel azonos korú gyermekek számára, és itt próbálja ki a gyakorlatban azokat az elveket és eszméket, amelyek számára szemlélet- és identitásformálók voltak. Ezek közül az egyiket, a pszichoanalízist, érdemes részletesebben is körüljárnunk.

A Polányi család és a pszichoanalízis kapcsolata

Polányi Laura, ha nem is az anyatejjel szívta magába a pszichoanalízist, mindenképpen korán és alaposan megismerkedett vele édesanyja, Cecil mama szalonjában. Az itt gyülekező értelmiségieket élénken foglalkoztatta Freud munkássága. Azon túl, hogy divatos elméletnek számított, így minden entellektüel igyekezett jól informált lenni vele kapcsolatban, a pszichoanalízis igazi vitákat generált, irodalmi műveket inspirált, és az

---

⁴ Koestler emlékei szerint a harmadik gyermeket már 1911-ben várták (mikor ő járt Laura néni óvodájába). Lehetséges, hogy ez a gyermek valamilyen okból nem született meg.

emberek gondolkodását szervesen áthatotta a századelőn. Ez a nemzedék tanúja volt egy elmélet megszületésének, és aktív részese lett hihetetlen térhódításának. Polányi Laura tehát „belenőt”, „beleszocializálódott” egy olyan közegbe, amelynek kvázi-anyanyelve volt a pszichoanalízis, és erőteljes hatást gyakorolt gondolkodásának fejlődésére.

Laura azonban nemcsak a szalonból, hanem „első kézből”, édesanyjától is kaphatott lényeges információkat a bécsi mester munkásságáról. Polányi Cecil, mint számos kortársa, kezdetben gyanakodva és rosszalóan fogadta Freud tanait, amelyeket a szalonjában zajló diskurzból természetesen jól ismert. Részt vett Ferenczi Sándor néhány előadásán, ahol „egy sor csúf megjegyzést tett”, mint azt maga Ferenczi leírta egyik levelében (Freud–Ferenczi, 2000, 354.).

1909-ben azonban „megtért” a pszichoanalízishez: alávetette magát egy négy hónapon át tartó terápiának a zürichi Bircher-Brenner klinikán (vö. Szapor, 2005, 21.; Freud – Ferenczi, 2000, 354.) Ferenczi nem volt túl jó véleménnyel Bircher-Brenner analitikus gyakorlatáról: „Meg kell jegyezniem – írja Freudnak –, hogy Bircher analízisét magamban csekély értékűnek ítélem. (...) A hölgyek egész nap azzal a gondolattal járnak-kelnek, hogy a következő analízisre kell készülniük. (...) A tüneteket sorrendben veszik elő. „Három tünetből már kigyógyítottak, a negyediket még nem vették elő” – mondta a nőbeteg.” (Freud – Ferenczi, 2000, 355.). Polányi Cecil azonban nem vett észre semmit Ferenczi kétségeiből. Anynyira fellelkesült a gyógyító terápia feltárolt távlataitól, hogy elhatározta, beáll ápolónőnek Bircher-Brenner professzor mellé (Freud – Ferenczi, 2000, 354.). Bár tervének objektív akadályai voltak (nem létezett ápolónői professzió az analitikus gyakorlatban), elhatározása mégis arról árulkodik, hogy a terápiás élmény identitás-formáló tényező lett az akkor már negyvenhét éves özvegyasszony számára. Ekkor beszerezte Freud addig megjelent munkáit,⁵ és módszeresen elolvasta őket. Írt egy tanulmányt is *Művészet és pszichoanalízis*⁶ címmel. Személyesen felkereste Freudot is, Ferenczi Sándort is. Ferenczihez valószínűleg nem járt terápiába, inkább mint barátjához fordult néha elméleti és gyakorlati segítségért. 1911 nyarat ismét a Bircher-Brenner klinikán töltötte, analízisének folytatásával.

Polányi Cecil végül nem lett ápolónő, inkább a terapeuta szerepét ambicionálta. A pszichoanalízishez való megtérése után állítólag állandóan

---

⁵ A *mindennapi élet pszichopatológiáját* orosz fordításban (Polányi Cecil anyanyelve az orosz volt) Ferenczi közvetítésével maga Freud küldte meg neki (ld. Freud – Ferenczi, 2000, 423. és 424.).

⁶ A tanulmány olvasható in Vezér, 1986: 43-46.

analizálta családtagjait és kiterjedt baráti körét. Pólya Györgyöt, a később világhírű matematikust állítólag ő „gyógyította ki” abból a rossz szokásból, hogy mindent megismételjen (vö. Vezér, 1986, 9.).

Mindez talán nem önmagában fontos, hanem annak a bizonyítéka, hogy Polányi Laurát mondhatni „családi szálak” fűzték a pszichoanalízishez. Freud is, Ferenczi is ismerősként üdvözölték, amikor meglátogatta őket (vö. Freud – Ferenczi, 2000, 317.). Freudnál tett látogatása nagy valószínűséggel arra irányult, hogy hozzá járhasson terápiába (talán a „tisztá forrásból” merítés igénye is közrejátszott abban, hogy nem anyja útját követte Zürichbe), de Freud Ferenczihez irányította, akit ezúttal valamilyen okból mégsem keresett fel (Freud – Ferenczi, 2000, 338.). Polányi Laura végül (legalábbis a század első évtizedeiben) nem járt analitikus terápiába. Megmaradt az intellektuális megértésnél, az elméleti megismerésnél.

Polányi Laura kísérleti pedagógiája

Polányi Laura 1911 szeptemberében alapította⁷ magániskoláját. Elnevezésével kapcsolatban a források megoszlanak: van, aki *óvodának*, van, aki *iskolának* nevezi. Az bizonyos, hogy mindkettőnek a jellegét magába olvasztotta: egyszerre vállalkozott arra, hogy az öt-hat éves korú gyermekek számára biztonságos, otthonos, fejlesztő jellegű közeget biztosít, és egyúttal célul tűzte bizonyos értékek és ismeretek továbbadását is. Maga Polányi Laura többször is „társas magántanítás” megnevezéssel hivatkozott az általa alapított intézményre – ez a cím inkább az iskola-jelleget domborítja ki.

Talán nem felesleges megemlíteni, hogy Polányi Laura anyagilag egyáltalán nem szorult rá arra, hogy dolgozzon, illetve arra, hogy fizetős magánintézményt tartson fenn. Mint Koestlertől tudjuk, nagyjából egy tucat gyermekkel dolgozott (ezek közül is kettő a sajátja volt), ami nyilván nem hozott jelentős hasznot. Férje révén nagypolgári jólétben éltek két, majd három gyermekével. Pedagógiai munkássága tehát elsősorban kísérletező kedvének, munkaszeretetének és a nevelés mellett való elkötelezettségének köszönhető, nem a családja megélhetését, vagy vagyonosodását volt hivatott biztosítani. Pedagógiai kísérletét tehát érdek nélküli elhivatottság jellemezte.

Programjában a következőket fogalmazta meg: „Társas munkában adunk nekik (ti. a gyerekeknek) világos, igaz, *természettudományosan egységes*

---

⁷ Arthur Koestler tehát tévesen emlékszik, amikor azt állítja, hogy 1910-ben járt az óvodába. Vö. Koestler, 1998, 64.

választ világgépalkotó elméjük számtalan kérdésére; itt igazítjuk útba zavaros kis lelkiismeretüket a társas élet és a munka követelte *erkölcsi kötelességek dolgában*.⁸ Más helyen elhárította az *iskola* elnevezést: „Nem iskola, nem vizsgáztat, nem ad bizonyítványt, megelégszik azzal, hogy tanít és nevel.” (Polányi Laura, 1912).

Intézetében Polányi Laura egészen egyedülálló pedagógiai kísérletbe kezdett. A művelt, széles látókörű, egyetemi doktorátust szerzett hölgy számos kortárs, modern eszméáramlat jó ismerője és elkötelezett híve volt. A szabadgondolkodás talaján állt, a felvilágosodás híve volt, egyúttal meggyőződéses marxista is. Mint láttuk, behatóan ismerte a pszichoanalízist, és hatottak rá a naturizmus eszméi is. Ő maga kidolgozott egy sajátos (szintén baloldali alapokon nyugvó) etikát. A haladásba vetett hite szerint a természettudományos gondolkodás volt az új, igazságosabb társadalom felé vivő út záloga. Pedagógiai kísérletében arra vállalkozott, hogy a gyermekek oktatásában és nevelésében mindezeket az eszméket érvényesítse. Az alábbiakban sorra vesszük Polányi Laura pedagógiájának alappilléreit.

A szóban forgó intézmény elsősorban az akkor igen divatos és modernnek számító pszichoanalízis elveit kívánta érvényesíteni a nevelésben.⁹ Az nem egészen világos, hogy Polányi Laura pontosan mely freudi tételeket igyekezett a gyakorlatába átültetni, és az sem, hogy milyen módon. Az Anna Freud-féle gyermeklélektani adaptáció még a távoli jövő titka volt.

Ami a gyakorlatot illeti, intézetében valószínűleg tabu-döntögetésről lehetett szó: például a szexualitással, a gyermek születésével és hasonló témákkal kapcsolatban. Arthur Koestler is annak köszönheti, hogy édesanyja kivette az óvodából, hogy felbátorodott Laura néni gyermekszüléssel kapcsolatos nyílt beszédmódján, és további kérdéseket mert feltenni. „Egy harmadik, emlékezetes napon, – írja Koestler az önéletrajzában, – Lolly (Laura) néni azzal hökkentett meg mindannyiunkat, hogy elmesélte: két gyermeke (...) a hasából bújt elő, ahol most 'kelti' a harmadikat, és így születik minden gyermek.” (Koestler, 1998, 62., vö. 11. sz. lábjegyzet).

Polányi Laura intézetének másik eszmei alappillére az úgynevezett „világi erkölcsre” való nevelés volt. A „világi erkölcs” kifejezés a korabeli vallás-erkölccsel szemben álló, szekularizált etikát jelentette Polányi Laura gondolkodásában. Darwin, Spencer és Marx nyomán, az emberiség fejlődésébe

---

⁸ Polányi hagyaték, OSZK, idézi Vezér, 1986, 12. Kiemelések az eredetiben.

⁹ Ferenczi Sándor 1912 február 29-én kelt levelében arról számol be Freudnak, hogy Polányi Laura előadásokat tart tanárok számára, többek között Freudról is, majd hozzáteszi: „Ezzel csinál reklámot magániskolájának, amelyben az Ön elvei szerint folyik a nevelés, emellett naturizmust és művészszeretetet is oktatnak.” Freud-Ferenczi, 2002, 60.

vetett hittel vallotta, hogy az ember és ember közötti kapcsolat a közös munkában, a kooperációban teljesebben csak ki. A valláserkölcssel szemben, hirdette ő, a világi erkölcs „nem tanít lemondásra és megalázkodásra, az erély s tudatosság erényeit akarja fejleszteni.” (Polányi Laura, 1911, 44.). Szerepét abban látta, hogy az „egészséges erélyre”, „tudatos öntudatra” és a „társas munka áldásainak” megtapasztalására nevelt gyermek majd „megteremti a magához méltó Magyarországot.” (uo. 45.)

Polányi Laura nagy hangsúlyt helyezett a természettudományos világkép kialakítására is a gyermekekben. Úgy vélte, hogy a felvilágosult és „haladó” (azaz baloldali) gondolkodás szakis természettudományos alapon nyugodhat. Mindenekelőtt Darwinnak az emberiség fejlődéséről vallott elméletét tartotta alapvetően fontosnak, mert, úgy vélte, ennek révén könnyen belátható a társadalmi haladásba vetett marxi tétel igazsága is (uo. 44.).

Arthur Koestler is emlékszik egy olyan alkalomra, amikor az emberiség fejlődésének kérdése került napirendre: „Az egyik nap az „ősemberről” hallottunk történeteket – írja önéletrajzában –, valami gorillaféléről, aki barlangban lakott, állatbőröket viselt, és bunkóval vadászott.” (Koestler, 1998, 62.).

Ami a természettudományos világképet illeti, nyilvánvalóan illúzióval van dolgunk. Nem sokkal később Jean Piaget minden kétséget kizáróan bizonyította, hogy az óvodás korú gyermek sajátos, gyermeki világgéppel rendelkezik, amelyet nem lehet felülírni természettudományos ismeretekkel. A század első évtizedének végén azonban ezt még nem tudhatták a pedagógiai optimizmustól fűtött nevelők, így Polányi Laura is joggal remélhette, hogy a jelenségek természettudományos igényű magyarázata a gyermekeket előbb-utóbb természettudományos gondolkodásra ösztönzi, amely végső soron elvezeti majd őket a marxi társadalomszemlélethez, és nem utolsósorban a mindezekkel összefüggő „világi erkölcs” gyakorlásához.

Polányi Laura intézményének szellemiségét áthatotta az a törekvés is, hogy a gyermekeket a művészet iránti fogékonyságra nevelje (Vö. Freud – Ferenczi, 2002, 60.). Ebben éppúgy tetten érhető a pszichoanalízis művészettel kapcsolatos elméleti tételeinek inspiráló hatása,¹⁰ mint a művelt, és a művészetek iránt érzékeny tanárnő igyekezete arra, hogy tanítványai is műértőkké váljanak. Arthur Koestler így emlékszik vissza egyik művészeti

---

¹⁰ Pl. Freud 1908: A költő és a fantáziaműködés. Polányi Laura édesanyja, Polányi Cecil is írt egy rövid tanulmányt *Művészet és pszichoanalízis* címmel, ami azt is bizonyítja, hogy a család és széles baráti társaságuk körében gyakran került szóba a pszichoanalízis a művészettel kapcsolatban.

foglalkozásra: „...színes krétákat adtak a kezünkbe, és felszólítottak: fejezzük ki érzéseinket úgy, hogy rajzoljunk, ami eszünkbe jut, miközben a *Santa Luciát*, meg a *Hoffman meséi Barcaroláját* játszotta a gramofon.” (Koestler, 1998, 62.).

Végül, de nem utolsósorban Polányi Laura intézményének szellemiségében a naturizmus (vö. Freud-Ferenczi: 2002, 60.) eszméi is nagy szerephez jutottak. Ennek a mozgalomnak, amelynek ma legközismertebb intézményei a nudista strandok, Németország volt a szülőhazája a 19. század végén.¹¹ A „vissza a természethez” jegyében a mozgalom a civilizációs kényszer miatt viselt ruháktól való megszabadulást hirdette, és az erotikus felhangok nélküli természetes meztelenség mellett érvelt. Eredeti célja egy olyan egészséges életforma létrehozása volt, ami a test és a lélek együttes ápolását valósítja meg, mindkettőre azonos hangsúlyt helyezve. A mozgalom a kor negatív tendenciái, a városiasodás, az iparosodás és a gúzsba kötő morális kötelékek elleni lázadésként is értelmezhető. Polányi Laura óvodájában, mint Arthur Koestler is említi, a naturizmus talaján álló „természetes” viselkedés volt jellemző: a gyerekek egymás jelenlétében öltöztek-vetkőztek, kényelmes, laza ruhában, cipő nélkül vettek részt a foglalkozásokon, amelyek színhelye, amennyiben az időjárás is engedte, Polányi Laura házának udvara volt. A naturizmus eszméi könnyen színtetizálhatók voltak a freudi tanokkal éppúgy, mint a „világi erkölcs” tanaival.

A rendelkezésünkre álló források alapján nem dönthető el a kérdés, hogy Polányi Laura pedagógiája „zavaros” volt-e, vagy a különféle elveket és eszméket a gyakorlatban sikerült közös nevezőre hoznia. Nem tudjuk, hogy életképes volt-e ez a kísérlet, és hogyan illeszkedett a századelő más pedagógiai kísérleteinek sorába. Ahhoz, hogy mindez kiderüljön, nagyon rövid idő állt csak rendelkezésre. Az óvoda ugyanis alig kétévnyi működés után, 1913-ban megszűnt. Ennek oka elsősorban az volt, hogy a Polányi Laura üzletember férjét a munkája Bécsbe szólította, ahová egész családja követte.

Az intézmény rövid fennállása lehet a magyarázata annak, hogy a magyar pedagógiatörténeti munkák egyike sem emlékezik meg erről az egyedülálló pedagógiai kísérletről. Hozzájárulhat elfelejtéséhez, illetve mellőzéséhez az is, hogy a korabeli pedagógiai irányzatok egyikéhez sem volt köze, így a pedagógiai szakirodalom talán nem is kívánt vele foglalkozni.

Maga Polányi Laura nem indította újra intézetét sem Bécsben, sem sehol másutt a világon, ahol élt. Ez azt sejteti, hogy belefáradt a kísérletbe,

---

¹¹ A mozgalom német rövidítése, az FKK (Freikörperkultur) nálunk is elterjedt. Jelentése: „a szabad test kultúrája”.

vagy talán kudarcként élte meg. A rendkívül intelligens és kreatív hölgy továbblépett: a későbbiek során történész-identitását öltötte magára, és a történelemtudomány berkeiben fejtette ki tevékenységét. A pedagógiai munkásság életének csak rövid, felejtethető epizódja maradt.

IRODALOM

- CZEIZEL ENDRE (2002): Tudósok, gének, dilemmák. A magyar származású Nobel-díjasok családfaelemzése. Galenius Kiadó, Bp.
- FREUD, SIGMUND – FERENCZI SÁNDOR (2000; 2002): *Levelezés*. I/1; I/2. Thalassa Alapítvány-Pólya Kiadó, Bp.
- LITVÁN GYÖRGY – VARGA F. JÁNOS (szerk.) (1982): *Jászi Oszkár publicisztikája*. Válogatás. Magvető Könyvkiadó, Bp.
- KOESTLER, ARTHUR (1998): *Nyílveessző a végtelenbe*. Osiris Kiadó, Bp.
- POLÁNYI CECIL (é.n.): Művészet és pszichoanalízis. In: Vezér Erzsébet (szerk.) 1986, 43-46.
- POLÁNYI LAURA (1905): Néhány szó a nőről s nőnevelésről. In: Vezér E. 1986, 49-60.
- POLÁNYI LAURA (1911): Világi erkölcsstanítás. *Szabadgondolat*, 1911. 43-45. (Újra közli Vezér Erzsébet (szerk.) 1986, 60-63.)
- POLÁNYI LAURA (1912): Karácsonyi beszélgetés. *Szabadgondolat*, 1912/1. 15-18.
- SZAPOR JUDIT (2005): *The Hungarian Pocahontas: The Life and Times of Laura Polanyi Stricker, 1882-1953*. East European Monographs, Boulder, Colorado
- VEZÉR ERZSÉBET (szerk.) (1986): *Írástudó nemzedékek. A Polányi család története dokumentumokban*. MTA Filozófiai Intézet Lukács Archívum

A KIREKESZTÉS STRATÉGIÁI A PSZICHOANALÍZISBEN*

Friedrich Melinda

„A pszichoanalízist akkor érthetjük meg leginkább, ha kialakulásának és fejlődésének történetét nyomon követjük.” (Freud, 1923, 211.) Ha Freud tanácsát megfogadjuk, a pszichoanalízis történetének tanulmányozása során aligha kerüli el figyelmünket a számos elszakadási mozgalom. Egyes analitikusokat – gyakran haláluk után – őrültté nyilvánítottak, másoknak, a tan egykor lelkes híveinek nevét csak archeológiai ásatásokkal hozhatjuk felszínre. Az elszakadásokért – de nevezik kirekesztésnek, eltávolításnak, kiléptetésnek vagy kivégzésnek is – hagyományosan a tudományos nézeteltéréseket, a másként gondolkodást szokás felelőssé tenni. Freud kitagadott, de mindvégig lelkes követője, Wilhelm Stekel nem hitt „az ún. tudományos nézeteltérésekben; úgy látom, személyes ellentétekről volt szó.” (Stekel, 1925, 124.). A személyes ellentétek, persze, meghatározóak lehetnek a tudományos életben is, hiszen – ahogy Ferenczi mondja a nürnbergi kongresszuson – az ember társas állat, aki bármennyire távozzék is időben és életmódban a családtól, melyben életét és neveltetését nyerte, mindenkor visszaállítja a régi rendet, s följobbvalóiban az apát, munkatársaiban a testvéreit, gyermekeiben pedig játékszereit találja meg újra. „[M]i, analitikusok egyfajta családközösségben élünk [...] egy álomalakká sűrítődik apáink alakja szellemi vezetőnkével. [...] Az egyesületek úgy lényegükben, mint felépítésükben megtartják a család sajátságait. [Így lesz] az egyesületi élet az a tér, amelyen a szublimált homoszexualitás gyűlölet és imádat alakjában, kiéli magát.” (Ferenczi, 1911/1918, 143-144.)

Lássuk hát, hogyan és milyen eszközökkel is történt a nem kívánatos személyek ártalmatlanítása. A pszichoanalízis történetéről született írások és a korabeli levelezések olvasója számára kiderül: maga a kirekesztés diagnózis

---

* Előadásként elhangzott a PTE BTK Pszichológia Doktori Iskolájának Elméleti Pszichoanalízis programja és a Magyarországi Otto Gross Társaság által rendezett "A pszichoanalízis mostohagyermekai" című műhelykonferencián. (Pécs, 2007. november 29-30.)

általi megbélyegzés (ez történhet a száműzendő személy életében, vagy az illető halála után) vagy agyonhallgatás – de leggyakrabban mindkettő – eredménye volt, s e két fő stratégiával párhuzamosan vagy ezek alkalmazása előtt számos marginalizálódást és mellözést elősegítő eszközzel találkozhatunk: a kitaszítandó személy elméleteinek kritikája, árulkodás (a testvér befekettítése az apa előtt vádaskodások és gyanúsítgatások útján), belső viszály szítása, lekezelés és gúny.¹ Az, hogy mindennek során erős érzelmi töltésű tartalmak jelennek meg a színen², ugyancsak igazolja Stekel állásfoglalását. A következőkben egyenként jellemzem a kirekesztés stratégiáit.

A mozgalom veszélyes elemektől való megtisztítására leggyakrabban azt az eszközt – a *diagnózist* – alkalmazták, amelyre Fromm Jones történetíró módszerével kapcsolatban már 1958-ban rámutatott. Az első analitikus, akire az elmebetegség stigmáját rásütötték, Otto Gross volt, akinél Jung, többek szerint kicsinyes bosszúvágyból, 1908-ban szkizofréniát diagnosztizált. Ennél is könnyebb volt valakinél halála után elmebetegséget diagnosztizálni: Jones – sztálinista módszer szerint (Fromm, 2000) – Ferenczi halála után húsz évvel számolt be arról, hogyan borult el Freud budapesti barátjának elméje; Kurt Eissler Viktor Tausk halála után több mint ötven évvel állapított meg nála mániás-depressziós pszichózist (Eissler, 1971). A pszichiátria nyelvén való ítélezésnek, persze, enyhébb fokozatával is találkozhatunk, hiszen ez a leggyakoribb vád, amivel az analitikusok – hol komolyan, hol tréfálkozva – személyes torzsalkodásaik során egymást illették. A Jones által jellemhibásnak tartott (1983, 401.) Stekel szerint Freud egyik kedvenc diagnózisa a paranoia volt, amellyel nemcsak Adlert, hanem sok más barátját is kiténtette (Stekel, 1925, 119.), például Bleulert vagy Otto Grosst (utóbbi emellett a „pszichopatikus”, az „abnormális érzelmi életű” (Freud 1907. július 1. – Freud/Jung 76.), és a „kényszerneurotikus” jelzőkkel is dicsekedhetett). De, persze, egyéb diagnózisok is előfordultak: Jung „heveny neurózisban” (Freud 1912. júl. 28. – Freud/Ferenczi I/2., 118.) szenvedett, Ranknál a pszichoneurózis jeleit figyelték meg (Ferenczi 1924. aug. 3. – Freud/Ferenczi III/1., 112.), Pfister, bár nagyszerű ember, „természetesen maga is neurotikus” (Jung

¹ Munkám során a következő irodalmakra támaszkodtam: Freud: *A pszichoanalitikai mozgalom történetéhez* (1914), Freud: *Önéletrajz* (1925. február), Stekel: *Az analitikus mozgalom története* (1925. június), Jones Freud-életrajza.

² Az elszakadási mozgalmaknak nemcsak a keserűség és a fájdalom volt velejárója; gyakran találkozhatunk az elégedettség, sőt, a diadalittas öröm megnyilvánulásaival is. Erről tanúskodnak Ferenczi Joneshoz írott sorai is: „A bécsiiek örülnek Stekel kilépésének. Freud professzor egészen boldog ettől.” (Ferenczi 1912. november 2., Ferenczi-Jones 2008, 82.)

1909. jan. 1. – Freud/Jung, 218.), a svájci analitikusok körében pedig „nyilvánvalóan járványszerű a pszichózis” (Ferenczi 1914. febr. 18. – Freud/Ferenczi I/2., 292.). Jones azzal, hogy a Freudtól való elfordulás bűnét az elmebajra vezeti vissza, csak egy már Freud által is alkalmazott taktikát fejleszt tovább: míg Jones úgy fogalmaz, hogy Otto Rank elméleti újításaiért mániás-depressziós pszichózisa felelős; Freudnál ez így hangzik: „A legkézenfekvőbb magyarázat az volna, hogy»mesüge« lett” (Freud 1924. aug. 29. – Freud/Ferenczi III/1., 244.). A „mesüge” jelzöt egyébként különös előszeretettel alkalmazta Freud mind ellenségeire, mind szívbeli jóbarátaira:

„Jung amúgy mesüge, leveleiben a gyengédség váltakozik a dölyfös fölényességgel” (Freud/Ferenczi I/2., 167.).

„Tausk előadása nagyon jó volt (...), de irányíthatatlan mesüge marad” (Freud/Ferenczi II/2., 130.).

„A mi kedves svájciaink mesügek lettek. Maeder a tudálékos, Jung meg a hetvenkedő” (Freud/Ferenczi I/2., 227.).

„[A] Spielrein egy mesüge, azt írja, valami bajom van vele.” (Freud/Ferenczi I/2., 308.) – meséli Ferenczinek, de véleményét az érintett előtt sem titkolja: „Most kezd maga is mesügévé válni, mégpedig ugyanazon tünetekkel, mint az elődei” (Idézi Freud/Ferenczi I/2., 308.).

Mint tudjuk, korántsem arról van szó, hogy Freud a makulátlanul tökéletes és épelméjű ember pozíciójából ítélte volna kollégái fölött. Tisztában volt vele: „Köztünk, analitikusok között az a helyzet, hogy senkinek sem kell szégyellnie a maga neurózisát.” (Freud 1913. január 13. – Freud/Jung). Noha ő maga és hívei is kezelendő esetek, tüneteiket féken tudják tartani (Ferenczi 1912. dec. 26. – Freud/Ferenczi I/2., 178.):

„Tiszteltetem a neurózisomat, de azt hiszem, egész jól uralkodom felette. Ő [Jung] viszont úgy viselkedik, mint valami ripacszkodó bolond és brutális fickó, de az is.” (Freud/Ferenczi I/2., 174.)

Ha nem is mindenkit, de sokakat sikerült a diagnózis általi megbélyegzéssel ártalmatlanná tenni, például Otto Grosst, akiről Freud 1909. június 30-án már így nyilatkozik: „Grossnak vége; már nehezen lesz ártalmára a mi ügyünknek” (Freud/Jung, 180.). Ezzel tulajdonképpen élve a tudattalan mélyébe temették őt, és *agyonhallgatták*, nehogy föl találjon támadni – ennek érdekében utólag a salzburgi kongresszus előadóinak névsorából is törölték a nevét. Ha netalántán mégis szóba jött egy eltávolítandó személy neve, elismerő kijelentés nem hangozhatott el anélkül, hogy azt ne követte volna azonnal egy negatív tartalmú állítás: Tausk „rendkívül tehetséges, de pszichopatikus személyiség” (Stekel, 1925, 116.).

Fontos marginalizálódást elősegítő eszköz volt a nemkívánatos személyek *elméleteinek kritikája*. Az ehhez használatos formulát Stekel adja meg

nekünk: „[...] ami [Adler] elméleteiben újak látszik, az már ismert, ami valóban új, az hajtófát sem ér.” (Stekel, 1925, 119.). Ferenczinél több hasonló példát is találunk: Ez „semmi esetre sem O. Gross felfedezése, bár ő ezt a látszatot kívánja kelteni, hanem az a nézet, amelyet kezdettől fogva maga Freud képviselt” (Ferenczi, 1920/2006). Csáth Géza „Freud professzor elméletét ott és úgy akarja tökéletesíteni, ahol és ahogy azt már maga Freud elvégezte” (Ferenczi, 1912/1998, 195-196). Jellemző Ferenczi lesújtó ítélete Stekel *Die Sprache des Traumes* c. könyvéről: „Ami értékes benne, az elférne egy kis füzetecskében, a többi a beavatottak számára használhatatlan – kívülállóak számára pedig egyenesen káros” (Ferenczi 1911. március 31. – Freud/Ferenczi I/1., 386.).

Egy másik eszköz az ellenséges testvérkomplexusból táplálkozó *vádaskodás*, amellyel többen próbálták vetélytársukat eltávolítani a színről. Jó példa erre a Rank és Abraham vagy a Rank és Jones közötti ellentét. Jones éveken keresztül próbálta Freud figyelmét Rank természetének „durván diktatórikus” vonásaira és „nyilvánvaló neurotikus hajlamaira” (Jones, 1983, 419.) irányítani, és – saját szavaival – „szüntelenül attól rettegett, vajon Rank ’testvérgyűlölete’ nem hátrál-e vissza a mélyebb ’apagyűlölethez’” (Jones, uo., 514.), míg be nem következett „Rank lelki összeomlása” (Jones, uo., 513.), s Freud el nem ismerte: Jonesnak mindvégig igaza volt.³

A következő kirekesztési stratégiára szintén Stekel hívja fel figyelmünket. 1925-ben fölpanaszolja, hogy egy Freud által szított belső viszálynak nagy szerepe volt saját marginalizálódásában: „A helyzetem még rosszabbra fordult, amikor megjelent az egyesületben egy új tag, Dr. Viktor Tausk. [...] Ez az ember első perctől fogva gyűlölt engem, és el kellett tűrnöm gúnyos megjegyzéseit. [...] Ezt írtam Freudnak: ’Ha nem véd meg Tausk támadásaitól, ki fogok lépni az egyesületből.’ [...] Tausk támadásai azonban egyre komolyabbra fordultak. Hamarosan rájöttem: nem is Tausktól, hanem magától Freudtól eredtek, és Tausk csupán faltörő kos volt, amelyet Freud használt Stekel erődjének bevételeére.” (Stekel, 1925, 116-121.). Stekel szemében úgy tűnt, Freud Tausk személyében bérgyilkost fogadott ellene.

Hogy a pszichoanalízis hatalmasaitól a gúny, az élcelődés és a lekezelő magatartás sem volt idegen, ha veszélyes elemek fenyegették az „ügy” jövőjét, azt jól példázzák a következő hasonlatok. Előszórettel hasonlítottak eltávolítandó személyeket alantasnak és/vagy veszélyesnek tartott állatok-

³ Jones testvérkomplexusára kiválóan rávilágít az alábbi ’rangsor’ is: „A Bizottság háború előtti 5 tagja között szemmel láthatóan így oszlott meg Freud vonzalma: kétségtelenül Ferenczi állt hozzá legközelebb, utána Abraham, jómagam, Rank és Sachs volt a sorrend.” (Jones 1983, 416.)

hoz. Freud levelezéseiben Tausk kutya, Stekel disznó, Adler⁴ pedig sas alakjában jelenik meg előttünk. Lássuk a példákat: Freud Tauskot „gonosz ragadozó”-nak nevezi (Freud/Ferenczi I/2, 92), aki Salomé szerint „ravasz és veszélyes, ugat és harap” (Salomé naplójából idézi Roazen 1973, 61). „Stekel disznó, folyton szimatol” (Freud/Ferenczi I/2, 133). „Az a baj, hogy ő tudja a legjobban kiszagolni a tudattalan jelentését... abszolút disznó, mi pedig hétköznapi, rendes emberek vagyunk” (Freud-Jung 285). „Kár lenne, ha elvesztenénk a szaglószervét” (Freud/Jung, 468). „Stekel új könyve tartalmas – a disznó mindig kiszagolja a gombát” (Freud/Jung 446). „Mellesleg nagyon helyes, ha Adler [...] szétaprít valamit a csőrével” (Freud/Ferenczi I/2, 245.).

Ezek az ártalmatlannak látszó tréfás hasonlatok jelentős segítséget nyújtanak nekünk abban, hogy megértsük: mi is az, ami a belül maradtakat a kirekesztendő vagy már kirekesztett személyektől megkülönbözteti. Ha összevetjük azokat a jelzőket, amelyeket a levelezésekben az egymással szemben álló felek jellemzésére találunk, az egyik oldalon ösztöneit féken tartani képes kultúrembert, a másik oldalon állatias ösztönlényt látunk. A Freud belső köréhez való tartozás, úgy tűnik, nagymértékben az önuralom függvénye, meghatározó tehát, hogy ki mennyire képes vagy nem képes kordában tartani tudattalanja ellenséges rezdüléseit, vagyis mennyire viselkedik jól. Akiket Freud fiául fogadott, s 'belül' maradhattak, az alábbi tulajdonságokkal rendelkeztek: értékes, derék, tisztességes, rendes, hűséges, önzetlen, megbízható, szeretetteljesen gondoskodó, szolgálatkész, diszkrét, állhatatos, józan. Az eltávolítandó vagy eltávolított személy ezzel szemben becsvágyó, énközpontú, nevelhetetlen, hazug, pimasz, beképzelt, patológiusan hiú, ripacszkodó, szertelen, féltékeny, erkölcstelen, túlérzékeny, emellett tudatlan és intellektuálisan nulla. Olyan ez, mintha maga Dr. Jekyll és az általa elpusztítani kívánt⁵, fiának tekintett teremtménye és alteregója, Mr. Hyde állana egymással szemben. Azonban minden Dr. Jekyllben benne él Mr. Hyde, s a kettő nem létezhet egymás nélkül, egymástól nem választható el. Embert megérteni csak úgy lehet, ha szem előtt tartjuk: „Ellentétpárokból áll az ember érzelmi élete.” (Freud, 1909/1993).

Stekel boldogan hajolt meg „a nagy zseni előtt, akire oly igazak a költő [C. F. Meyer] szavai” (1925, 129.):

„Nem vagyok könyv, mit telít bölcs képzelet,
de ember, saját ellentmondásaim telítenek.”⁶

---

⁴ 'Der Adler' jelentése: sas.

⁵ Jekyllnek e hajlandósága nevében is benne rejlik: 'Je' és 'kyll'/'kill'.

⁶ Hárs György Péter fordítása.

IRODALOM

- BOS, JAAP (2005): Marginal Historiography: On Stekel's Account of Things. In: *Psychoanalysis and History* 7 (1), 2005, 81-97.
- EISSLER, KURT R. (1971): *Talent and genius: The fictitious case of Tausk contra Freud*. Quadrangle Books, Chicago.
- FERENCZI SÁNDOR (1911/1918): A pszichoanalitikus mozgalom történetéből. In: *Lelki problémák a pszichoanalízis megvilágításában*. Dick Manó, Budapest, 138-150.
- FERENCZI SÁNDOR (1912/1998): Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa. In: Csáth Géza: *Egy elmebeteg nő naplója. Összegyűjtött elmeorvosi tanulmányok*. Magvető, Budapest. 195-196.
- FERENCZI SÁNDOR (1921/2006): Recenzió Otto Gross *Három tanulmány a belső konfliktusról* című könyvéről. In: *Thalassa* 2006/2-3: 197-203.
- FERENCZI SÁNDOR – JONES, ERNEST (2008): Briefe/Letters/Levelek, 1911-1913. *Thalassa* [rendkívüli szám] (19), 2: 15-76; 77-112.
- FREUD, SIGMUND (1909/1993): Megjegyzések egy kényszerneurotikus esetről. A "Patkányember". Ford. Alpár Zsuzsa. In: *Sigmund Freud művei II. A Patkányember. Klinikai esettanulmányok I.* (Sorozatszerkesztő: Erős Ferenc) Cserépfalvi, Budapest. [A továbbiakban röviden: SFM] 213-275.
- FREUD, SIGMUND (1914/1993): A pszichoanalitikai mozgalom történetéhez. In: *SFM I. Önéletrajzi írások*. 65-117.
- FREUD, SIGMUND (1923/1999): 'Psychoanalyse' und 'Libidotheorie'. In: *Gesammelte Werke XIII*. Fischer Verlag, Frankfurt am Main.
- FREUD, SIGMUND (1925/1993): Önéletrajz. In: *SFM I. Önéletrajzi írások*. 9-63.
- FREUD, SIGMUND – FERENCZI SÁNDOR (2000-2005): *Levelezés. I/1-III/2*. (Szerk. Ernst Falzeder és Eva Brabant, Haynal André tudományos irányításával. A magyar kiadást sajtó alá rendezte: Erős Ferenc és Kovács Anna.) Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, Budapest.
- FREUD, SIGMUND – JUNG, C. G. (1974): *Briefwechsel*. Fischer, Frankfurt/M.
- FROMM, ERICH (2000): Pszichoanalízis: tudomány vagy párthűség. In: Erős Ferenc (szerk.): *Ferenczi Sándor. Új Mandátum*, Budapest. 224-230.
- JONES, ERNEST (1983): *Sigmund Freud élete és munkássága*. Európa, Budapest.
- ROAZEN, PAUL (1973): *Brudertier. Sigmund Freud und Viktor Tausk: die Geschichte eines tragischen Konfliktes*. Hoffmann und Campe, Hamburg.
- STEKEL, WILHELM (1925/2005): On the History of the Analytical Movement. Translated by Jaap Bos. In: *Psychoanalysis and History* 7 (1), 2005, 99-130.
- STEVENSON, R. L. (1978): *Dr. Jekyll és Mr. Hyde különös esete. Két kisregény*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 5-78.

FÓRUM

**„ES IST SCHWER, EIN MENSCH ZU WERDEN”
A PSZICHOANALÍZIS TRAGIKUS HUMANIZMUSA**

Jens De Vleminck*

„Nem láttátok, miben éltem én,
nem láttátok, mily rémségeket tettem én,
ne lássátok most, kiket oly jó látnotok,
s kiket legjobb lett volna sohse látnotok.”¹

Ez a sirám Sophoklész *Oedipus király* című tragédiájának egyik leghíresebb szakasza. A darab csúcspontján Oedipus föllebbenti múltjáról a fátylat, és belátja, mennyire vak volt önnön sorsa iránt. Miután fölfedezi anyjának és feleségének, Iokasténak az öngyilkosságát, annak köntöse arany kapcsainak hegyét szeméibe mártva Oedipus megvakítja önmagát, képtelen lévén nézni tettei következményeit. Vak volt saját, Apolló jósdájában föltárult igazsága iránt. Azt hitte, túlléphet saját sorsán. Ahelyett, hogy képes lenne létezését szabadon megválasztani, úgy tűnik, Oedipusnak „végzetét olyan átokként kell elviselnie, ami mássá teszi őt, mint önmaga” (Roudinesco, 2001, 109.). Mintha Oedipus élete nem egészen volna a sajátja, mintha olyan titokzatos erőkre utközne, amelyekkel nem képes szembeesülni, jóllehet azok rajta keresztül fejtik ki működésüket. Ezek azok az erők, amiket Freud magyarázni próbál, hogy bepillantást nyerjen az emberi mivolt rejtélyébe.

Oedipus hányattatásainak freudi olvasatát emblematikusnak tekinthetjük általánosabban is, a pszichoanalitikus vállalkozásra nézvést. Az emberi lény, akár csak Oedipus, vaknak mutatkozik saját élete mozgatórugóinak motívumaira. Vaknak arra, hogy kicsoda is ő valójában, s ez teszi Oedipust annak a tragikus embernek a prototípusává, aki attól szenved, hogy vak volt önnön sorsa és önnönmaga iránt. Tény, hogy Freud óta Oedipus alakja az emberi

* Az írást *“Es ist schwer ein, Mensch zu werden. The Tragic Humanism of Psychoanalysis”* címmel a szerző bocsátotta rendelkezésünkre. Szondi munkásságával a *Thalassa* 1996/2. számában foglalkoztunk. Lásd még Gyöngyösiné Kiss Enikő (szerk.): *Szondi Lipót*. Új Mandátum, Bp. 1999.

¹ Sophoklész: *Oedipus király*. Babits Mihály fordítása. [Sophoklész, 1970, 227.]

létezés tragikus dimenziójának paradigmájává vált: „Oedipus, az ókori hős, a végzet áruhájába bújt tudattalan egyetemességét szimbolizálja”.² Freud Oedipusa az ember önmagával való találkozásából, önmagával vívott, meg nem nyerhető harcából tár föl valamit. Az emberi lélek benső konfliktusaira összpontosítva a pszichoanalízis bizonyos értelemben az emberi természetnek és sorsnak ezt a tragikus lehetőségét és vele született adottságát fedezte föl. Ilymódon a görög tragédiából vett nyitóidézet az emberi létnek mint olyannak a tragikus elemeiből tár föl valamit. Oedipus sorsa nem *csak* a külső körülményekből adódóan tragikus. A helyzet annál inkább tragikus, mert Oedipus önnön természete meglevenedésének áldozata, *függetlenül attól*, hogy a körülmények milyenek. Freud kulcstörténetének tragikus hőse olyan tükör, amelyben egyedi szubjektivitásunk emberi tragédiája verődik vissza. Oedipus tehát az Akárki életében jeleníti meg a tragédia színhelyét: „Mutato nomine de te fabula narratur” [„A mese rólad szól, csak a név más”]³.

Jelen írás amellet érvel, hogy a pszichoanalízis azon görög törekvés méltó örökösének tekinthető, hogy számot adjunk az emberi lélek tragikus hányattásairól. Szondi Lipót (1893–1986) magyar pszichiáter-pszichoanalitikus *sorsanalízise* a pszichoanalízishez való egyik legérdekesebb hozzájárulás. Azt próbálom bemutatni, hogy az emberi szubjektum tragikus sorsa Szondi gondolkodásának kiindulópontja s egyben vezérmotívuma. Végül megkockáztatom, hogy a freudi pszichoanalízissel egybecsengően Szondi sorsanalízise is „tragikus humanizmusként” jellemezhető.

I. Az ember tragédiája és a pszichoanalízis

Senki sem szállna vitába azzal a nézettel, hogy a pszichoanalízis legradikálisabb állítása a „tudattalan” létezésének tételezése. Freudnak meggyőződése volt, hogy a pszichoanalízis azzal, hogy rámutatott, elvileg és alapvetően nem ismerhetjük önmagunkat, még Kopernikusznál és Darwinnál is botrányosabban rázta meg az emberiséget. A hatalmas, rejtett és kontrollálhatatlan erőkből álló „tudattalan” létezésének, úgy tűnik, mégis megvan a pszichológia és a pszichiátria előtti története. A görög mitológiában és tragédiában a tudattalant például az embernek, mint emberfölötti *külső* erők, sorsot fonó istenek vagy démonok áldozatának a szempontjából értelmezik. Freud tézise mégis forradalmi, mert azt hangsúlyozza, hogy ezeket az erőket nem *külső* hatalmak irányítják, hanem magából az emberi lélekből erednek. A személyes tudattalan bevezetésével Freud az alapvető elidegenedésre mutat rá az emberi szubjektivitás magjában. A tudattalan freudi eszméje kihat az embernek mint önmagát átlátni képes „racionális állatnak” a

---

² Jean Starobinski, idézi Roudinesco, 2001, 109.

³ Horatius, Szatírák, I, 69.

képére, minthogy alapvetően annak eredetét, azaz a tudatot kérdőjelezi meg. A tudat és a tudattalan közötti feszült viszony a lélek pszichoanalitikus modelljének paradigmájává lesz. Ennek a konfliktusnak a fölismerése és a személyes tudattalannal való megismerkedés vált a pszichoanalízis központi céljává. Freud óta az emberi lény „elkerülhetetlenül két egymással ütköző elv metszéspontjába került” (Lear, 2000, 139.). A szubjektumban tudatosult az a tény, hogy motivációinak némelyike kijátssza tudatosságát. Freud olyan személyes igazságra nyitja rá a szubjektum szemét, ami túlmegegy a tudaton és a racionális megértésen. Olyan elfojtott törekvésre utal a lélek mélyén, amely közvetlenül nem hozzáférhető. Lear szerint Freudot „tragikus gondolkodóvá” az emberi mivolt egyfajta lelki konfliktusként való jellemzése teszi. (Lear, 2000, 139.) Ebben az értelemben Freudnál az egyéni intrapszichés élet „színháza” a tragédia *színhelye*. Minthogy a pszichoanalízis a szubjektivitás egyedüliségét tárja föl, ebből közvetlenül következik, hogy az ember tragédiája az emberen belül játszódó tragédia.

Freud szándéka, hogy az emberi motiváció és vágy tragikus természetét föl-tárja, egybevág a tudattalannak mint az ember biológiájába ágyazott rendszernek a tanulmányozásával. (Sulloway, 1987) Freud a tudattalan biológiai alapjaként egy „ősi örökséget” emleget. (Freud, 1966a, 240.) Fokozatosan fölismerte az ösztönök „alkati” erejének elsöprő hatalmát. A személyes elfojtott tudattalan hatása önmagában elégtelennek bizonyult az emberi mivolt tragédiájának teljes megértéséhez. Freudban apránként egyre inkább tudatosult, hogy az ontogenetikus faktor (ami a korai gyermekkor eseményeivel számol) az ember ösztönélete viszontagságainak magyarázatakor – legalábbis részben – kudarcot vall. Úgy tűnik tehát, amint Freud eléri a tudattalan biológiai határait, magának a pszichoanalízisnek a határaiba ütközik. Freud világossá teszi – még ha kifejtetni nem is képes –, hogy a genetikai alkat hatása további kutatást igényel.

Szondi Lipót magyar pszichiáter-pszichoanalitikus ezen a ponton vette föl Freud azon inadekvát törekvéseinek fonalát, hogy megértse az öröklött alkat hatását a tudattalan hányattatásaira. A késői Freudnál fölbukkanó alkati perspektíva további kidolgozása tette lehetővé Szondi számára, hogy kifejlessze az egyik legérdekesebb hozzájárulást a pszichoanalízishez, az úgynevezett sorsanalízist.⁴ Szondi első elméleti írásaitól kezdődően nyíltan azonosul az ókori görög „anankológiával” és Freudnak az alkati tényezőre irányuló növekvő érdeklődésével. Heidegger „Dasein” fogalmához hasonlóan Szondi bevezeti az „ananke” görög terminusát, mint olyan kulcsfogalmat, amellyel az egyéni emberi mivolt jellemezhető. Az „ananke” különféle jelentései és konnotációi, amelyek a „sorstól”, a „végzettől” és a „szükségtől” a „szükségyszerűségig” és a „vérrokonságig” sorjáznak (Szondi, 2004, 30.), közvetlenül mutatják Szondi

---

⁴ Gilles Deleuze és Félix Guattari szerint „Szondi műve volt az első, amely lerakta a pszichoanalízis és a genetika viszonyának alapjait”. (Deleuze – Guattari, 2004, 318-319)

elmélyülését az alkat hatásában – szembehelyezkedve Freudnak a kisgyermekkor hatásával kapcsolatos maradandó befolyásával: „Δοιμων και Τυχη [adomány és véletlen] határozza meg az ember sorsát – ritkán vagy sohasem egyedül ezen erők egyike. [...] Kezdetben az ember bátorzkodhat magát az alkatot úgy felfogni, mint az ősök végtelenül hosszú sorát ért véletlenszerű hatások lecsapódását” (Freud, 1966b, 99., 2. jegyzet). Szondi kezdettől fogva a kényszer szempontjából értelmezte a „démonikus” befolyás Freud általi növekvő hangsúlyozását, noha anélkül, hogy azt a durva determinizmus bármiféle formájáig vezette volna vissza. Szondi inkább azt az eszmét alakította ki, hogy minden kényszerben egyidejűleg megvan az egzisztenciális lehetőségek pozitív potenciája is. Annak érdekében, hogy megragadjuk, miként is értette Szondi a benső kényszer és a lelki szabadság közötti összjátékot, vissza kell mennünk addig a mozzanatig, amelyből Szondi kiindult.

2. Oedipus, és ami rajta túl van

Pályafutása elején Szondi találkozott egy fiatal nővel, aki azért kereste föl, mert a kényszerneurózis különféle formáiban szenvedett. A páciens férje jelenlétében mesélte el Szondinak, miként vált kapcsolatukban stressz-tényezővé a lelkiállapota. Túlzott aggodalmában megkérdezte Szondit, vajon kezelte-e valaha az övéhez hasonlóan súlyos esetet. Szondi azt válaszolta, hogy pár évvel ezelőtt volt egy pontosan ilyen klinikai állapotban lévő nőbetege. A korábbi betegről adott leírás alapján a páciens „fölfedezte”, hogy Szondi a férje anyjáról beszél. A mostani eset arra készítette Szondit, hogy fontolóra vegye annak lehetőségét, hogy ez nem lehet a pusztán véletlen műve. Bár a fiatal hölgy annak idején nem mutatott tüneteket, a férje mégiscsak egy olyan nőbe szeretett bele, akinek ugyanaz a patológikus hajlama volt, mint amitől a saját édesanyja szenvedett. Szondi föltette magának a kérdést: „Lehetséges, hogy ennek a három embernek a *tragédiáját* talán családtörténeti szempontból kell megközelíteni?” (Szondi, 1937, 6. – a szerző kiemelése).

Szondi megpróbálta ennek a párnak a tragikus tárgyválasztását saját, a pszichopatológia öröklött természetéről folytatott kutatásának kontextusában megérteni. A kiterjedt genealógiai kutatás szignifikáns pozitív korrelációt tárt föl a pszichopatológia és a tárgyválasztás között. Mert miközben páciensek százainak genealógiai adatait nézte át, Szondi észrevette, hogy nem csupán a leszármazottak körében jelennek meg az öröklött zavarok. A szerelmi partnerek szintén ugyanazon örökletes zavart látszanak mutatni. Ezek a fölismerések arra készítették, hogy kifejlessze a tárgyválasztás elméletét, amely azt állítja, hogy a hasonló lelki zavarokban szenvedő egyének kölcsönös egymást kedvelése a hasonló vagy azonos génvariációkkal rendelkező emberek közötti vonzerőnek köszönhető. Esetek ezreinek empirikus vizsgálata erősítette meg Szondi

azon hipotézisét, hogy akik kölcsönösen egymást választják, azok „génrokok”. Továbbá bizonyítékot talált azon állítása megtámogatására, hogy mind az egészséges, mind pedig a beteg emberek körében az öröklött karakter irányítja a választási preferenciákat.

Mindamellet, az ember genetikus diszpozíciójának determináló hatása ennél jelentősen erősebb. Nem csupán a szerelmi partner választására hat ki, hanem *minden* lehetséges választásra az élet során. Szondi szerint a gének minden emberi tevékenység formálásában részt vesznek, a születéstől a halálig (Szondi, 2004, 33.), a barát- és foglalkozásválasztástól egészen addig, hogy milyen betegségben szenvedünk (mind fizikailag, mind pedig lelkileg), sőt abban is, hogy miként fogunk meghalni majd⁵. Választásaink „szubjektív” választások abban az értelemben, hogy természetszerűen sajátos személyiségünkől következnek, és így egyedülállóságunk alkotórészei. Ebben az értelemben választásaink egy teljes, életünk során kibontakozó, eleven egyéni életterv, sorsunk vagy „végzetünk” manifesztációi (Szondi, 1999, 152.). Freudra és Dosztojevskijre utalva Szondi valójában azt hangsúlyozza, hogy „[az] ember *lelkének* története [...] olyan hősi regény, amit ráérősen, hosszú mondatokban szeretnénk elmesélni” (Szondi, 1949, vii-viii.). Abból a tényből adódóan, hogy az egyén szubjektív sorsát lényegében öröklött hajlama határozza meg, Szondi ezt „kényszersorsnak” nevezi⁶. Következésképpen ez a sors „végzetet” is jelent, mert a szubjektív sors „fatalista” értelmezést kap. Ezt az öröklött „determináltságot” hívják „genotropizmusnak”. Noha erre Szondi korai írásaiban fektet különös hangsúlyt, a kényszer eszméje a sorsanalízis sarkköve marad. A sorsanalízis végső kihívása lehetővé tenni a páciens számára, hogy tudatosabb belátást nyerjen személyes genotropizmusába. A tudatosításnak ez a folyamata lehetővé teszi a páciensnek, hogy megkönnyítse az átmenetet a „kényszersorsból” a „szabad sors” felé.

Szondi az „örökség” és „a tudattalan” viszonyát „a tudattalan genetikájává” fejleszti. Az örökletes hajlam, amelynek révén az egyének biológiailag kötődnek családjuk többi tagjához, filogenetikailag a tudattalan ösztönélet szintjén nyilvánul meg. Szondi genotropizmusa egy olyan független funkcionális réteg létezését foglalja magában, amely „genotropikusan” meghatározott, és amely a szélesebb tudattalan rendszeren belül helyezkedik el. Szondi ezt az azidáig föltáratlan réteget „családi tudattalannak” nevezte el, és úgy tekintette,

---

⁵ Vö. ezt Freudnak azzal az elképzelésével, hogy az ismétlési kényszer biztosítja azt, „hogy az organizmus csak a *maga* módja szerint akar meghalni” (Freud, 2003a, 528.; a szerző kiemelése).

⁶ Freud „a kényszerítő végzet” [Schicksalszwang] kifejezést az „ismétlési kényszer” értelmében használja, a „halálösztön” hipotéziséhez kapcsolódóan (Vö. Freud, 2003a, 512.). Mindazonáltal ezt az „ismétlést” Szondi az örökségre való utalással próbálta megmagyarázni.

hogy az Freud „személyes tudattalanja” és Jung „kollektív tudattalanja” között terül el (Szondi, 2004). Ekként ez a három réteg alkotja a tudattalan rendszert mint teljes „biológiailag szervezett egységet” (Szondi, 1947, 20.). Szondi szerint a mély lelki folyamatoknak a freudi pszichoanalízis az ontogenezise, a sorsanalízis a genealógiája, a jungi analitikus pszichológia pedig az archeológiája (Szondi, 1999, 101.). Ahol Freud és Jung személy szerint a tünetek és a szimbólumok felé fordultak, a sorsanalízis a szubjektum választásainak, mint öröklött determinált családi tudattalanja kifejeződéseinek a megértését hangsúlyozza. Az, hogy Szondi a „kényszersorsra” vagy „végzetre” helyezi a hangsúlyt, azt jelenti, hogy a szubjektum választásai „tragikus választásokként” értelmezhetők. Hiszen a végzetes döntések gyakran tragikusak abban az értelemben, hogy pusztuláshoz vezetnek. A végzet egyedülállóan emberi adottság, mert csupán az emberek képesek végzetes ösztönkésztetéseiket tudatosítani.

A családi tudattalan örökletes alapja transzgenerációs dimenziót rendel a tudattalan ösztönülethez, s ez szétfeszíti a freudi nukleáris család korlátait. Szondi emellett az Ödipusz-komplexus abszolút értékét is radikálisan új perspektívába helyezi: „[A]helyett, hogy a papa-mama képeire redukálnánk, [létezik] végső soron valamiféle viszony a külvilághoz!” (Deleuze – Guattari, 2004, 319.) Szondi a tudattalan analízisébe bevezet egy konkrét és társadalmi dimenziót, „egy teljes társadalmi-történelmi mezőt”, ami *túl* van Oedipuson (Deleuze – Guattari, 2004, 319.). Ahhoz, hogy a tragikus hős sorsát tökéletesen megértsük, nagyon sokszor tovább kell lépnünk egy vagy két generációnál. Éppen a transzgenerációs sors és a kiterjesztett család hangsúlyozása az, amiben Szondi sorsanalízise a görög tragédiákkal osztozik. Az egyéni tudattalan ösztönélet nem csupán szüleinkéhez és nagyszüleinkéhez kapcsolódik, hanem összeköt bennünket más és – első látásra – távolibb genetikussal, „rokonokkal”, az ősökkel [Ahnen] is. Ez az oka, hogy Szondi kezdetben „ős-elméletnek” nevezte elméletét (Szondi, 1937, 25). Őseink választásai fejeződnek ki megújult módon azáltal, hogy irányítják genetikai leszármazottaik végzetes sorsformáló választásait. Szondi az ősök választásainak saját egyéni sorsunkban zajló megismétlődését Freud azon megjegyzésének fényében értelmezi, hogy minden ösztön elidegeníthetetlen törekvése egy korábbi (ősi) állapot ismétlése vagy „visszaállítás” (Szondi, 1968, 61.). Annak ellenére, hogy analízisében kulcsfontosságú a genetika, Szondi, Freuddal egyetértésben „pszichikus ősnépeséghez” hasonlítja a tudattalan ösztönöket (Freud, 1997, 106).

Freud az ösztönökről „mitikus lények[ként gondolkodik, amelyek] meghatározatlanságukban nagyszerűek” (Freud, 1999, 107). Jóllehet, meg volt győződve arról is, hogy a pszichoanalízisnek valójában „egy teherbíró ösztöntan[ra van szüksége], melyre tovább lehetne építeni” (Freud, 1993, 50). Szem előtt tartva Freud megfontolásait, Szondi a pszichoanalitikus szakadékot átívelő hídnak tekintette saját „ölfedezését” a családi tudattalanról (Szondi, 1998, 31.). Metapszichológiájában Freud olyan dinamikus erők komplexu-

maként fogja föl a tudattalant, amelyek „a lelki és a testi között [állanak mint] a test belsejéből származó és a lélekbe jutó ingerek pszichikus képvisellete” (Freud, 2003b, 402). Szondi az öröklött családi tudattalan szintjén érvényesíti ezt az elgondolást. A genotropizmus tehát közvetlen kapocs az ösztönök és az „ösztöngének”, azon biológiai entitások között, amelyek a családi tudattalan biológiai alapjait képezik. A Szondi-féle ösztönök ösztöngénekből erednek a családi tudattalanban. Történetesen ez az, ami Szondit a „lelki tudattalannak” a „genetikai tudattalannal” való azonosításához vezeti el⁷.

3. Az emberi kristály

A családi tudattalan Szondi elemzésében négy alapvető összetevőből áll, annak a négy ösztönkörnek az összjátéka, amelyek formát adnak az emberi sorsnak. Szondi megkülönbözteti a szexuális ösztönkört, a paroxizmális⁸ ösztönkört, az énes ösztönkört és a kapcsolati ösztönkört. Emellett ezen ösztönkörök vagy „vektorok” mindegyike az ember öröksége kettős természetének köszönhető poláris törekvésben tapasztalható meg. Ez a dinamikus polaritás a személyiségben a szükségletek kettős készleteként jelentkezik. Adott lévén a tény, hogy minden vektor további két alkotó pólusra vagy „faktorra” oszlik. A családi tudattalan analízise nyolc faktort tár föl, amelyek az emberi létezés genetikai „gyökereit” alkotják. Szondi nagyon gyakran „sorsradikáléknak” nevezi őket: az emberi személyiségbe ágyazott irányító erőknak. Mindegyikük azon nyolc alapvetően emberi pszichiátriai betegség egyikéről kapta a nevét, amelyeket Szondi a teljes pszichiátriai spektrumban elkülönít: hermafroditizmus és szodomazochizmus (a szexuális pszichopatológiák köre), epilepszia és hisztéria (a paroxizmális pszichopatológiák köre), katatónia és paranoia (a szkiziform pszichopatológiák köre), valamint mánia és depresszió (a cirkuláris pszichopatológiák köre). Ami egyedülálló Szondi megközelítésében, az az, hogy ezeknek a pszichiátriai kategóriáknak olyan jelentése van, amely túlmegy pusztán pszichiátriai értelmezésükön. Mert ugyanakkor minden radikálé egy bizonyos személyiségterületet képvisel, az emberi létezés egy egzisztenciális dimenz-

---

⁷ Szondi sorsanalízisét kezdettől fogva genetikai kidolgozása miatt kritizálták. Jóllehet az érdeklődés fokozatosan elmozdult a genetikától az elmélet pszichológiai vonatkozásai, a teszt és a terápiás módszer felé, Szondi maga kitarzott a genetikai elv mellett (noha annak némi hozzáigazításával saját eredeti gondolkodásához). Vö. Szondi, 1984.

⁸ A "paroxizmus" fogalmát Szondi annak a bizonyos érzelmi karakternek a leírására használja, amelyet a "meglepetés" vagy a hirtelen "kitörés" jegyében érthetünk meg. Azt a "föllobbanást" kívánja kifejezni vele, amilyen a hirtelen dühroham vagy az első látásra kirobbanó szerelem is. Vö. Szondi, 1972, 102

ióját, amelyben megvan a lehetőség, hogy létezésünk problématerületévé degenerálódjék. Szondi a pszichiátriát ily módon humanizálja, és ezzel párhuzamosan minden emberi lényben fölfedezi. Ezek a faktorok tehát abban az értelemben alapvetőek, hogy egyetemesen emberiek. Egyéni megnyilvánulásuk természetesen változó, és a lehetséges jellemvonások széles skáláját fedi le.

Szondi ösztönelmélete valóban értelmezhető a freudi „kristály-elv” radiális kidolgozásaként. Ez utóbbi szerint a pszichopatológia az emberi létezés veleje: „Másrésről megszoktuk, hogy a patológia a normális viszonyok eltúlzása által figyelmünket olyan jelenségekre hívhatja fel, amelyeket különben nem vettünk volna észre” (Freud, 1999, 68.). Nyilvánvalóvá válik, hogy a pszichopatológia és a „normalitás” különbsége lényegében mennyiségi természetű, és inkább a folytonosság jegyében érthető.⁹ Szondi úgy véli, hogy mindenkinek megvan a genetikus hajlama a nyolc alapvető zavar bármelyike kifejlődésének irányában. Valójában a patológiás megnyilvánulás csak egyike a sors számos lehetséges kifejeződésének (Szondi, 2004, 77.), minthogy ugyanaz a hajlam éppúgy aktualizálódhat szocializált vagy humanizált módon is.¹⁰ Mindamellert az előre meglévő hajlam – akár betegsége, akár egészsége –, nem vezethető vissza egyszerűen egy vagy több gyökér erejére. Szondi valóban megjegyzi, hogy rendkívül fontos a teljes perspektíva számításba vétele. Mind a pszichopatológiát, mind pedig a normalitást mind a nyolc faktor finom dinamikus összjátéka szempontjából kell megérteni. Az egészséges vagy „normális” személyiség kiegyensúlyozott és integrált ösztönelete a különböző ellentétpárok közti dinamikus kiegyensúlyozottságot tükrözi. Ily módon minden szubjektum folyamatosan egyfajta személyes tréningen megy át, hogy a lelki életben egy *modus vivendit* fönntartson. Pszichopatológiás állapotban a tudattalan lelki élet merev, és egyensúlya megbomlott. Ahelyett, hogy integrált egészet képeznének, az ellentétpárok belsőleg lehasadtak vagy szétváltak egymástól. Ez az állapot lelki fragmentáltsággént jellemezhető (Szondi, 1980.). A folytonosság másik végére nézvést Szondi úgy tartja, hogy a normalitás statikus megértése ideális fikció. A lelki egészség és betegség mindig együtt létezik. Ez azt jelenti például, hogy a látszólag „normális” személyiség mindig tartalmaz potenciálisan patológiás elemeket, még ha lehetséges is, hogy ezek a patológiás elemek sohasem válnak manifesztté. Hasonlóképpen, az is lehetséges, hogy derült égből villámcsapásként korábban észrevétlen

⁹ A szexuális ösztönvektor pl. mind a „hermafroditizmus” szelídségét, mind pedig a „szadomazochizmus” agresszivitását magában foglalja. Szondi Freudhoz hasonlóan a perverzitót olyasvalaminek a kiterjesztéseként értelmezi, ami egyébként a „normális” szexualitás lényeges eleme is. Vö. Szondi, 1972, 102.

¹⁰ A „hisztéria” faktor manifesztté válik pl. a hisztériás betegben (patológia), a politikusban (szocializáció) és a színészben (humanizálás vagy szublimáció) Vö. Szondi, 1977, 90.

tényezők kerülnek felszínre. Ez megérteti velünk, hogy Szondi miért jellemezte a tudattalan ösztönéletet az átmenet dinamikus folyamataként és az egymást kiegészítő ellentétek folytonos finomhangolásaként.

4. A sors arcai

Meg kell jegyezni, hogy Szondit mindig terápiás megfontolások vezették elmélete kidolgozásában. Szondi egyre inkább szükségesnek érezte egy diagnosztikus segédeszköz kifejlesztését, amely lehetővé teszi az analitikus számára, hogy a páciensről azonnal adekvát diagnózist, „ösztönprofil” készítsen. A páciens ösztön-konstellációjának áttekintéséhez vezető módszerét a „kísérleti ösztöndiagnosztikában” dolgozta ki, egy projektív fénykép-tesztben, amely a „Szondi-teszt”-ként vált ismertté (Szondi, 1999).

A teszt anyaga negyvennyolc pszichiátriai beteg képéből áll, amelyek további, nyolc-nyolc képet tartalmazó hat sorozatra oszthatók. Minden egyes kép a nyolc fentebb említett alapvető emberi lelki zavar valamelyikében szenvedő személyt ábrázol. Szondi szerint a fényképeken látható betegek pszichiátriai diagnózisa minden kétségen fölül áll (Szondi, 1959). Amikor a páciens ezeket a „tisztá típusokat” nézi, a Szondi-tesztben az örület és a sors negyvennyolc arcával szembesül.

A páciens arra kéri, válassza ki a hat sorozat mindegyikéből azt a két fényképezett személyt, akit a leginkább, és akit a legkevésbé kedvel. Szondi azt állítja, hogy az egyén – akár csak a tárgyválasztásnál – önmagát választja az adott fényképeken keresztül. Választásai alapján magától összeállítja sajátos családi tudattalanjának profilját, mert minden egyes fénykép, amit a páciens kiválaszt, annak a nyolc különböző szférának az egyikével függ össze, amelyek mindegyike alkotóeleme *minden* emberi lény ösztönéletének. Az egyén sajátos választásai sorsa látható bizonyosságává válnak, és föltárják tudattalan ösztönéletének némely még rejtett „igazságát”. Az a tény, hogy a lehetséges választás pszichopatak és más pszichiátriai betegek kiválasztásából áll, személyisége olyan részeivel szembesíti a páciens, amelyeknek azelőtt nem volt tudatában. Projektív identifikációjának sajátos jellege, ami ezekből a választásokból kiderül, arra kényszeríti a páciens, hogy önnön sorsának tragikus lehetőségét tudomásul vegye. Ebben az értelemben a Szondi-teszt a legfontosabb pszichodiagnosztikai kulcs szerepét tölti be, amely a családi tudattalan rejtélyét kitárja. Természetesen az így nyert diagnosztikai profil csupán egy adott pillanat statikus klinikai képét jelzi. Ily módon a tesztet számos alkalommal föl kell venni, hogy lássuk, vajon a teszteredmények változóak vagy állandóak-e. Ez lehetővé teszi az analitikus számára, hogy föltárja, hogy a páciens sorsa dinamikus vagy merev ösztönmintáról tanúskodik. Természetesen azonban ezek az ösztönprofilok leginkább azért értékesek, mert közvetlen alapot nyúj-

tanak a további vizsgálathoz. Miért éppen *ezek* a fényképek olyan vonzóak a páciensnek? Szükségtelen elmondani, hogy ezt a munkamódot a továbbiakban kiegészítheti a kapott anyagnak az álmok és a szabad asszociációk vizsgálatával való összevetése. Jó okunk van föltételezni, hogy amikor Szondi kigondolta a tesztet, már tisztában volt annak integratív használatával, ami nyitva hagyva lehetőséget más terápiás módszerek és technikák használatára.

5. A kényszertől a benső szabadságig

Elméletileg éppúgy, mint klinikailag Szondi mindig nagyon is különböző pszichológiai iskolák között próbált hidat verni. A pszichoanalitikus praxis sajátos összeegyeztethetőségét tartva szem előtt, úgy tűnik, mintha a sorsanalitikus terápiát az a freudi elv jellemezné, hogy „tudatossá tegye a tudattalant”. Szondi újrahasznosítja a freudi kinyilatkoztatást, hogy „az ösztön-én helyét fokozatosan az énnel kell elfoglalnia”, és a családi tudattalanra alkalmazza azt (Freud, 1999, 91.). A terápiás gyakorlat kontextusában Szondi a sorsanalitikus terápiát a klasszikus pszichoanalitikus kúra kísérőjeként írja elő. Amikor a páciensek olyan makacs, családilag meghatározott lelki mintával szembesülnek, amely úgy mutatkozik meg, hogy „[s]orsüldözöttek benyomását keltik, élményeiken keresztülvonul egy démonikus vonás”, akkor válna lehetővé a Szondi-féle kezelés (Freud, 2003a, 510).

Freud írásai azt mutatják, hogy szembesült a pszichoanalitikus analízis korlátaival. Az idők folyamán és a terápiás tapasztalatok révén egyre inkább meggyőződött a pszichodinamikus élet alkati meghatározottságáról. Ez az elképzelés adott alapot annak a növekvő terápiás pesszimizmusnak, amely legvilágosabb kifejeződését A befejezett és a vég nélküli analízis (1937) című írásban nyeri el. Freud ebben az írásában pesszimizmusát nyíltan az „ismétlési kényszerhez” köti, egy olyan jelenséghez, amellyel sok évvel korábban találkozott (Freud, 2001, 265.). Freud szerint az ismétlés kényszere adhatna leginkább valószínű magyarázatot a tudattalan (pszichopatológiás) minták minden terápiás erőfeszítés *ellenére* történő szakadatlan ismétlődésére. Freud nyíltan megfogalmazza azt a reményét, hogy az ösztönén „öröklött”, „alkatilag” meghatározott hajlamainak alapos kutatása másféle fényben tüntetheti föl a tudattalan ösztönéletet (Freud, 1982, 411.). Mindazonáltal Freud maga képtelen volt bármiféle értékelhető hozzájárulásra az alkat szerepének tanulmányozásához a tudattalan megértésében.

Szondi volt az első és az egyetlen, aki meggyőző megoldást adott „Freud rejtvényére” (Vermote, 2003, 13.). A sorsanalízis azt célozta meg, hogy Freud (terápiás) pesszimizmusának véget vessen. Szondi szerint az ismétlés biológiai kényszerének végső forrásai a gének, beleértve azoknak a családi tudattalanban meglévő lelki megfelelőjét is (Deri, 1990, 492.). Az a tény, hogy az örök-

lött alkat számításba vehető annak érdekében, hogy megértsük az ismétlési kényszerben tapasztalt szükségszerűséget, azaz az ember sorsának szükségszerűségét, közvetlenül rávilágít a pszichoterápiás célra: a szükségességből a szabadságba vezető átmenet fölismerésére. A terápia folyamán a páciens megbékül családi tudattalanjával, azokkal az egzisztenciális lehetőségekkel és lehetetlenségekkel, amelyekben őseivel osztozik. Ebben az értelemben azt mondhatjuk, hogy a sorsanalitikus terápia egyszemélyes családterápia.¹¹ Amikor tudattalan szinten léteznek az ősök lehetőségei, a páciens csupán külső kényszerként tapasztalhatja meg azokat. Az öröklött lehetőségek – és persze lehetetlenségek – tudatosításának folyamata az, ami a terápia katalizátoraként szolgál. A lelki „relief” kialakulásának ez a folyamatát, ami egyben a pszichoanalitikus terápia veleje, Szondi a következőképpen foglalta össze: „A kényszer helyét a szabadságnak kell elfoglalnia” (Szondi:1998, 39.).

A sorsanalitikus folyamat intenzitása révén elért lelki megkönnyebbülés vagy benső szabadság ugyanakkor a terápiás célok freudi fölfogásától élesen különbözik. A freudi pszichoanalízis, úgy tűnik, pusztán annyit ért benső szabadságon, hogy tudatába kerülünk egyrészt a tudattalan ösztönök, másrészt azon én közötti konfliktusoknak, amelynek köszönhetően „az ösztön felismeréséből kifejlődik az ösztön feletti uralom” (Freud, 1999, 87.). Szondi számára az én és az ösztönök viszonyát nem az elfojtás és a konfliktus jelentik. Az én nem csupán az a hatóerő, amely egy egyéni sors tudattalan lehetőségeinek tudatosítására összpontosít. Szondi az ént elsősorban „Pontifex-énként” értelmezi, közvetítőként vagy „hídépítőként” a családi tudattalan alkotóelemei között. A *Pontifex-én* konkrét funkciója az, hogy a nyolc faktort egymással összhangban tartsa. Szondi hangsúlyozza, hogy a konfliktus az ösztönök között van, amelyek mindegyike megpróbálja szabadon megvalósítani önmagát; nem pedig az ösztönök és az én között, ahogyan azt Freud bizonygatja. Szondi szerint így a terápia abból áll, hogy ezt az faktorok közötti konfliktust tudatosá tegyünk azáltal, hogy kibontjuk, és megadjuk a szükséges szabadságot a családi tudattalan ellentétpárjainak. Az én ily módon megismerkedik azon különféle öröklött lehetőségekkel, amelyeknek megvan az esélye és a lelki tere, hogy a lehető leghababban fejlődjenek. Az én feladata, hogy figyelemmel legyen arra a körülményre, hogy ez a szubjektív megvalósulás ne mereven történjék, hanem annyira dinamikusan és szabadon, amennyire csak ez lehetséges.

Hogy mi is forog kockán a sorsanalitikus terápia folyamán, azt jól illusztrálja egy rövid esettanulmány. Egy huszonnyolc éves lelkész, aki ejakulá-

---

¹¹ Szondi „családi tudattalan” kulcsfogalma számos közös vonást mutat a transzgenerációs család hangsúlyozásával Böszörményi-Nagy Iván magyar pszichiáter pszichoanalitikus ihlettségű „kontextuális terápiájában”. Vö. Böszörményi-Nagy, 1987.

ciós zavarban szenved, analízisbe kezd Szondinál (Szondi, 1998, 338-352). Egy idő után nyilvánvalóvá válik, hogy gátlása azzal a komoly szorongásával lehet kapcsolatban, hogy epilepsziás rohamot kap. Az analízis során a páciens kezdi fölismerni, hogy egy orgazmus érzelmi jellemzőit élte át, és hogy az epilepsziás rohamoknak ugyanilyen jellege volt. Szondi beszámol róla, hogy miként tört ki („ejakulált”) hirtelen a páciens az óra végén: „A roham és az ejakuláció egy és ugyanaz” (Szondi, 1998, 345.). Ahelyett, hogy öröklött epileptikus hajlamát a páciens külső kényszerként, „betegségbe (epilepsziás rohamokba vagy ejakulációs zavarokba) menekülésként” élte volna meg, a sorsanalitikus terápia arra törekedett, hogy nyilvánvalóbbá tegye öröklött hajlamát. Nevezetesen azt, hogy a páciens családja, úgy tűnt, egy örökletes epileptikus és paranoid-szkizoid hajlamban osztozik. A veleszületett epilepsziától eltekintve Szondi genealógiai kutatása említést tesz olyan emberekről, akik hangszálaik görcseitől és dadogástól szenvedtek. Ezek mellett a „morbus sacer” egyének mellett Szondi éppúgy ír olyan „homo sacer” alakokról is, amilyenek a teológusok és a lelkészek, mint az erőszakos Káin-alakokról. Ezek azok az alakok, akik föllépnek a tudattalan színpadán. Ezek „a sors irónjai”, amelyek a páciens rendelkezésére állanak, hogy általuk fejezze ki magát „az élet vásznain”.

Ha valaki tudatába kerül sorsa lehetőségeinek, az lehetővé teszi, hogy a pontifex én szabadon válasszon a családi tudattalanjából természetesen adódó alternatívák közül. A páciens lelki szabadsága abból a képességéből áll, hogy tudatában lehet saját választásainak – a patológiáknak éppúgy, mint a „szublimáltaknak” –, és hogy megtanulja, miként aktualizálja szabadabban ezt a képességét. Szondi természetesen egyetértene Freuddal abban, hogy az analízisnek „nem az a célja, hogy a beteges reakciókat lehetetlenné tegye, hanem hogy *szabadságot* teremtsen a páciens énje számára, hogy az maga tudjon határozni” (Freud, 1991, 67., lj. – a szerző kiemelése). Hogyan is történt meg ez a lelkészről szóló esettanulmányban? A páciens azt választotta, hogy szabadon kifejleszti epilepsziás képességét. Énje epileptikus lehetőségeinek akadálytalan virágzása mellett döntött, amely azon az elhatározásán keresztül vált manifesztté, hogy intenzív teológiai tanulmányokba mélyed, remek teológiai műveket ír, és lelképásztorként sikeres karriert fut be.¹² Az, hogy egyéni sorsunk fokozatosan elnyeri saját formáját, a döntéshozás folyamatos feladatán keresztül zajlik, s ez mindig családi kontextusba ágyazódik. Ily módon „A sors

¹² Szondi a teológiai érdeklődést az epileptikus ösztönfaktor „szublimált” megnyilvánulásaként értelmezi. Az epilepszia és a vallásosság közötti kapcsolat már Esquirol óta ismert. (Vö. Dewhurst – Beard, 2003.) A vallás eredetére irányuló kortárs kutatás is fölveti az epilepsziával való kapcsolatot. (Vö. Gazzaniga, 2005.) Utalhatunk továbbá Vincent van Gogh „hiper-vallási” rohamaira. (Vö. Blumer, 2002.)

alakítja a választást”, de fordítva is igaz, a választás alakítja a sorsot (Szondi, 1968, 41.).

6. Befejezés

Jóllehet Szondi sohasem dolgozta ki a tragédia mint olyan fogalmát, a tragikus témája mégis a sorsanalízis vezérmotívumának tűnik. Míg Freud bevezette a tragikus dimenzióját a lelki élet jellemzőjeként, Szondi az emberi létezés analízisének kellős közepébe helyezte azt. Freud számára a mindennapi létezésben Oedipus a tragikus modell. A gyermekkorba való pszichoanalitikus belefeledkezés mindamelllett képtelen volt megvilágítani az ismétlési kényszer démoni megnyilatkozását. A gyermekkor hatása lehetővé tette, hogy megértsük annak a démoni kényszernek a patogenezisét, amely bizonyos pszichopatológiai minták ismétlését jellemzi. Mindamelllett az etiológiáját nem tudta megmagyarázni. A kényszer oka végső soron a családi tudattalan örökletes lelki alkatában rejlik.

Természetesen nem csupán a kényszerítő sors korlátozó jellegére való összpontosítás vezette Szondit az emberi létezés általi tragikus értelmezéséhez. Szondi föltárja, hogy a tragikus összetett keveréke az emberi mivoltot jellemző kényszernek és szabadságnak. A sorsanalitikus terápia lényegében az ember azon képességét világítja meg, hogy a kényszerből elmozduljon a szabadság felé, hogy a kényszersorstól a választott sors felé mozduljon el. Ahogyan Szondi a radikalizálja azt a pszichoanalitikus eszmét, hogy a pszichopatológia az emberi mivolt lényegét érinti, az az emberi létezés tragikus dimenziójával szembesít bennünket. A polimorf-patológias szubjektum folytonosan döntéseket hoz, s ezek keresetül alakítja saját szubjektív sorsát. Ezek a választások azonban mindig *tragikus választások*: természetüktől fogva magukban hordozzák annak kockázatát, hogy patológiás botlásokhoz vezetnek. Éppen ennek a patológikus, szubjektív lehetőségnek a tudatosítása az, ami önnön emberi tragédiánkat föltárja. Ugyanakkor viszont lehetővé teszi számunkra, hogy szabadabb módon váltsuk valóra a rendelkezésünkre álló lehetőséget. Ez a kényszersorstól a szabad sorsig vezető út az, amelynek révén emberivé válhatunk: „Freiheitsschicksal heisst die Wahl der Menschwerdung” [„A szabad sors az emberivé válás választása”] (Szondi, 1998, 98.). Oedipus tragédiájához hasonlóan tragikusként éljük meg a családi tudattalan motívumainak föltárását is. Szondi fölidézi, miként jelent egyaránt „sokkot” Oedipusnak és a terápiás órán részt vevő páciensnek fölfedezni, hogy választásai *nem teljesen* az övéi – vagy legalábbis nem abban az értelemben, mint ahogyan azelőtt gondolta (Szondi, 1968, 72.). Mindamelllett Szondi hangsúlyozza, hogy ez a tragikus üzenet egyidejűleg a korábban ismeretlen egzisztenciális lehetőségek „reményteljes” érvényesülését is hordozza. Ebben az értelemben nevezhetjük „tragikus humanizmusnak” Szondi sorsanalízisének filozófiai antropológiáját. Schelerrel egybehangozva Szondi is

kijelentette volna: „Es ist schwer, ein Mensch zu werden” [Nehéz embernek lenni] (Scheler, 1987, 334.). Mert Szondi szerint az egyén csak – mind az egzisztenciális lehetőségeket, mind pedig a lehetetlenségeket magában foglaló – sorsának hősiés igenlésén és az abban való megnyugváson keresztül képes arra, hogy a maga módján fölismerje a szabadság és a boldogság értékét.

Hárs György Péter fordítása

IRODALOM:

- BLUMER, D. (2002): The illness of Vincent van Gogh. *American Journal of Psychiatry* 159.
- BÖSZÖRMÉNYI-NAGY, I. (1987): *Foundations of Contextual Therapy: Collected Papers of Ivan Boszormenyi-Nagy*. New York.
- DELEUZE, G. & GUATTARI F. (2004): *Anti-Oedipus: Capitalism and schizophrenia*. London.
- DERI, S. (1990): Great representatives of Hungarian psychiatry: Balint, Ferenczi, Hermann, and Szondi. *Psychoanalytic Review* 77.
- DEWHURST, K. & BEARD, A.W. (2003): Sudden religious conversions in temporal lobe epilepsy. *Epilepsy and Behavior* 4, 78-87.
- FREUD, S. (1966a): *Analysis Terminable and Interminable* (1937), Standard Edition 23, London. Magyarul részletek: A befejezett és a vég nélküli analízis. In: *Sigmund Freud: Válogatás az életműből*. Szerk. Erős Ferenc. Európa Könyvkiadó, Bp., 2003., 731-748.
- FREUD, S. (1966b): *The Dynamics of Transference* (1912), Standard Edition 12, London.
- FREUD, S. (1982): A pszichoanalízis foglalatja. In: *Esszék, Gondolat, Bp.*
- FREUD, S. (1991): *Az ósválami és az én*. Hatágú Síp, Bp.
- FREUD, S. (1993): Önéletrajz (1925). In: *Önéletrajzi írások*. Sigmund Freud Művei I., Cserépfalvi, Bp., 9-63.
- FREUD, S. (1997): A tudattalan. In: *Ösztönök és ösztönsorsok*. Sigmund Freud Művei VI., Filum, Bp., 77-114.
- FREUD, S. (1999): *Újabb előadások a lélekelemzésről*. Sigmund Freud Művei VIII., Filum, Bp.
- FREUD, S. (2001): A kísérteties. In: *Művészeti írások*. Sigmund Freud Művei IX., Filum, Bp., 245-281.
- FREUD, S. (2003a): Túl az örömelven. In: *Sigmund Freud: Válogatás az életműből*. Szerk. Erős Ferenc. Európa Könyvkiadó, Bp., 495-550.

- FREUD, S. (2003b): Ösztönök és ösztönsorsok. In: *Sigmund Freud: Válogatás az életműből*. Szerk. Erős Ferenc. Európa Könyvkiadó, Bp., 398-419.
- GAZZANIGA, M. S. (2005): *The Ethical Brain*. Chicago.
- LEAR, J. (2000): *Happiness, Death, and the Remainder of Life*. Cambridge, Mass.
- ROUDINESCO, E. (2001): *Why Psychoanalysis?* New York.
- SCHELER, M. (1987): *Schriften aus dem Nachlass*. Vol. III: Philosophische Anthropologie. Bonn.
- SULLOWAY, F. J. (1987): *Freud, a lélek biológusa*. Gondolat, Bp.
- SZONDI, L. (1937): Analysis of marriages. An attempt at a theory of choice in love. *Acta Psychologica* 3, 6.
- SZONDI, L. (1947): *Experimentelle Triebdiagnostik*. Bern.
- SZONDI, L. (1949): Foreword. In: *Introduction to the Szondi Test*. Ed. Susan Deri, New York.
- SZONDI, L. (1968): *Freiheit und Zwang im Schicksal des Einzelnen*. Bern. Magyarul: Szabadság és kényszer az ember sorsában. In: Gyöngyösiné Kiss Enikő (szerk.): *Szondi Lipót*. Új Mandátum, Bp., 1999, 67-114.
- SZONDI, L. (1972): *Lehrbuch der experimentellen Triebdiagnostik*, 1. Bern (1960). Magyarul: A Szondi-teszt. A kísérleti ösztöndiagnosztika tankönyve. Új Mandátum, Bp., 2002.
- SZONDI, L. (1977): *Triebpathologie 1: Dialektische Trieblehre und dialektische Methodik der Testanalyse*. Bern (1952).
- SZONDI L. (1980): *Die Triebentmischten*. Bern.
- SZONDI, L. (1984): *Integration der Triebe*. Bern.
- SZONDI, L. (1998): *Schicksalsanalytische Therapie*. Bern (1963).
- SZONDI L. (1999): *Experimentelle Triebdiagnostik: Testband*. Zürich (1947).
- SZONDI, L. (1999): *Ich-Analyse*. Huber, Bern und Stuttgart, (1956).
- SZONDI L. (2004): *Schicksalsanalyse: Wahl in Liebe, Freundschaft, Beruf, Krankheit und Tod*. Basel, (1944).
- SZONDI L., MOSER U., WEBB, M.W. (1959): *The Szondi Test in diagnosis, prognosis, and treatment*. Philadelphia.
- SOPHOKLÉS: Oedipus király. In: Sophoklész: *Drámák*. Magyar Helikon, 1970, 169-238.
- VERMOTE, R. (2003): "De cirkel van de herhaling," in *De ezel en de steen: Over psychoanalyse en herhaling*, eds. A. De Bruyne & W. Heuves, Meppel.

ARCHÍVUM

**„RÓZA MAMA”
FERENCZI SÁNDOR ÉDESANYJÁRÓL***Kapusi Krisztián*

Galícia, Tarnów... Közép-Európa keleti peremén némileg jártas olvasónak e földrajzi fogalmak önmagukban is hangulatfestők. Nekem elsöre effélék ugranak be: rabbilegendák és koldusszegénység, haszid csodák kontra pogromok, szocreál iparnegyedek karolta reneszánsz ékszerdoboz, a muszlim Bem apó ég és föld közt lebegő síremléke. Ezúttal mindennél fontosabb, hogy Ferenczi Sándor édesanyja, Eibenschütz Róza 1840. december 11-én a galíciai Tarnówban látja meg a napvilágot. Származásának részleteiről külföldi kutatás nélkül csupán általánosságokat mondhatunk. Eibenschütz (mai nevén Ivancice) egy dél-morva kisváros Brno közelében. A tarnóvi család kapcsolatrendszere részben ezért nyugati orientációjú: rokonságához tartozhat Eibenschütz Márkus, a 18. századi Pozsonyban, majd Drezdában élt rabbi; valamint a szász királyi udvar operaénekesnője, Eibenschütz Dóra. Több zenész, előadóművész és vallási tekintély kerül ki a szerteágazó famíliából. Jonathan Eibenschütz (1690-1764) hamburgi rabbi és kabbalista az egyik leghíresebb Lengyelországból elszármazott ős. (Róla tartja a fáma, hogy gyermekként az édesapja üres zsebbel küldte ünnepi borért és barheszért, mondván, pénzért bárki tud vásárolni. Este az ima adott szakaszán kérte az elengedhetetlen kellékeket, mire a kis Jonathan replikázott: borral nem kunszt kiddust mondani, úgy bárki tud.¹) Másfél évszázad múlva Ferenczi anyját is nyugatra vezérli a sors és bécsi kamaszkor követi a tarnóvi gyermekeveket.

Eibenschütz Róza alig húsz esztendősen, 1859-ben mondott igent a miskolci könyvkereskedő Fraenkel Bernát (született: 1830, Krakkó) leánykérésére. Új otthona, a borsodi megyeszékhely ki sem látszott az Isten háta

---

¹ Raj Tamás: *100+1 jiddis szó.* (Makkabi Kiadó, Budapest, 1999.) 120. oldal.

mögül, legalábbis az osztrák császárvárosból nézve. Tíz évvel idősebb férje akkorra átélt egy sikertelen házasságot,² de nem számított nímádnak, mert az üzlete Miskolc nevezetességei közé tartozott. A presztízs persze hamarabb jött az anyagi jólétnél, így Ferenczi szülei bérelt lakásokban bekelték ki házasságuk első évtizedeit. Ugyanakkor gazdagnak bizonyult a gyermekáldás, Róza mama 1860 és 1883 között tizenhat újszülöttet hozott a világra.³ Fokozta a tűzhely körüli zsúfoltságot, hogy a családfő szülei állandó jelleggel, testvérei közül néhányan időközönként voltak a háztartás részesei. Kezdetben úgy tűnt, a fiatalasszony szervezete nem bírja az egymást követő szülésekből adódó fokozott igénybevételt. A Mindszenti utcai (mai Szemere utca, Mindszent téri) bérlemény tulajdonosa 1865 nyarán átépítéseket kezdeményezett, mire Fraenkel Bernát tiltakozott, mert „nejének naponként várható lebetegedése, de családját is több aprós gyermekek képezik”⁴. Négy kisfiú született meg addig (Henrik – 1860. márc. 27, Miksa – 1861. márc.19, Zsigmond – 1862. márc. 17, Béla – 1864) és Róza asszony éppen szíve alatt hordta az 1865. szeptember 30-án világra jött első leányukat, Ilonát.⁵ Anyagi kondícióik szerencsés alakulásával végre saját lakásba költözhettek, főutcai könyvesboltjuk emeletén letek nyugodt, harmonikus otthonra. Munkahely és családi lak 1866-ban egyesült a mai Széchenyi utca 13. szám helyén állott épületben, amit akkortól Fraenkel-, az 1879-es névmagyarosítás nyomán Ferenczi-házként emlegettek a miskolciak.

A korabeli társadalom alapvetően férficentrikus volt, a família megbecsültségét azonban a családjának közéleti szerepe is tükrözte. Róza mamát 1866 tavaszán a miskolci izraelita nőegylet elnökévé választották. Barátnőjével, a borkereskedő Propper Ignác nejével tíz éven keresztül irányította a filantróp akcióival kedveltté vált szervezet munkáját. A két hölgy 1876 áprilisában közösen mondott le az elnöki szerepköréről, barátságuk viszont életük végéig megmaradt, az utóbb Bécsbe költözött özv. Propperné Zsófia asszony miskolci látogatásakor a Ferenczi-háznál

---

² Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, IV. 1602/d. Miskolc Város Tanácsának iratai, 1346/1859.

³ Tragikusan, négy leányát és Béla fiát már kisgyermekként el kellett temetnie.

⁴ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, IV. 1602/d. Miskolc Város Tanácsának iratai 2671/1865.

⁵ Az anyakönyvi adatokat lásd: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, IV. 1926. Felekezeti anyakönyvi másodpéldányok, Miskolc 21. kötet.

vendégeskedett.⁶ Róza mamának a nőegylet éléről valószínűleg az otthoni kötelezettségek miatt kellett visszavonulnia, hiszen 1876-ban már tízgyermekes családanya volt, 1873. július hetedikén Sándor nevű fia is megszületett.

Közel tucatnyi, angyalian jó kisded mellett otthonülő férjjel sem lett volna egyszerű nevelésükről problémamentesen gondoskodni. A Ferenczi-ház feje rendszerint a földszinti könyvesboltban foglalatoskodott, vagy cikket írt a *Corvinába* és a *Borsodmegyei Lapokba*, kimutatást szerkesztett a kereskedelmi és iparkamara pénztárnokaként, váltóbíráskodott az osztrák-magyar bank helybéli fiókjánál, sietett a miskolci takarékpénztár igazgatósági ülésére, eljárt a magyar könyvkereskedői egyesület alelnökeként. Fiai és lányai természetesen eleven gyerekek voltak, a kivételes létszámmal zsúfolt családi közegben viszont minden csíntevés fokozott következményekkel járt. Róza mama kezei alá cselédek dolgoztak, főztek-mostak, ugyanakkor a döntések súlya és a reguláló intézkedések terhe az édesanya vállait nyomta. Megszokta a kiemelkedő tanulmányi teljesítményeket, idősebb gyermekei – különösen az ügyvéddé lett Henrik és a mérnök Zsigmond – remeltek az iskolában. Sándor is eminens volt, ami a fivérei által magasra tett mérce miatt önmagában nem hatotta meg Róza mamát, ellenben a fiú magatartása erősen aggasztotta. Előfordultak olyasféle jelenetek, hogy Sándor almával eltalálta Gizella nevű nővérét (szül. 1872. jún. 8.), akinek az ütéstől kétségbe ejtőn megdagadt a szeme.⁷ Nyilván irritálta a családanyát felnőtt fia önéletrajzi emlékének egykori ténye, hogy „kisfiúként eléggé kérkedően fitogtattam rosszaságomat”.⁸ Sándor obszcén latin versikéken mulatott az iskolai szünetekben, lyukas óráiban lelkiismeretesen összeállította az addig megismert trágár szavak lajstromát. Róza mama rátalált e sajátos szótárra, majd módját lelte, hogy elvegye fia ezirányú alkotói kedvét. Merev, (egyéb-ként korára általánosan jellemző) elutasító magatartással reagált a gyermek szexuális kíváncsiságának első megnyilvánulásaira. Sándor és Gizella alig három- illetve négyévesen egymás testét tapogatva döbbsenek rá a nemek közti alapvető különbségre, a kicsiket leleplező szakácsnő jelentése után

---

⁶ A Ferenczi és a Propper família bonyolult kapcsolatrendszerét korábban már megpróbáltuk vázolni, lásd Kapusi Krisztián: Ferenczi Sándor és a Propper (Pálos) család. In: *Thalassa*, 2007. (18. évf.) 2-3. szám, 179-186. oldal.

⁷ *Sigmund Freud, Ferenczi Sándor: Levelezés I/2*. Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, Budapest, 2002, 181. oldal.

⁸ *Sigmund Freud, Ferenczi Sándor: Levelezés I/2*. (id. kiad.) 257. oldal.

pedig büntetés következett a pedagógiai helyzet kívánta diszkrét felvilágosítás helyett.⁹ Róza mamának később valóban oka volt az éber figyelemre, hiszen a háztartási cselédek és a kamaszodó Ferenczi fiúk napi kapcsolata potenciális veszélyekkel járt. Az élete végéhez közelítő pszichoanalitikus naplója bizarr gyermekkori pillanatokat is megörökített, például: „az egyik szobalány engedte, hogy játsszam a mellével, aztán a lába közé nyomta a fejemet”.¹⁰ Barátjához, Georg Groddeckhez írt levelében „titkos onanista” és „lopott pénzen prostituáltakhoz” járó kamaszkori énjéről vallott Ferenczi.¹¹ Anyját utólag is túlságosan szigorúnak, ráadásul igazságtalannak tartotta. Idézett naplójában többször utalt Róza mama egykori dühödt és lesújtó kijelentéseire: „Te vagy a gyilkosom”; „gyilkos vagy”.¹²

A helyzet váratlan javulását sejtette Ferenczi egyik Freudnak írt levele, melyben ekképpen fogalmazott: „anyám apám haláláig szigorú, és akkori érzéseim, de valószínűleg mai megítélésem szerint is igazságtalan volt”.¹³ A fentiek alapján Ferenczi Bernát 1889. november 25-én bekövetkezett haláláig tartott a hideg légkör. Sándor 16 esztendő volt apja elvesztésekor, a következő szeptemberben pedig megkezdte az egyetemi tanulmányait Bécsben. A haláleset nagyon megviselte az egész családot. Róza mama évtizedekkel később ezt a szöveget vésette saját sírkövére: „Gyermekeim ne sírjatok! Itt drága apátok oldalán megtalálom azt a megnyugvást és pihenést, mit gyászos halála óta, a földön hiába kerestem”. A szülők baráttan közvetlen viszonyának érzetét keltette Ferenczi – egyébként nem éppen vidám – emléke: „tizennégy éves koromban nagyon megrázott, amikor halottam, hogy apám, a jelenlétemről nem tudva, anyámnak mesélte, hogy ez és ez egy kurvát vett feleségül”. Róza mama nem maradt egyedül, bár több gyermeke felnőtt addigra, a legkisebb Zsófia (szül. 1883. júl. 18.) még csupán hat esztendő volt a családfő halálakor.¹⁴ A könyvesboltot az özvegy örökölte, napi szinten is Róza mama vezette az üzletet. A megszokott Ferenczi lendület változatlan maradt; a kiadott képeslapok azonnal tük-

---

⁹ Sigmund Freud, *Ferenczi Sándor: Levelezés I/2.* (id. kiad.) 181. oldal.

¹⁰ Ferenczi Sándor: *Klinikai napló.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996, 83. oldal.

¹¹ Ádám Péter: Ferenczi Sándor és Georg Groddeck kiadatlan leveleiből. In: *Világosság*, 1985. (26. évf.) 768-774. oldal.

¹² Ferenczi Sándor: *Klinikai napló* (Budapest, 1996.) 77. és 83. oldal.

¹³ Sigmund Freud, *Ferenczi Sándor: Levelezés I/2.* (id. kiad.) 182. oldal.

¹⁴ Zsófia utóbb 1903. dec. 17-én feleségül ment Eibenschütz [Erdős] Aladárhoz, a budapesti Eibenschütz Sándor fiához. A kiterjedt rokonságon belüli házasság erősítette a távoli „Eibenschütz” kötődést.

rözték a városkép századfordulós fejlődését, megjelenítve például Kossuth Lajos szobrát, a gőzfürdőt, a református főgimnázium új épületét. Özvegy Ferencziné a millennium évében átépítette a könyvesbolti kirakatot. Törvény szerint (1886. évi XXII. tc.) – mint a legtöbb adót fizető helybéliek egyike – volt tagja a városi képviselőtestületnek, ahol legidősebb fia, az ügyvéd Henrik szavazott és vitázott édesanyja megbízottjaként. Az agglegény Henrik élete végéig (1912. febr.9.) Róza mamával lakott. Időközben felnőtt a könyvkereskedéshez legnagyobb affinitással bíró gyermek, 1900 februárjában Ferenczi Károly (szül. 1877. febr. 17.) vette át az üzlet vezetését.¹⁵

Eibenschütz Róza megélte az első világháborút, a Tanácsköztársaságot, Trianont. Szellemi frissége alig lankadt. Karakán felkészültséggel védte jogait, amikor indokolatlan házbéradóval zargatta a városi hatóság; hevesen tiltakozott Friedmann szomszéd átépítési terve ellen, mert az éppen a lépcsőfeljárójára nyíló ablakokat akart vágatni. Gyermekai közül többen távolra szakadtak a szülőháztól, Berlinben, Budapesten, Nyíregyházán éltek, de anyjuk Henrik halála után sem maradt magára. Károly a földszinten árulta a könyveket, Gizella 1912 végén – férje gazdasági csődje miatt – átmenetileg hazaköltözött Róza mamához.¹⁶ A belső udvar állandóan nyüzsgött, bérlők – a mosodás, a kárpitos és a lakatos – működtették ott vállalkozásaikat. Néhanapján Sándor is Miskolcra látogatott, párszor pedig Róza mama vizitált nála Budapesten. Kapcsolatuk rendeződött, bár a szülő nem lehetett boldog, amikor megtudta, hogy Sándor éppen a legjobb barátja özvegy Propperné menyét (Pálos Gézáné Altschul Gizellát) szerette el.

Ferenczi kifejezetten büszkélkedett anyja mentális egészségével. Róza mama Marienbadban kúráltatta magát 1913 nyarán, fia közbenjárásával akkor találkozhatott a helyben pihenő Freud professzorral. Jó benyomást tett a pszichoanalízis atyjára, aki levélben írta meg barátjának, hogy az édesanyja „figyelemreméltóan eleven szemű, finom asszony”.¹⁷ Ferenczinek mindez örömeire szolgált, válaszában egyetértően nyugtázta, hogy valóban, Róza mama „korához képest figyelemreméltó szellemi frissességnek örvend”.¹⁸

Lélek talán dacolhat a biológiai korról, a test kevésbé. Nyolcvanadik életéhez közelítve már állandó felügyeletet kíván Róza mama biztonsága.

¹⁵ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, IV. 1905/c. Miskolc Város Tanácsának iratai 15264/1900.

¹⁶ *Sigmund Freud, Ferenczi Sándor: Levelezés I/2.* (id. kiad.) 181. oldal.

¹⁷ *Sigmund Freud, Ferenczi Sándor: Levelezés I/2.* (id. kiad.) 241. oldal.

¹⁸ *Sigmund Freud Ferenczi Sándor levelezés I/2.* (id. kiad.) 243. oldal.

Női gondoskodásra van szükség, így a háború után Nyíregyházára költözik legidősebb leányához, Ilonához. Gyermekei látogatják, legalábbis 1920. december 11-én az összes élő fia és lánya köszönti nyolcvanadik születésnapján. (Nyíregyháza jó ideje családi helyszín: az 1870-es években már ottani fiókja van a Ferenczi könyvkereskedésnek; az alapító apa halála után Miksa, majd József lesz a Krúdy által nagyra becsült üzlet vezetője.) Sándor is ott van, levélben írja meg Freudnak, hogy Nyíregyházán „meglepő szellemi frissességben, fizikailag is meglehetősen jó karban találtam idős anyámat”.¹⁹ A professzor üdvözlő táviratát pontosan kézbesítik, Róza mama örül a bécsi jókívánságoknak, persze inkább a Berlinből, Budapestről, Miskolcra érkező gyerekeinek és unokáinak. A sokat megélt asszony utolsó születésnapjának pillanatai. Szívgyengeségén később már nem lehet segíteni. Ferenczi 1921. július 16-án újra Nyíregyházára megy, a „vásott kölyök” anyjával tölti a haláltusa napjait, morfiummal próbál enyhíteni a szenvedésen. Freudot levélben informálja a részletekről, így tudhatjuk, hogy Róza mamának a „dózisok között erős fájdalmai vannak, szellemileg tökéletesen tiszta”.²⁰ Csütörtök reggel, 1921. július 20-án Róza mama meghal. Egyedül Sándor van édesanyja szobájában, orvosként is figyeli a fotelben ülő haldoklót, de segíteni már nem tud... Végül ágyra fekteti a holttestet, felkötö az állát, elbúcsúzik.

Róza mama utolsó kívánságai közé tartozott, hogy férje oldalán, a miskolci Avas zsidótemetőjében legyen végső nyughelye. Sándor ellenezte a körülményes szállítást, véleményével alulmaradt testvérei eltökéltségével szemben. A tetemet fémkoporsóban kellett Miskolcra juttatni, de úgy is a halál másnapján, péntek délután már eltemethették. Akkoriban az Avas északnyugati oldalán, a Hideg-soron lehetett a belvárosból leghamarabb elérni a dombtetőn lévő temetőt. Hőség volt, a lovak kímélése végett kisebb kocsira tették a súlyos fémkoporsót, de az nem feküdt stabilan, vissza kellett helyezni a nagyobb és nehezebb kocsira. Lassan haladt a menet. A sírásók hagyományos fakoporsóhoz méretezték a gödröt. Leeresztésnél derült ki az anomália és valóságos horrorként állt fel a koporsó, mivel a láb felőli vége elérte a gödör alját, a fejhez eső vizont megakadt!²¹ Egy órába tellett az újraásás, egészen egyedi körülmények között került Róza mama teteme az avasi temető első parcellájának 57/3. számú sírjába...

---

¹⁹ *Sigmund Freud Ferenczi Sándor levelezés III/1.* Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, Budapest, 2004, 94. oldal.

²⁰ *Sigmund Freud, Ferenczi Sándor: Levelezés III/1.* (id. kiad.) 118. oldal.

²¹ *Sigmund Freud, Ferenczi Sándor: Levelezés III/1.* (id. kiad.) 119. oldal.

Ferenczi Sándor édesanyjáról eleddig nem láttam fényképet. Tarnów volt a kiindulási pontunk, végezetül ismét vissza kellett kanyarodnunk a galíciai településhez. Eibenschütz Róza fiatal miskolci családanyaként, 1864 nyarán hazautazott szülővárosába. Passzusa fennmaradt és egyfajta személyleírást is megörökített: kistermetű, hosszúkás arcú, csillogó szemű és hajú, nagy orrú, telt ajkú huszonéves volt Róza mama.²² Világhírűvé vált fia sok jót nem írt róla *Napló*-jában és a privát levelezésében. Utóbb publikálták az intim utalásokat, Róza mama pedig e források révén szigorú és igazságtalan asszonyként került a közemlékezetbe. A történetírói hagyomány általában mostohán bánt a nőekkel, ritkán tanúsított megértésre törekvő kíváncsiságot a gyengébb nem felé. Ferenczi és Freud életműve úgy hatott a társadalomtudományokra, hogy a lélektani háttér, a motivációk bonyolult rendszere kiemelt tényező lett a történeti és szociológiai elemzésekben. Szerencsétlen és újragondolást igénylő jellegzetességként éppen Róza mamáról merevedett emlékezetünkbe egy olyan leegyszerűsített és összességében hamis kép, amely méltatlan a tudós Ferenczi Sándor életművéhez, biográfijához.

---

²² Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, IV. 1602/d. Miskolc Város Tanácsának iratai 2510/1864.

* * *

E SZÁMUNK SZERZŐI

Bálint Ágnes, pszichológus, Pécsi Tudományegyetem Neveléstudományi Intézet,
E-mail: balintag@freemail.hu

Jens De Vleminck, PhD hallgató, Institute of Philosophy Husserl-Archives
Leuven: the International Centre of Phenomenological Research, Faculty of
Law, E-mail: jens.devleminck@law.kuleuven.be

Friedrich Melinda, PhD hallgató, PTE BTK Pszichológiai Doktori Iskola, E-mail:
melinda.friedrich@gmail.com

Kapusi Krisztián, levéltáros, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc,
E-mail: kapusi@bazleveltar.hu

Molnár Emese, PhD hallgató, PTE BTK Pszichológiai Doktori Iskola, E-mail:
msemolnar@gmail.com

BESZÁMOLÓK, HÍREK

Beszámoló a 25. Nemzetközi Irodalom és Pszichológia Konferenciáról

*25th International Literature and
Psychology Conference, Lisszabon,
2008. július 2-7.*

A floridai egyetemen működő Institute for the Psychological Study of the Arts által létrehozott, és évente más országban megrendezésre kerülő Nemzetközi Irodalom és Pszichológia Konferencia a különböző művészeti ágak pszichológiai, illetve pszichoanalitikus tanulmányozásának biztosít fórumot. A rendezvénynek tavaly a Belgrádi Egyetem Aleksandar Dimitrijević szervezésével, idén pedig a lisszaboni Instituto Superior de Psicologia Aplicada adott otthont. A rendezvény házigazdája a fogadóintézmény vezetője, Frederico Pereira professzor volt.

A konferencia előadásaiiban a pszichoanalitikus kutatási irányzatok közül a klasszikus freudi hagyományok mellett Lacan munkássága a tükör stádium, jouissance, a Hiány, a Másik és a tekintet kérdése került előtérbe. A lacani megközelítés jól alkalmazható támpontot szolgáltatott József Attila, Alfred Hitchcock, Michael Haneke, Yukio Mishima, Sofia Coppola és Alain Resnais alkotásainak értelmezéséhez. Az elemzésre kerülő irodalmi művek közül elsősorban az amerikai, az angol, a francia, a görög, a német és a spanyol irodalom képviseltette magát, a leggyakrabban hivatkozott

alkotó pedig Kafka és Shakespeare volt. A filmművészeti alkotások közül elsősorban a klasszikus hollywoodi mozi (Kertész Mihály, Frank Capra és Alfred Hitchcock) valamint Ingmar Bergman munkássága tematizálódott.

Több szekcióban is preferált pszichopatológiai és pszichodinamikai motívumnak bizonyultak a perverzió, a bűntudat és szégyen, illetve a veszteség és a gyász művésztélektani aspektusai. Ebben a tematikus keretben kerültek megvitatásra Alfred Hitchcock és Ian McEwan (perverzió), Bernhard Schlink és Paul Auster (bűntudat és szégyen) művei. A veszteség és gyász témájához kapcsolódóan két rendhagyóan önreflexív előadást hallhattunk: Carole Stone költőnő legújabb verseskötetéről és ezen keresztül szülei korai elvesztésének élményéről beszélt, Jeffrey Berman pedig a gyász lélektanának oktatásában – frissen megjelent könyve kapcsán (*Dying to Teach: A Memoir of Love, Loss, and Learning*) – az önfeltárás fontosságát hangsúlyozta.

Az előbb említett előadások önreflexív jellege és a saját életutak bemutatása az élménymegosztás révén fontos szerepet játszott a konferenciára mindvégig jellemző családias hangulat megteremtésében. A személyesség a záró szekció hangvételét is meghatározta. A 25-ik jubileumi alkalomhoz kapcsolódóan a konferenciát a nyolcvanéves Norman Hollandnak – az Institute for the Psychological Study of the Arts egyik vezetőjének – szánt ünnepi szekció zárta, ahol Jeffrey Berman és Murray Schwartz reflektált Holland munkásságára, a

pszichoanalitikus irodalomkritika és pedagógia elmúlt 50 éves történetére és a reader-response teóriától a kognitív pszichológiáig megtett útra.

A tavalyi évhez hasonlóan a francia, angol, holland, dán, német, görög, lengyel és amerikai szakemberek mellett a Pécsi Tudományegyetem Pszichológiai Doktori Iskolájának Elméleti pszichoanalízis programja is képviseltette magát. A rendezvény házigazdája jövőre Viterbo (Olaszország) lesz, a távlati tervekkel kapcsolatos hazai vonatkozású örömteli hír pedig, hogy 2010-re, 1983 és 1989 után harmadszor is a Pécsi Tudományegyetem kapta meg a konferencia megrendezésének jogát.

Bálint Katalin és Fecskó Edina

*

II. Magyar Pszichoanalitikus Filmkonferencia, 2008, Pécs

A PTE Pszichológiai Doktori Iskola Elméleti pszichoanalízis programjának, az Imágó Egyesületnek és az Imago East-West nemzetközi szervezetének főszervezésével 2008. november 20-22. között megrendezésre kerül a II. Magyar Pszichoanalitikus Filmkonferencia „*A kép tudatlanja, a tudattalan képei*” címmel a pécsi Apolló Artmoziban. A konferenciát a pszichoanalízis és a filmművészet területeihez kapcsolódó szakmai műhelyekkel összefogva, társ-szervezői együttműködésben valósul meg. A rendezvény előtérbe kívánja helyezni az egyes intézmények keretein belül működő kutatási csoport-

tok és szakmai műhelyek bemutatkozását.

A programról részletesebb tájékoztató található a <http://thalassa.mtapi.hu> URL címen, valamint a 2008mpf@gmail.com e-mail címen kérhető.

*

„Ferenczi Sándor Hazatér“

címmel 2008. november 27-29. között nemzetközi konferenciát tartanak Miskolcon a Művészetek Házában (Miskolc, Rákóczi utca 5.).

A konferencia célja: egyrészt kiemelni Miskolc és Ferenczi Sándor kapcsolatának sokoldalú kulturális, történelmi, és családi vonatkozásait, másrészt, bemutatni Ferenczi jelentőségét a hazai tudományos és kulturális életben, valamint hatását a nemzetközi pszichoanalitikus gondolkodásra.

További információ a konferencia hivatalos honlapján:
<http://www.ferenczimiskolc.hu>

*

A Magyar Pszichoanalitikus Egyesület 15. őszi konferenciája

„Az idő a pszichoanalízisben. A jelenben elbeszélte múlt és jövő” címmel, 2008. október 10-11. között kerül megrendezésre. Bővebb információ és jelentkezési lap letölthető az MPE honlapjáról: <http://www.psychoanalysis.hu>

Edited by Tihamér Bakó, Antal Bókay, Anna Borgos, Ferenc Erős (chairman of the editorial board), György Péter Hárs, György Hidas, Anna Kovács (technical editor), Kata Lénárd, Judit Mészáros, Júlia Vajda, Anna Valachi.

THALASSA is the journal of the Sándor Ferenczi Society, Budapest.

THALASSA is the title of Sándor Ferenczi's classical work.

THALASSA symbolically refers to the sea, the womb, the origin, the source. THALASSA is an interdisciplinary journal devoted to free investigations in psychoanalysis, culture and society.

THALASSA has roots in the historical traditions of Hungarian psychoanalysis, but is not committed to any particular school or authority.

THALASSA welcomes all original contributions, historical, theoretical, or critical, dealing with the common problems of psychoanalysis and the humanities.

DESCRIPTION OF THE PRESENT ISSUE (2008/3)

The **MAJOR ARTICLES** section of our present issue is devoted to the Russian psychoanalyst Sabina Spielrein. In her introductory article “Fragments of a fate. Memories, dreams, thoughts on Sabina Spielrein” **EMESE MOLNÁR** shows some aspects of Spielrein's complex personality, life history, relationships, and reveals the personal and intellectual roots of her creative contributions to psychoanalysis. Following this introduction we publish **SABINA SPIELREIN's** essay **Die Destruktion als Ursache des Werdens [Destruction as a Cause of Coming Into Being]** which had formulated as early as in 1911 the concept what later Freud called “the death instinct”.

In the **WORKSHOP** section we publish two contributions which had been originally presented as papers at the conference entitled “The stepchildren of psychoanalysis” (University of Pécs, 2007 December)

ÁGNES BÁLINT, “The kindergarten's bare foot kids” – **Laura Polányi's Experimental Pedagogy**. Beside the famous members of the Polányi family we rarely hear anything of Laura Polányi, who was also blessed with various talents. She later became a famous historian, but in the early 1910s she started a pedagogical experiment: founded a kindergarten in Budapest. She used a method which tried to unite Freudian psychoanalysis with health education, and with the efforts to shape children's thinking in a natural scientific way. Her aim was to form a so-called ‘secular morality’ in the children. The kindergarten was attended for a brief period by the later journalist and writer Arthur Koestler, too, in his age of five. The article reveals the theoretical basis of Laura Polányi's educational principles which she tried to adapt in her kindergarten. The relationship between the Polányi family and psychoanalysis is also emphasised.

MELINDA FRIEDRICH, **The Strategies of Exclusion in Psychoanalysis**. The author attempts to uncover the mechanisms which were used by Freud and his inner

circle to make undesirable persons harmless. Such devices were: discrediting by a diagnosis (this may happen during the life of the person who was to be banished, as in the case of Otto Gross, or pathologising may occur after his or her death, as Kurt Eissler did it in the case of Tausk); raising a conflict within the movement (according to Stekel, Freud used Tausk as a “battering-ram” to take in the fortress of Stekel); or the critique of the theories of the person to be exiled (the formula in use was this: “The new thing in his theories is already known, the real new thing is worth nothing.”). It was characteristic of the judging of Gross, Tausk (and of other analysts) that no appreciative statement could be made of them without being immediately followed by a negative one (“he was very good [...], but remains to be an uncontrollable meshuge”, “he is an extraordinarily talented but psychopathic personality”). All of the tactics can be demonstrated on the examples of Gross and Tausk.

In the FORUM section we publish JENS DE VLEMINCK’s article “*Es ist schwer, ein Mensch zu werden.*” **The Tragic Humanism of Psychoanalysis.** According to the author, psychoanalysis can be seen as a worthy inheritor of the Greek attempt to put the psychic vicissitudes of human existence on display. Freud reveals the tragic experience of the everyman’s individual life. He introduced the view of an uncontrollable, unconscious force that determines the individual in the same way as fate controlled Oedipus. One of the most intriguing aspects of this tragic unconscious determination is the dominance of the so-called ‘compulsion to repeat’. Freud speaks of the ‘daemonic character’ of this fateful repetition. He argues that this daemonic motive cannot be understood as going back to the personal repressed. It must be interpreted as originating in a deeper, biological core of the Unconscious. In order to understand the tragic vicissitudes of the psyche, Freud starts focusing on the conceivable importance of the constitutional factor. It is Freud’s conjecture that gives the impetus to the development of one of the most interesting theories in psychoanalytic literature: the so-called ‘Fate-analysis’.

In this paper the author shows how Lipót Szondi’s Fate-Analysis establishes a connection between ‘fate’, ‘destiny’ and ‘the tragic’. Szondi develops the idea that the basic choices of human existence are not made freely or by chance, but that they are influenced by unconscious pre-personal forces. According to Szondi, individual choices can only be understood by uncovering recurrent patterns in the trans-generational family. By making destiny a central theme, Szondi enters into dialogue with Post-Homeric Greek literature where destiny is also interpreted in terms of ‘necessity’ (anankè). Individual choice seems to have a tragic kernel. It consists of a complex mixture of personal choice and constraint. The latter is interpreted in terms of a compulsive repetition of ancestral choices. Szondi, in order to develop this thesis, discerns a new domain of psychodynamic life that he called ‘the familial Unconscious’. This newly discovered, unconscious layer is analyzed into eight structural strains or ‘radicals’: the psychopathological ‘roots’ that condition and maintain human existence. These radicals, named after psychiatric categories, are seen as the universal drive determinants, the psychopathological ‘figures of the unconsciousness’. It will be explicated that

Szondi, by doing this, not only radicalizes the Freudian idea of the continuum between psychopathology and normality. In fact, he also leads us to the discovery of a potential tragic deterioration of psychic life at the very kernel of human subjectivity. Nevertheless, Szondi's understanding of human fate isn't 'fatal'. Szondi claims that the confrontation with our tragic essence can facilitate a wide range of possible fate-choices, i.e. canalizations of psychic life. Finally, the paper wants to make clear how Szondi's specific elaboration of the tragic can be made relevant to contemporary developments in psychoanalysis and philosophical anthropology. By triangulating between the Greeks, Freud, and Szondi, it will develop a tragic understanding of psychic life where 'fate' and 'destiny' tend to go together.

The ARCHIVES section contains one contribution. In his article "**Mum Róza. On Sándor Ferenczi's mother**" KRISZTIÁN KAPUSI draws a lively portrait of Mrs. Ferenczi, Róza Eibenschütz. In the biography the authors shows Mrs. Ferenczi's complex and sometimes ambivalent relationship with their children, first of all, with Sándor.

We accept contributions in Hungarian, English, German or French. Authors are requested to provide their papers with an English and/or Hungarian summary. Original articles, reviews, reflections, and suggestions should be sent to Dr. Ferenc Erős, Institute for Psychological Research of the Hungarian Academy of Sciences, Victor Hugo u. 18–22, H-1132 Budapest. Phone/fax: (36-1) 239-6043 E-mail address: thalassa@mtapi.hu and erosf@mtapi.hu Homepage: <http://thalassa.mtapi.hu>

THALASSA is published by the Thalassa Foundation, Budapest (address above).

The present issue of THALASSA was supported by the National Cultural Fund of the Republic of Hungary.

Thalassa is edited in cooperation with the "Theoretical psychoanalysis" PhD program of the Doctoral School in Psychology of the University of Pécs, and of the Institute for Psychological Research of the Hungarian Academy of Sciences.

* * *

CORRECTION of the English summary of Michael Ghil's article "Georges Devereux. From quantum physics to complementarist etnopsychiatry" published in the issue 2008/1.

The author of the essay entitled **Georges Devereux. From quantum physics to complementarist etnopsychiatry**, MICHAEL GHIL, is a mathematician and geoscientist; his links to Devereux are through family ties and shared interests. The article is based on personal conversations and family recollections. The author describes Devereux's life story, and he argues that the latter's fairly advanced studies in physics contributed largely to the development of his anthropological complementarism.

Contents

MAJOR ARTICLES

Emese Molnár: Fragments of a fate. Memories, dreams, thoughts
 on Sabina Spielrein 3

Sabina Spielrein: Die Destruktion als Ursache des Werdens
 [Destruction as a Cause of Coming Into Being] 13

WORKSHOP

Ágnes Bálint: “The kindergarten’s bare foot kids” – Laura Polányi’s
 Experimental Pedagogy 53

Melinda Friedrich: The Strategies of Exclusion in Psychoanalysis ..... .63

FORUM

Jens De Vleminck: “Es ist schwer ein, Mensch zu werden.” The Tragic
 Humanism of Psychoanalysis 69

ARCHIVUM

Krisztián Kapusi: “Mum Róza.” On Sándor Ferenczi’s mother 84

EVENTS AND INFORMATION 91

ENGLISH SUMMARIES 93